

ΝΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΙΣ ΤΗΣ ΙΔΕΑΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Υ Π Ο

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤ. ΑΛΕΞΙΑΔΟΥ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- I. II.—'Ιστορική εξέλιξις τῆς λέξεως καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἔθνους. I. 'Αρχαία 'Ελλάς. Βυζάντιον.—II. Νεωτέρα Εὐρώπη.
- III.—Θεωρία τοῦ Pasquale Mancini. 'Ανεπαρκές αὐτῆς.
- IV.—'Ανάλυσις καὶ κριτικὴ τῶν φερομένων κοινῶς ὡς στοιχείων τοῦ ἔθνους.—IV. Φυλὴ.—V. Χώρα.—VI Γλῶσσα.—VII. Θρησκεία.—VIII. Ταυτότης ἡθῶν, εἰθίμων καὶ βιωτικῶν συνθηκῶν.—IX. Πολιτικὴ ἐνότης. Κοιναὶ ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις.—X. Ταυτότης οἰκονομικῶν συμφερόντων.
- XI.—'Αδυναμία ἱκανοποιητικοῦ ὁρισμοῦ τῆς ἐννοίας τοῦ ἔθνους.
- XII.—Διαδικασία τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἔθνῶν. Βασικὰ στοιχεῖα (Αἷμα, Χῶμα καὶ Πνεῦμα). Διέκρισις τῆς ἐννοίας τοῦ ἔθνους ἀπὸ ἄλλων συναφῶν ἐννοιῶν (Φυλὴ. Πατρίς). Μόνον ἀσφαλές γνώρισμα τοῦ ἔθνους ἡ θέλησις τῶν ὁμοεθνῶν. Τὸ ἔθνος πραγματικότης ἱστορικὴ.
- XIII. 'Εθνισμός, ἱμπεριαλισμός καὶ ἱστορικὸς ὕλισμός. 'Ἔθνος καὶ 'Ανθρωπότης. Διαιρέσεις καὶ ἐνότης. 'Εξέλιξις τῶν ἀνθρωπίνων ὁμάδων. Συγχωνεύσεις καὶ τεμαχισμοί. 'Π ἐθνικὴ συνείδησις κύριος δημιουργὸς τῶν μεταβολῶν. Τὸ ἔθνος παράγων καὶ παράγωγον τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ μέλλον τῆς ιδέας τοῦ ἔθνους.

I.—'Ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους ὡς νομικὸν καὶ κοινωνιολογικὸν πρόβλημα ἀργὰ σχετικῶς ἀναφαίνεται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπίνης σκέψεως. 'Απὸ πολλοῦ ἤδη ἐγένετο χρῆσις — τοῦλάχιστον εἰς τὴν γλῶσσαν μας — τῆς λέξεως «ἔθνος», πρὶν ἢ ἐμφανισθῇ ἐν τῇ πρώτῃ γραμμῇ ἡ κοινωνιολογικὴ θέσις τοῦ προβλήματος, ἀλλ' ὑπὸ ἔννοιαν διάφορον ἐκείνης ὑπὸ τὴν ὁποίαν χρησιμοποιεῖται αὕτη σήμερον.

Εἰς τὴν ἀρχαιότητα ἡ λέξις «ἔθνος» εἶχε ταπεινὴν σημασίαν, σημαίνουσα ἀπλῶς εἴτε ὁμάδα ζώων ἢ ἀνθρώπων — «τὸ θῆλυ ἔθνος» — εἴτε τοὺς ἀσχοῦντας κοινὴν τέχνην ἢ κοινὸν ἐπιτήδευμα, εἴτε τὰς διαφόρους κατ' ἰδίαν ἑλληνικὰς ἢ καὶ ξένας φυλάς. Οὕτως ὠμίλουσιν οἱ ἀρχαῖοι δι' «ἔθνη ὀρνίθων», «μυιάων», «μελισσάων», «χοίρων», «ἔθνη ἐταίρων», «λαῶν», «νεκρῶν», ἢ ἔλεγον ἔθνος γαψιδῶν, λησιῶν, καὶ κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πολυδεύκου, ἔθνος εὐπατριδῶν, δημιουργῶν, γεωμόρων (ὅπως ἐκλήθησαν αἱ τρεῖς τάξεις εἰς τὰς ὁποίας διήρρεσεν ὁ Θηοεὺς τοὺς κατοίκους τῆς 'Αττικῆς) ἢ ἀπεκάλουν τοὺς Δωρικεῖς «Δωρικὸν ἔθνος», τοὺς Πελασγοὺς «Πελασγικὸν ἔθνος», τοὺς ξένους «ἔθνος βερβαρικόν» κλπ.

Ὁ Ἡρόδοτος (Α. 57), μάλιστα, κάμνει χρῆσιν καὶ τοῦ ὄρου «Ἑλληνικόν ἔθνος», ἀλλὰ δι' αὐτοῦ δὲν ἐννοεῖ τὸ σύνολον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ μέγας μόνον αὐτῶν, καὶ δὴ τοὺς κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ παλαιότητας ἐποχῆς φέροντας τὸ ὄνομα τοῦτο Δωριεῖς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς Ἴωνας, τοὺς ὁποίους ἀποκαλεῖ «Πελασγικόν ἔθνος» («... τὸ Ἀττικόν ἔθνος, ἐὸν Πελασγικόν, ἅμα τῇ μεταβολῇ τῇ ἐς Ἑλληνας καὶ τὴν γλῶσσαν μετέμαθε»), ὅπως «ἔθνος Ἀχαιῶν» λέγεται περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαιῶν τῶν ἱστορικῶν χρόνων, ὅχι δὲ ὑφ' ἣν ἐννοιοῦν παρ' Ὁμήρῳ, ὅτε ἐδηλοῦτο δι' αὐτῆς τὸ σύνολον τῶν κατοίκων τῆς Ἑλλάδος.

Οὐδέποτε ὅμως οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες ἐκλήθησαν ἐν τῇ ὁλότητι αὐτῶν «ἔθνος ἑλληνικόν», ἀλλ' Ἕλληνες (Πανέλληνες παρ' Ἀριστοτέλῃ) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ βάρβαροι, ἢ Ἑλληνικόν (τὸ ἀντίθετον βαρβαρικόν) ἢ καὶ ἁπλῶς Ἑλλὰς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ γένη τὰ βαρβαρικά «Πολλὴ ἢ Ἑλλὰς, πολλὰ καὶ τὰ τῶν βαρβάρων γένη» (Πλάτων), ἢ πρὸς τὴν «ἄγλωττον» τὴν μὴ ἔχουσαν γλῶσσαν ἢ τὴν βαρβαρόγλωσσον ἀνθρωπότητα.

Συνέπεια τῆς ταπεινῆς παρ' ἀρχαίοις σημασίας τῆς λέξεως ἔθνος εἶναι ὅτι καὶ τὸ ἐθνικὸς καὶ τὰ λοιπὰ ἐκ τῆς λέξεως παράγωγα, ὡς ὀθνείος==τοῦ ἔθνους, κλπ., εἶναι περίπου ταὐτόσημα πρὸς τὸ βάρβαρος, ἀγελαῖος, χυδαῖος.

Εἰς τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἡ λέξις συναντωμένη συνήθως εἰς τὸν πληθυντικὸν αὐτῆς («ἔθνη») ἔχει θρησκευτικὴν σημασίαν καὶ δι' αὐτῆς ἀντιδιαστέλλονται πρὸς τοὺς χριστιανούς, ἅπαντες συλλήβδην οἱ ἄλλοι λαοὶ τῆς γῆς. Ἡ τοιαύτη ἐκδοχὴ καὶ σημασία τοῦ ὀνόματος προηγήθη ἐκ τῆς ἐβραϊκῆς λέξεως *cogim*=ἔθνη (λατ. *gentes* καὶ μεταγεν. *pagani*), διὰ τῆς ὁποίας ὁ περιούσιος λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ διέκρινεν ἑνατὸν ἀπὸ τῶν ἄλλων λαῶν τῆς γῆς, τοὺς ὁποίους ἀπεκάλεσαν ἔθνη μετὰ σημασίας τῆς αὐτῆς ἢ παραπλησίας πρὸς τὴν τοῦ ἔθνους ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ. Τὸν ὄρον τοῦτον παραλαβόντες οἱ χριστιανοὶ Ἕλληνες μετὰ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἐκ τοῦ ἐβραϊσμοῦ, ἐκάλεσαν δι' αὐτοῦ ἐθνικοὺς πάντας τοὺς μὴ πιστεύοντας εἰς τὸν Χριστὸν καὶ εἰς τὸν ἐν τῇ Π. Διαθήκῃ ἀποκαλυπτόμενον Θεὸν (συνεπῶς δὲ καὶ τοὺς Ἐθνομίους), ἐν τούτοις δὲ ἐκίλουν ἕκτοτε χριστιανοὺς ἁπλῶς. Χαρακτηριστικὸν μάλιστα εἶναι ὅτι κατέστη κλέον ἡ λέξις ἐθνικὸς συνώνυμος πρὸς τὴν λέξιν Ἕλληνες, οἱ ὅποιοι ἐθεωροῦντο οἱ ἐπαφανέστατοι τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου ἀντιπρόσωποι· γεγονός τὸ ὅποιον θὰ ἐπιτρέψῃ βραδύτερον εἰς βυζαντινὸν καλὸν γένος καὶ κατόπιν πρῶτον πατριάρχην τοῦ ὑποδοῦλου ἑλληνισμοῦ τὸν Γεώργιον Σχολάριον ἢ Γεννάδιον, νὰ διακηρύξῃ οὕτως : «Ἕλληνας ὦν τὴν φωνὴν οὐκ ἂν ποτε φαίην Ἕλληνας εἶναι, διὰ τὸ μὴ φρονεῖν ὡς φρόνουν ποτὲ Ἕλληνες... εἴ τις ἔροιτό μοι, τίς εἰμί, ἀποκρινοῦμαι Χριστιανὸς εἶναι...».

Τὴν σημασίαν ταύτην ἔπαυσεν ἔχουσα κατὰ μικρὸν ἡ λέξις ἔθνος ἐν τοῖς μετὰ τὴν Ἀλωσιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως χρόνοις, ἰδίως ἀφ' οὗτοι οἱ Ἕλληνες περιήλθον εἰς μεγαλυτέραν πνευματικὴν ἐπικοινωνίαν πρὸς τοὺς

χάους τῆς Λύσεως, παρ' ὧν παραλαβόντες τὴν ἐν χρήσει λέξιν *national* καὶ μεταφράσαντες αὐτὴν διὰ τοῦ ἔθνικὸς προσέδωσαν αὐτῇ σημασίαν παρεμφερῆ πρὸς τὴν τοῦ πατριος. Ἡ ξένη λοιπὸν αὐτῇ λέξις *national* εἰσαχθεῖσα ὑπὸ τῶν λογίων εἰς τὴν γλῶσσαν καὶ ἐπικρατήσασα ἐξηυγένισε τὴν λέξιν «ἔθνος», ὅπως τὸ αὐτὸ *national* ἐξηυγένισε τὸ λατινικὸν «*patio*», ὅπερ ἐσήμαινεν ὅ,τι καὶ τὸ ἔθνος ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ. (Προτιμωτέρῳ ἴσως θὰ ἦτο κατὰ τινος (Π. Καρολίδης) ἀντὶ τοῦ ἔθνους ἡ λέξις γένος· διότι τὸ γένος καὶ ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου λέγεται περὶ τοῦ ὅλου ἑλληνισμοῦ, καὶ ὑπὸ τοῦ Γεμιστοῦ ἐπαναλαμβάνεται μετὰ δισχίλια σχεδὸν ἔτη «Ἕλληνες ἔσμεν τὸ γένος ὡς ἡ τε πατριος φωνὴ καὶ ἡ πατριος παιδεία μαρτυρεῖ», ἐχρησιμοποιοῦντο δὲ εὐρύτατα καθ' ὅλην τὴν διάρκεια τῆς Τουρκοκρατίας ὑπὸ τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ (Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, Μέγας Διδάσκαλος τοῦ Γένους). Ἀλλ' ἐξ ἁλλου ἢ λ. γένος ἔχει τὸ μέγα μειονέκτημα ὅτι τὰ ἐξ αὐτῆς παράγωγα (γενικός, γενικότης) χρησιμοποιούμενα ἔκπαλαι μὲ τελείως διάφορον σημασίαν ἐν τῇ γλώσσῃ δὲν δύνανται νὰ χρησιμεύσουν πρὸς ἐρμηνείαν τοῦ *national* καὶ *nationalité*).

Ἡ αἰτία ἔνεκα τῆς ὁποίας εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐποχὴν ἡ σημασία τῆς λέξεως ἔθνος ἦτο ἰόσον περιορισμένη καὶ ἐν πολλοῖς παρεξηγημένη, ὁφείλεται εἰς τὸ ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες καθ' ὅλον τὸν μακρὸν αὐτῶν ἱστορικὸν βίον οὐδέποτε ἀπετέλεσαν ἐν κρατικῶν σύνολον. (Ἡ συγχώνευσις τῶν Ἑλλήνων ἐν τῷ Μακεδονικῷ κράτει, χαρακτηρισθεῖσα ὑπὸ ἐξόχων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀνδρῶν ὡς ὑποτέλεια καὶ μετ' ἐπιμονῆς πολεμηθεῖσα, ἀποτελεῖ πᾶν ἄλλο ἢ πολιτειακὴν ἔνωσιν τῶν Ἑλλήνων ἀφ' ἑαυτῶν καὶ ὑπ' αὐτῶν προκληθεῖσαν καὶ γενομένην).

Τοιαύτη ἄλλωστε πολιτικὴ ἐνότης εἰς τοὺς παλαιότερους ἐκείνους χρόνους τοῦ ἱστορικοῦ τῶν Ἑλλήνων βίου δὲν ἦτο εὐκόλος, ἴσως δὲ οὔτε καὶ ἀπαραίτητος. Δὲν ἦτο δὲ εὐκόλος, ὅχι μόνον ἔνεκα τῆς φυσικῆς τῆς χώρας κατασκευῆς, τῆς εὐνοούσης καὶ ὑποβοηθούσης τὴν ἀνάπτυξιν πνεύματος ἰδιοτελοῦς τοπικισμοῦ καὶ χωριστικῆς ἀποκλειστικότητος, ἀλλὰ κυρίως διότι ἐδυσχέραζεν αὐτὴν πλὴν τῶν παρατηρουμένων διαφορῶν ἐν τε τῷ δημοσίῳ καὶ τῷ ἰδιωτικῷ βίῳ καὶ ἡ διαφορὰ τοῦ χαρακτῆρος, ἣτις ὑφίστατο μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων εἰς βαθμόν, ὥστε ν' ἀποτελῇ πρόβλημα διὰ τὸν Θεόφραστον (Χαρακτῆρες, Πρόλογος : «Ἦδη μὲν καὶ πρότερον πολλάκις ἐπιστήσας τὴν διάνοιαν ἐθαύμασα, ἴσως δὲ οὐδὲ παύσομαι θαυμάζων, τί γὰρ δῆποτε, τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τὸν αὐτὸν ἀέρα κειμένης καὶ πάντων τῶν Ἑλλήνων ὁμοίως παιδευομένων, συμβέβηκεν ἡμῖν οὐ τὴν αὐτὴν τάξιν τῶν τρόπων ἔχειν»). Ἡ διαφορὰ δὲ αὕτη ἐφθανεν ἐνίοτε μεταξὺ ἑλληνικῶν τινῶν πόλεων, ὡς π.χ. Ἀθηνῶν καὶ Σπάρτης, εἰς σφοδρὰν ἀντίθεσιν, ἣν παριστατικώτατα ἐκφράζει ὁ Θουκυδίδης. Ὁρθῶς δὲ ἐλέχθη, ὅτι εἰς τὴν πολιτικὴν ἐνότητα τῶν Ἑλλήνων ἀνθίσταντο τότε αὐτοὶ οἱ ἱστορικοὶ νόμοι. Ἀλλ' οὔτε καὶ ἀπαραίτητος ἴσως ἦτο ἡ τοιαύτη πολιτικὴ ἐνότης ὅλων τῶν Ἑλλήνων. Διότι ταύτην καθίστα ἐν τοῖς πράγμασι περιττήν, ἴσως δὲ καὶ ἀσκοπον, ἡ ἄλλη ἰδεώδης

καὶ σπουδαιοτάτῃ ἐνότητι, ἡ ἠθικὴ δηλονότι καὶ πνευματικὴ, ἣτις ἐγκαθάσταται βιαιότητά ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ ὅλου ἑλληνικοῦ τὴν συνειδήσιν τῆς συγγενείας καὶ τῶν κοινῶν ἐθνικῶν ἰδανικῶν, παρουσίαζεν αὐτὸ συμπαγὲς καὶ ἠνωμένον καὶ ἐν ἀδιασπάρτῳ ἀλληλεγγύῃ ἀπέναντι τοῦ βαρβαρικοῦ ἐν στιγμαῖς σοβαρῶν κινδύνων, ὡς ἦσαν π.χ. οἱ τῶν Μηδικῶν. (Σ. Κουγέα, Ἡ ιδέα τῆς Κ.Τ.Ε. παρὰ τοῖς Ἕλλησι, Ἀθῆναι 1928). Αὐτὴν τὴν ἔννοιαν εἶχε τὸ δόγμα «πῶς μὴ Ἕλλην βύρβαρος» καὶ ὁ ἀφρισμὸς τοῦ Ποσειδῖπου, «Ἑλλὰς μὲν μία πόλις (πολιτεῖαι) δὲ πλείονες».

Αἱ ἑλληνικαὶ πόλεις, ἂν ἐχωρίζοντο μεταξὺ τῶν—καὶ πολλάκις μέχρις ἀλληλοεξοντώσεως—ἀπὸ πολιτικὰς βλέψεις καὶ διαφορᾶς, εὐρέθησαν τὰς περισσοτέρας φορὰς ἠνωμέναι ἀπέναντι ἐξωτερικῶν ἐχθρῶν καὶ ἐκείναι δὲ αἱ ὁποῖαι ἔνεκα διαφόρων λόγων ἡμέλησαν ἐνίοτε νὰ ὑπακούσουν εἰς τὴν ἐπιταγὴν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως εἶχον πάντοτε βαθυτάτην τὴν συναίσθησιν τῆς ἐγκληματικῆς αὐτῆς παραλείψεως.

Εἶναι ἡ ἀντίληψις αὕτη, ἡ ὁποία ἐνωρίτατα ἤδη ἔρριπεν ἠνωμένους ἐνσυντίον τῶν Περσῶν, τῶν Τυρρηνῶν ἢ τῶν Καρχηδονίων τοὺς μαχητὰς τῆς Σαλαμῖνος καὶ τῶν Πλαταιῶν, τῆς Κύμης καὶ τῆς Ἰμέρας. Ἡ ἐν ὅπλοις ἀδελφωσις, ἡ ὁποία ἔσωσε τὴν Ἑλλάδα ἐπάλῃ μετ' ἐνθουσιασμοῦ ἀπὸ τοὺς συγχρόνους ποιητὰς. Ὁ Πίνδαρος, ἂν καὶ τέκνον μιᾶς πόλεως, ἡ ὁποία εἶχε προδώσει τὴν κοινὴν ὑπόθεσιν,—καὶ αὐτὸς δὲ πράξας ὅ,τι ὁ Πολύβιος (Δ' 31) ὀνομάζει «αἰσχίστην καὶ βλαβερωτάτην ἀπόφασιν» διὰ τῆς κυκλοφορίας ἀκατανόητου ποιήματος, τοῦ ὁποίου σφύζονται δύο μεγάλοι στίχοι, λαλοῦντες περὶ οὐδετερότητος καὶ ἡσυχίας!—εὗρεν ἐν τούτοις μετὰ τὴν νίκην τόνους μεγαλοπρεπεῖς διὰ νὰ ὑμνήσῃ τὰς Ἀθῆνας «τὸ Ἰσοτέφανον ἄστυ» Ἑλλάδος ἔρεισμα» (Πυθ. Α' 73 - 80) καὶ διὰ νὰ συνενώσῃ μετ' αὐτῶν εἰς τὴν δόξαν τὴν Αἰγίναν, τὴν Σπάρτην καὶ τὰς Συρακούσας. Εἰς τοὺς «Πέρσας» τοῦ Αἰσχύλου ὁ «σεμνὸς παῖς» (402 ἐπ.), ὁ ὁποῖος προηγεῖται τῆς νίκης, εἶναι μία ἑκκλησις πρὸς τοὺς «παῖδας τῶν Ἑλλήνων» συνησπισμένων διὰ νὰ ἀπελευθερώσουν τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν καὶ τοὺς τάφους τῶν προγόνων. Ὅλας αὐτὰς τὰς ἀναμνήσεις ὁ Ἡρόδοτος, παρέδωκεν εἰς τὴν αἰωνότητα, διὰ νὰ τιμήσῃ τὴν Ἰωνικὴν μητροπόλιν πρὸ παντός, ἀλλ' ἐπίσης καὶ διὰ νὰ καταδείξῃ ὅτι τὸ ἀντικείμενον τοῦ ἀγῶνος ἦσαν τὰ πεπρωμένα μιᾶς φυλῆς, μιᾶς γλώσσης, μιᾶς θρησκείας, ἐνὸς ὁλοκλήρου πολιτισμοῦ (Ἡρόδ. Η' 144 «τὸ Ἑλληνικὸν ἐὸν ὁμαιμόν τε καὶ ὁμόγλωσσον καὶ θεῶν ἰδρύματά τε κοινὰ ἡθεά τε ὁμότροπα»).

Ἀπὸ τὴν ἀντίληψιν αὐτήν, ἡ ὁποία ἐπεκρίνεται μετὰ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἐξηγεῖται ἀρκετὰ σαφῶς καὶ ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον οἱ μεταξὺ αὐτῶν πόλεμοι ἐθεωροῦντο «ἐμφύλιοι».

Εἶναι χαρακτηριστικὸν ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς διὲν ἐν πλήρει Πελοποννησιακῷ πολέμῳ, ἐνῷ χεῖρες ἑλληνικαὶ ἔχυνον ποταμηδὸν τὸ ἑλληνικὸν αἷμα, ὑποῦντο πανταχόθεν φωναὶ διὰ νὰ διακηρύξουν ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀδελφοκτόνων ἀγῶνων καὶ ὅτι ἡ ἐθνικὴ φιλοτιμία ἐπέβαλλεν, ἀντὶ ν' ἀμιλ-

λῶνται ἐπαιτοῦντες ἐξ ὑπαμοιβῆς τὸν χρυσὸν τῶν Περσῶν, νὰ βαδίσουν συνηνωμένοι ἐναντίον των.

Ἐὰν ὁ Ἀρίστοφάνης (Λυσιστρ. 1128 ἐπ.) δὲν παύει νὰ ζητῇ τὴν εἰρήνην, δὲν εἶναι μόνον διότι τὴν θεωρεῖ ἀναγκαίαν εἰς τοὺς ἀγρότας ὄλων τῶν ἐμπολέμων πόλεων, ἀλλὰ καὶ διότι ἔχει πάντοτε ὑπ' ὄψιν τοῦ τὴν συγγένειαν αὐτὴν τῶν «Πανελλήνων», ἡ ὁποία ἐκδηλουμένη εἰς ὁμαλὰς περιπτώσεις εἰς τὰς συνόδους τῶν Ἀμφικτυονίων ἔπρεπε νὰ συνενώσῃ καὶ αὐτοὺς ἐναντίον τῶν βαρβάρων. (Πῶς ἀντελαμβάνοντο καὶ πῶς ἡρμήνευον οἱ μεταγενέστεροι Ἕλληνες τὴν γένεσιν καὶ τὴν προέλευσιν τοῦ κοινοῦ τούτου καὶ πανελληνίου δεσμοῦ, δεικνύει τὸ χωρίον Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς (Ρωμ. Ἀρχαιολ. Δ 25): «Ἀμφικτύων ὁ Ἕλληνας ἀσθενὲς ὄρων καὶ ὀδύδιον ὑπὸ τῶν περιοικούντων βαρβάρων ἐξαναλωθῆναι τὸ ἐλληνικὸν γένος, εἰς τὴν ὑπ' ἐκείνου κληθεῖσαν Ἀμφικτυονικὴν σύνοδον καὶ πανήγυριν αὐτὸ συνήγαγε, νόμους καταστησάμενος ἔξω τῶν ἰδίων, οἷς ἐκάστη πόλις εἶχε, τοὺς κοινούς ἄτασιν, οἷς καλοῦσιν Ἀμφικτυονικούς, ἐξ ὧν φίλοι μὲν ὄντες ἀλλήλοις διετέλουν, καὶ τὸ συγγενὲς φυλάττοντες ἔργοις μᾶλλον ἢ λόγοις, λυπηροὶ δὲ τοῖς βαρβάροις καὶ φοβεροί»).

Ὁ Θουκυδίδης ἐσκέπτετο πιθανῶς κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, τοῦλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τοὺς Πέρσας: Αὐτός, ὁ ἔχων κόσον ὑψηλὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας καὶ τῶν ὑπ' αὐτῆς ἐπιβαλλομένων καθηκόντων, δὲν τολμᾷ, ἀναμφιβόλως ἀπὸ πατριωτικὴν ἐντροπὴν, νὰ μνημονεύσῃ τὴν εἰρήνην τοῦ Καλλίου, καὶ ἐνῶ διηγεῖται λεπτομερῶς τὰ ταπεινωτικὰ διαβήματα τῶν Λακεδαιμονίων πλησίον τοῦ μεγάλου βασιλέως, τηρεῖ χαρακτηριστικὴν σιωπὴν ἐπὶ τῶν διαπραγματεύσεων τῶν ἐξ ἴσου ἡτιμωτικῶν, τὰς ὁποίας μὲ τὴν σειρὰν των ἀνέλαβον οἱ συμπολιταὶ του (B 67, Δ 50, Z 18, 39, 45, 57 ἐπ., 80, 99 ἐπ.). Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀντίπαλον παράταξιν βλέπομεν τὸν Καλλικρατίδαν, μίαν ἀπὸ τὰς εὐγενεστεράς φυσιογνωμίας τῆς ἐποχῆς, νὰ ἐρυθρᾷ διὰ τὴν συμμαχίαν τῶν Περσῶν καὶ ν' ἀντιτάσῃ εἰς τὰ ἀνοικτίρμονα μίσση τῶν πόλεων τὸ συναίσθημα τῆς ἐλληνικῆς ἀλληλεγγύης. (Περὶ τῆς ἐν γένει ἐξελίξεως τῆς ιδέας τῆς ἐνότητος παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι βλ. G. Glotz, La cité grecque, La Renaissance du livre, Paris (1928) p. 412 - 447).

Παρ' ὅλην ὅμως αὐτὴν τὴν οὐχὶ μόνον εἰς ὀλίγα ἐκλεκτὰ πνεύματα ἀλλὰ καὶ εἰς εὐρύτερα λαϊκὰ στρώματα ἐδραιωμένην συνείδησιν ὅτι διὰ τῆς συγγενείας τοῦ αἵματος καὶ τοῦ κοινοῦ πολιτισμοῦ οἱ Ἕλληνες ἀπετέλουν ἀπὸ ψυχικῆς καὶ πνευματικῆς ἀπόψεως ἓν ἐνιαῖον καὶ ἀδιάσπαστον σύνολον, ἐθνικὴ πολιτικὴ ὁργάνωσις, ἐμφανίζουσα τὸ ἔθνος, ὡς ὁργανικὸν φορέα καὶ ἀντιπρόσωπον τοῦ πολιτισμοῦ τούτου, ὡς μόνιμον καὶ συμπαγῆ πολιτικὴν δύναμιν, ὡς ἐλέχθη καὶ ἐν ἀρχῇ, οὐδεμία ἐπετεύχθη.

Τὸ τοιοῦτον ἐξ ἄλλου οὐδαμῶς ἐβλάψε τὸν ἐλληνισμόν, διότι ἀναντίρρητον πλεόν θεωρεῖται, ὅτι ὁ καταμερισμὸς ἀκριβῶς οὗτος τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κόσμου κατὰ πόλεις, ὧν γνώρισμα χαρακτηριστικόν, συνάμα δὲ καὶ

κύριος σκοπός, εἶναι κατ' Ἀριστοτέλη (Πολιτ. Α σ. 1252 β. 28 κ. ἐ.) ἡ τελεία καὶ αὐτάρκης ζωὴ, συνετέλεσε κατὰ μέγα μέρος διὰ τῆς ἀδιαλείπτου ἀμίλλης εἰς τὴν προαγωγὴν καὶ τὸν θρίαμβον τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ.

Τὰ πράγματα προϋδόντος τοῦ γρόνου, ὡς εἶναι φυσικόν, μεταβάλλονται. Αἱ ἐμφύλιαι ἐριδες καὶ οἱ ἀδιάλειπτοι περὶ τὴν ἡγεμονίαν ἀγῶνες τῶν ἑλληνικῶν πόλεων πρὸς ἀλλήλας ἐξασθενοῦν αὐτὰς τὴν μίαν μετὰ τὴν ἄλλην, τὰ μέσα τῆς αὐταρκειᾶς καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας ἐλαττοῦνται, ἡ φιλοσοφικὴ σκέψις τρέπεται εἰς εἰρηνικὰ καὶ κοσμοπολιτικὰ ἰδεώδη, καὶ ὅταν ἐμφανίζονται ἐπὶ τῆς πολιτικῆς σκηνῆς ὁ Φίλιππος ὁ Β' καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας, ὁ ἑλληνικὸς κόσμος συγχωνεύεται κατ' ἀνάγκην εἰς τὸ Μακεδονικὸν κράτος, τὸ ὁποῖον ὅμως δὲν γίνεται κράτος πανελλήνιον μόνον, ἀλλὰ κατὰ τὰ πρότυπα τῶν καταλυθέντων Ἀσιατικῶν κρατῶν τείνει νὰ ἐπεκταθῇ εἰς παγκόσμιον σχεδὸν καθολικότητα.

II. Νεωτέρας ἀκόμη χρονολογίας, παρ' ὅσον κοινῶς νομίζεται, εἶναι διὰ τὸν σύγχρονον εὐρωπαϊκὸν κόσμον, ὄχι μόνον ἡ ἔννοια, ἀλλὰ καὶ ἡ λέξις ἔθνος. Οὕτω λ.χ. ἰσχυρίζεται ὁ Γάλλος Buchez, (Introduction à l'étude de l'histoire, Paris, Paulin 1833), ὅτι αὐτὸς ἐχάραξε πρῶτος ἐν ἔτει 1831 τὴν λέξιν nationalité καὶ ἔθεσεν αὐτὴν εἰς κυκλοφορίαν. Τοῦτο οὐτε διὰ τὴν Γαλλίαν εἶναι ἀληθές, οὐτε διὰ τὴν ὑπόλοιπον Εὐρώπην. Πολλῶ μᾶλλον διὰ τὴν Γερμανίαν, ὅπου ἀπὸ τοῦ 1807 - 1808 ὁ Fichte ἀπηύθυνε τοὺς περιφήμους «Λόγους τοῦ πρὸς τὸ Γερμανικὸν Ἔθνος» ποιητῆς δὲ ἐκτοπίσας εἰς τὴν ἐκτίμησιν τοῦ Γ' Ράιτχ τὸν Γκαίτε, ὁ Hölderlin, εἰς τὴν «Ὠδὴν-του-διὰ τοὺς Γερμανοὺς» τὴν δημοσιευθεῖσαν εἰς τὸ τέλος τοῦ «Υπερίωνος» (1797) ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ἤδη ἐκείνης θρηνεῖ διὰ τὴν κατάπτωσιν τοῦ ἔθνους του.

Ἐκεῖνος ὅμως, ὁ ὁποῖος, ἀσχέτως τοῦ ἂν χρησιμοποιῇ ἢ μὴ τὴν λέξιν ἔθνος, θεωρεῖται δικαίως ὡς ὁ πρῶτος, πάντως δὲ ὡς ὁ βαθύτερον παντὸς ἄλλου κατανοήσας τὴν οὐσίαν τῆς ἐθνικῆς ἰδέας καὶ μὲ τὸ εἰρῦτατον ἱστορικὸν αὐτοῦ βλέμμα προαισθανθεὶς καὶ ἐξαγγείλας τὸ μέγα αὐτῆς μέλλον, εἶναι ὁ Herder. Βεβαίως καὶ ὁ Herder τόσον ἐν ταῖς «Ἰδέαις» αὐτοῦ, ὅσον καὶ ἐν ταῖς «Ἀνθρωπιστικαῖς ἐπιστολαῖς» του φέρεται κυριαρχούμενος ὑπὸ κοσμοπολιτικῶν ἰδεῶν, ἀλλ' ἐν τῷ κηρύγματι αὐτοῦ κατὰ τοῦ κλασικισμοῦ καὶ ὑπὲρ τῆς ἀνάγκης τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ πνεύματος εἰς τὰς καθαρῶς λαϊκὰς πηγὰς διαφαίνεται ἡ γνησίως ἐθνικὴ κατεύθυνσις αὐτοῦ.

Γεγονὸς ὅπωςδὴποτε εἶναι ὅτι ἡ ἐθνικὴ ἰδέα ἐν Εὐρώπῃ ὡς γενικώτερον αἶσθημα καὶ μὲ συνεπειὰς ἱστορικὰς διὰ τοὺς λαοὺς δὲν δύναται νὰ εἶναι πολὺ ἀρχαιοτέρα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, διαρκούσης τῆς ὁποίας διὰ πρῶτην φορὰν εἰς τὴν Ἱστορίαν γίνεται χρῆσις τῆς λέξεως «ἔθνος», ὡς ὅρου δηλοῦντος ὄχι μόνον ὠρισμένην τάξιν ἢ τάξεις πολιτῶν, ἀλλὰ τὸ σύνολον αὐτῶν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἔννοιαν «λαός», ἡ ὁποία ἐσήμαινε μόνον τὴν κατωτέραν τάξιν.

Βεβαίως τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα ὑπῆρχε πάντοτε. Ἐπειδὴ ὁμως δὲν συνέπιπτον κράτος καὶ ἔθνος, τὸ ἄτομον ἐμερίζετο κατ' ἀνάγκην μεταξὺ τῶν δύο, εἰς τρόπον ὥστε ἡ δύναμις τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος ἐνεφανίζετο μειωμένη καὶ οἶονεὶ ἐν λανθανούσῃ καταστάσει..

Κατόπιν ὅμως τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἐπήγασαν τὰ ἰσχυρὰ ρεύματα τῶν ἐθνικῶν καὶ πολιτικῶν ἐλευθεριῶν, ἡ τάσις πρὸς δημιουργίαν ἐθνικῶν κρατῶν ὑπῆρξεν ἀκατανίκητος.

Τὴν ἐθνικὴν ταύτην θέλησιν πρῶτος μετέβαλεν εἰς πράξιν ὁ Ναπολέων· καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ Ναπολεόντειος ἐποχή, ἔστω καὶ ἐμμέσως ὑπῆρξεν ὠφέλιμος. Ἀναστατώνων τὴν Εὐρώπην, ἐξεγείρων ἐκάστοτε τοὺς λαοὺς κατὰ τὰ συμφέροντα τῆς στιγμῆς καὶ ἐγκαταλείπων κατόπιν αὐτοὺς εἰς τὴν τύχην των, διαμοιράζων αὐτοὺς πότε ὑπὸ τὸν ἓνα καὶ πότε ὑπὸ τὸν ἄλλον κύριον, ἔδωσεν ἀφορμὴν νὰ ἀφυπνισθοῦν συνειδήσεις ἐν νάρκῃ ἀπὸ μακροῦ, ἐνίστε δὲ ἐξήσκησεν αὐτοὺς στρατιωτικῶς καὶ ἔδωκε τὰ μέσα διὰ τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἀνεξαρτησίας των. Οἱ ἐπακολουθήσαντες ἐθνικοὶ ἀπελευθερωτικοὶ πόλεμοι τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν ἐκεῖ εὐρίσκουν σχεδὸν πάντες τὴν ἀφετηρίαν των (R. Michels, Zur historischen Analyse des Patriotismus, Archiv. für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, Bd. 36 σελ. 417 ἐπ. R. Laum, Das Nationalitätsprinzip in seinem Einfluss auf die Staatenbildung ἐν Handbuch der Politik hrsg. von W. Rotschild, Berlin u. Leipzig, III Aufl. (1920) σελ. 59 - 63).

Ἀπὸ ἱστορικῆς ὁθεν ἀπόψεως ἐξεταζομένου τοῦ πράγματος τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα ὑπῆρξεν ἡ ἀναγκαία ἀντίδρασις κατὰ τῆς Ναπολεοντείου κοσμοκρατορίας, ἐναντίον ἐνὸς ψευδῶς κατανοηθέντος ἀνθρωπισμοῦ τῆς ἐποχῆς τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἐναντίον τῆς τελευταίας ἡγεμονίας τοῦ κλασικισμοῦ (Klassizität) κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα.

Ἐκτοτε τὸ ἀποκλήθην δόγμα τῶν ἐθνοτήτων, διατυπωθὲν ὑποτυπωδῶς καὶ ἐν συντομίᾳ εἰς τὸ βιβλίον τῆς κυρίας Σταὲλ περὶ Γερμανίας (1810), εὐρίσκει ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Pasquale Mancini καὶ τῶν ἄλλων ἰδεολόγων τοῦ ἰταλικοῦ Risorgimento τοὺς μεγάλους θεωρητικούς του θεμελιωτάς, καθιεροῦνται ὡς βάσις τοῦ διεθνοῦς δικαίου, χρησιμεύει ὡς τὸ ἠθικὸν ὑπόβαθρον τῶν συγχρόνων κοινωνιῶν, διέπει σχέσεις, οὐριμίζει τέλος καὶ αὐτὴν τὴν ἐσωτερικὴν πολιτικὴν τῶν κρατῶν.

III. Κατὰ τὸν Mancini ἐπαναλαμβάνοντα σχεδὸν ὁμοιομόρφως τὸν ὑπὸ τοῦ Ἡροδότου (ἐνθ. ἀν.) δοθέντα ὁρισμόν. Ἐθνος εἶναι μία φυσικὴ κοινωνία ἀνθρώπων συνδεομένων πρὸς ἀλλήλους διὰ κοινῆς καταγωγῆς, κοινῶν ἐθίμων, κοινῆς κατοικίας, γλώσσης, ἐνίστε δὲ καὶ θρησκείας καὶ αἰσθανομένων ἑαυτοῦ· ὡς κοινωνικὴν ὄντοτητα (Mancini. Prelezioni, Napoli (1873) p. 37: «Nazione è una società naturale di uomini, di unità, di territorio, di origini, di costumi, di lingua conformata a comunanza di città e di coscienza sociale»).

Σχηματικώτερον τὰ συναπαρτιζοντα κατὰ τὸν Mancini, τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔθνους στοιχεῖα εἶναι : 1) Τὸ ἐθνογραφικόν, ἢ φυλὴ, 2) Τὸ γεωγραφικόν, ἢ χώρα, 3) Τὸ λογικόν, ἢ γλῶσσα, 4) Τὸ θρησκευτικόν, ἢ διατύψεις τῆς πίστεως ἐν κοινῇ τινι θρησκευτικῇ ὁμολογίᾳ, 5) Ἡ παράδοσις, ἥτοι τὰ ἥθη, τὰ ἔθιμα, καὶ αἱ κοιναὶ ἱστορικαὶ ἀναμνήσεις, 6) Τὸ νομικόν, οἱ νόμοι καὶ οἱ κοινωνικοὶ θεσμοί, 7) Τὸ ἠθικόν, ἢ συνείδησις τοῦ συνδέσμου καὶ τῆς ἀλληλεγγύης τῶν ὁμοεθνῶν.

Εἰς τὴν πραγματικότητα, οὔτε οἱ γλωσσικοί, οὔτε οἱ γεωγραφικοὶ λόγοι, οὔτε οἱ λόγοι τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος, οἵτινες ὑπερβαλλόντως ἐπεκλήθησαν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ μεσουρανήματος τῶν θεωριῶν τοῦ κοινωνικοῦ προσδιορισμοῦ, οὔτε ἡ θρησκεία, οὔτε οἱ κρατικοὶ δεσμοὶ κλπ., φαίνονται πλέον ἐπαρκεῖς εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ σημερινοῦ συζητητοῦ. Ἄν δὲ ἤθελε κανεὶς νὰ σταθμίσῃ ἐπακριβῶς ἐν ἑκαστῷ ἐκ τῶν διακριτικῶν αὐτῶν στοιχείων, δὲν θὰ ἐδυσκολεύετο νὰ διαπιστώσῃ ὅτι ὅλα σχεδόν, ἐκτὸς τοῦ τελειοῦ, εἶναι σχετικῆς μόνον ἀξίας καὶ συνεπῶς δὲν δύνανται νὰ προσδιορίσουν τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔθνους.

IV. Ἡ κοινὴ καταγωγὴ, εἴτε κατὰ τὸ παρελθόν, εἴτε κατὰ τὴν σύγχρονον ἐποχὴν, τῶν περισσοτέρων λαῶν τῆς Εὐρώπης δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀποδειχθῇ. Ἀντιθέτως εἶναι πλήρως ἀποδεδειγμένον ὅτι ἐκεῖναι ἀκριβῶς αἱ φυλαὶ ἐπέπλευσαν καὶ συνεκρατήθησαν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν κατὰ τοὺς κλυδωνισμοὺς τῆς ἱστορίας, ὅσαι εὐκολώτερον καὶ ὀργανικώτερον ἡδυνήθησαν νὰ ἔλθουν εἰς ἐπικρίσιν πρὸς ξένας φυλάς. Γενικὸς δὲ ἀνθρωπολογικὸς καὶ βιολογικὸς ἐν γένει νόμος εἶναι ὅτι ἐκ τῆς ἀναμειξεως τοῦ αἵματος καὶ τῆς ὑπὸ εὐνοϊκᾶς πίντως προϋποθέσεις γενομένης συμμειξεως πολλῶν καὶ διαφόρων λαῶν, παράγεται νέος καὶ εὐγενέστερος λαός, μὲ νέας καὶ ἀνωτέρας σωματικὰς καὶ πνευματικὰς δυνάμεις καὶ μὲ νέας, ὑψηλοτέρας καὶ εὐγενεστέρας κατευθύνσεις καὶ ἀρχάς.

Διὰ τὴν ἀρχαίαν Ρώμην, ἔχει ἤδη λεχθῇ, ὅτι κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς ἱστορικῆς σταδιοδρομίας τῆς ἀπετέλεσεν αὕτη *cloaca gentium* καὶ ὁ πολὺς *populus Romanus* δειγματολόγιον ἀπὸ περιμαζεύματα καὶ ἀπὸ «κάθε καρυδιάς καρῦδι» κατὰ τὴν χαρακτηριστικὴν μαρτυρίαν Διονυσίου τοῦ Ἀλικαρνασσεῶς (Γ' 10), ἐμφανίζοντος τὸν ἀρχοντα τῆς Ἀλβας Λόγκας, τῆς παλαιᾶς αὐτῆς καὶ ἀριστοκρατικῆς μητροπόλεως τῶν Λατίνων, Φουφέτιον, ὀνειδίζοντα τοὺς Ρωμαίους διὰ τὸ ταπεινὸν τῆς καταγωγῆς των : «Τυρρηνοὺς δὲ ὑποδεξαμένους καὶ Σαβίνους καὶ ἄλλους ἀνεστίους καὶ πλανήτας βαρβάρους πάνυ πολλοὺς ὥστε τὸ γνήσιον αὐτῶν ποσυστὸν τοῦ ἐπεισάκτου καὶ ἀλλοφύλου».

Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ τὰς ἀναμειξεις τῶν διαφόρων προελληνικῶν καὶ ἑλληνικῶν φυλῶν, τὰς ὁποίας μαρτυρεῖ ὁ Ἡρόδοτος (Α' 57 : «τὸ δὲ ἑλληνικόν, ἀποσχισθὲν μὲν τοι ἀπὸ τοῦ Πελασγικοῦ, ἐὼν ἀσθε. νές, ἀπὸ σμικροῦ τέο τὴν ἀρχὴν ὀρμώμενον αὖξεται ἐς πλῆθος τῶν ἐθνέων,

Πελασγῶν μάλιστα προσεχωρηκότων αὐτῷ καὶ ἄλλων ἐθνῶν βαρβάρων πάνυ συχνῶν »).

Ἄλλ' ὅπως παρατηρεῖ ὁ Emerson, «we are picked with pure descent, but nature loves inoculation». Ἕλληνες καὶ δὲ Ῥωμαῖοι, μετὰ τὰς γενομένας φυλετικὰς ἀναμειξεις ὡς ἐντελῶς νέοι λαοί, μὲ νέας καὶ ἀκμαίας δυνάμεις κατελθόντες εἰς τὸν παγκόσμιον στίβον κατέστησαν οἱ κατ' ἐξοχὴν εὐγενεῖς καὶ κλασσικοὶ λαοὶ τῆς ἀρχαιότητος, ἀποτελέσαντες ἑσπεῖ τὸν κανόνα διὰ σύμπαντα τὸν πεπολιτισμένον κόσμον.

Ἀλλὰ καὶ τὸ σύγχρονον ἰταλικὸν ἔθνος ἀπέφρυσεν ἀπὸ τὰς ἀναμειξεις Ῥωμαίων, Γαλατῶν, Γότθων, Λογγοβάρδων καὶ ἄλλων κελτικῶν καὶ γερμανικῶν φυλῶν πρὸς Βορρᾶν, ἀπὸ τὴν συγχύνευσιν τῶν αὐτῶν Ῥωμαίων καὶ Λατίνων ἐν γένει, πρὸς Ἑλλήνας, Ἀρσβας, Νορμανδοὺς καὶ πολλοὺς ἀκόμη ἄλλους λαοὺς πρὸς τὸν Νότον. Μέγα δὲ καὶ ζωντανώτατον παράδειγμα ἐπιτυχοῦς φυλετικῆς ἀναμειξεως εἰς τὰς ἡμέρας μας ἀποτελεῖ τὸ ἀμερικανικὸν ἔθνος, φαινόμενον ἀληθὲς διὰ τὴν φυλετικὴν πανσπερμίαν του, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν ρωμαλέαν ἐσωτερικὴν του συνοχήν.

Ἀπὸ τὰ ἐλάχιστα αὐτὰ παραδείγματα, δύναται τις νὰ συναγάγῃ εὐκόλως τὸ συμπέρασμα ὅτι εἶναι ἀδύνατον σήμερον νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι διακριτικὸν στοιχεῖον τοῦ ἔθνους ἀποτελεῖ ἡ κοινὴ φυλετικὴ καταγωγή. (Βλ. καὶ E. Pittard, *Les peuples des Balkans. Esquisses anthropologiques*, Paris, (1916). Καταγωγή ἄλλωστε, ἡ ὁποία οὐδέποτε σχεδὸν εἶναι δυνατόν πλήρως νὰ ἐξακριβωθῇ, διότι καὶ αὕτη ἡ γλῶσσα ἐπὶ τῆς ὁποίας βασίζεται γενικῶς ἡ συγγένεια τῶν λαῶν δὲν εἶναι πάντοτε, οὐδ' εἰς τὰς περισσοτέρας κἂν περιπτώσεις, ἡ γλῶσσα τοῦ ὡς πρὸς τὸ αἷμα ὑπερσχύσαντος λαοῦ, ἀλλὰ πολὺν ἥ γλῶσσα τοῦ κατακτητοῦ, ἀριθμητικῶς ἀσθενεστέρου καὶ διὰ τοῦτο ἐξαφανιζομένου σχεδὸν ἐν τῷ φυλετικῷ τύπῳ. Ἐντεῦθεν ἀναχωροῦντες ὑποστηρίζουν πολλοί, δικαίως δέ, ὅτι καὶ διὰν ἀκόμη ὠρισμένον ἔθνος (ὅπως μετὰ τὰς πρώτας φυλετικὰς ἀναμειξεις τὸ ἑλληνικὸν) διετήρησεν ἐπὶ μακρὸν ἀμιγῇ τὴν καταγωγὴν του, πάλιν δὲν ἦτο αὐτό, ἀλλὰ καὶ ἄλλο, τὸ ὁποῖον συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐθνικὴν του ἐνότητα.

Εἰς τὴν πραγματικότητα ἄλλωστε αἱ αὐτοκαλούμεναι φυλαὶ δὲν εἶχον κατ' ἀρχὰς ἄλλο χαρακτηριστικὸν παρὰ τὴν κοινότητα τῆς γλώσσης. Ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου του ὁ πατὴρ τῆς Ἀνθρωπογεωγραφίας F. Ratzel ἐδημοσίευσεν πραγματείαν περὶ τῆς ἀρχικῆς πατρίδος τῶν Ἰνδογερμανῶν, ἡ ὁποία περιέχει τὴν ἐξῆς χαρακτηριστικὴν ἀποστροφὴν : «Οἱ Ἰνδογερμανοὶ δὲν εἶναι ἐπὶ τέλους τίποτε ἄλλο παρὰ οἱ ὁμιλοῦντες τὴν Ἰνδογερμανικὴν γλῶσσαν. Ἰνδογερμανικὴ ἢ ὀριανὴ φυλὴ ἀπεναντίας εἶναι μία ἀνεπισημαντικὴ ἀντίφασις, εἰς τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ τεθῇ τέρμα. Ποσάκις ἀράγε πρέπει ἀκόμη νὰ ἐπαναληφθῇ ὅτι ὑπάρχουν μελαγχροῖνοι καὶ ξανθοὶ Ἰνδογερμανοί, βραχυκέφαλοι καὶ δολιχοκέφαλοι, ὑψηλοὶ καὶ χαμηλοί». (Κατὰ τὸν Α. Ἐλευθερόπουλον, Ἑθνος καὶ Ἑθνικά προσόντα, ἐν Ἀρχαίῳ Κοινωνικῶν καὶ Οἰκονομικῶν Ἐπιστημῶν τοῦ Δ. Καλιτσουνάκι, τόμ. Β' σελ. 163 : «Τὸ

ἔθνος δὲν εἶναι ἀπλῆ πρωτόγονος ράσσα· τὸ ἔθνος εἶναι προῖον ἐκ τῆς συμμίξεως διαφόρων ρασσῶν. Ἔνεκα τούτου ὑπάρχουν εἰς ἓνα καὶ τὸ αὐτὸ ἔθνος καὶ ξανθοὶ καὶ κασιανόχροες καὶ δολιχοκέφαλοι καὶ βραχυκέφαλοι, ὑπερισχύοντος κατὰ μέσον ὄρον τοῦ ἑνὸς σωματικοῦ τύπου»). Αὐτὸς οὗτος ὁ Darwin ἐνῶ θέτει εἰς τὸν τίτλον τοῦ θεμελιώδους ἔργου του τὴν λέξιν «Race», διαβλέπει ὅμως ταῦτοχρόνως τὴν λογικὴν ἀδυναμίαν εἰς τὸ νὰ προσδιορίσῃ τίς σαφῶς τὰς ἐννοίας φυλῆ, ποικιλία τύπος κλπ. Ὅλα τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν φυλῶν εἶναι κατὰ τὸν Darwin ποικίλα καὶ δι' αὐτὸ μεταβατικὰ καὶ αὐθαίρετα. Τὸ χρονικὸν σημεῖον τῆς διαρκείας τῶν ιδιοτήτων δὲν εἶναι, κατ' αὐτόν, ποσῶς ἱκανὸν πρὸς διαστολὴν τοῦ εἶδους καὶ τῶν ὑποδιαίρέσεων αὐτοῦ. Δὲν εἶναι ἄλλωστε τυχαῖον τὸ γεγονὸς ὅτι μεταξὺ τῶν ὑπερμάχων τῶν φυλετικῶν θεωριῶν ὑπῆρξαν καὶ Ἑβραῖοι. Ὁ Sombart (*Die Juden und das Wirtschaftsleben*. 1904) παρατηρεῖ ὅτι τὸ ἑβραϊκὸν πνεῦμα, ὅπως ἀκριβῶς καὶ τὸ ἐν πολλοῖς ὁμοιάζον πρὸς αὐτὸ ἀγγλικόν, συνίσταται κυρίως εἰς τὴν ἀφοσίωσιν αὐτοῦ εἰς τὴν ἐμπειρικὴν ζωὴν καὶ εἰς τὴν ὑπερτίμησιν τῶν ὑλικῶν ἀξιών (τὸν χαρακτηρεῖ τοῦτον τῶν Ἑβραίων ἐξηγεῖ ὁ Sombart (IV Kap.) ἀπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐρήμου καὶ τοῦ νομαδικοῦ βίου, τὸν ὅποιον διῆγον, ὅταν ἐμορφώθῃ ἡ ἰδιοσυγκρασία των). Χωρὶς ν' ἀποκλείωμεν τὴν πιθανότητητα τῆς ὑπάρξεως Ἑβραίων ὑπερπικνόντων τοὺς φραγμοὺς τῆς ἱστορικῆς των παραδόσεως καὶ μετὰ μακροτάτην δοκιμασίαν χειραφετουμένην ἀπὸ τῆς μόνομερείας τῶν ὑλικῶν ἀξιών, περιοριζόμεθα νὰ διαπιστώσωμεν ὅτι τοῦτο ὀφείλεται ὅχι τόσο εἰς ἰδίαν αὐτῶν ἐσωτερικὴν πρᾶσπάθειαν, ἀλλ' εἰς τὴν ἐπίδρασιν μᾶλλον τοῦ πνεύματος τῶν λαῶν ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων διαβιοῦν.

V. Ἐρχόμενοι μετὰ τὴν μακρὰν ταύτην παρέκβασιν εἰς τὸ γεωγραφικὸν στοιχείον, τὴν χώραν, παρατηροῦμεν ὅτι τὸ στοιχείον τοῦτο ἔχει ἀσφαλῶς καίτοιαν σημασίαν. Ἐκαστον ἔθνος δὲν εἶναι μόνον μέρος τῆς ἀνθρωπότητος, ἀλλὰ καὶ μέρος τοῦ ἐδάφους, εἰς δὲ νομαδικὸς λαὸς δὲν θὰ φθάσῃ ποτε εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ ἔθνους. Οὐχ' ἦρτον ἡ γεωγραφικὴ ἐνότης δὲν ἀνταποκρίνεται πάντοτε καὶ πρὸς ἐθνικὴν ἐνότητα. Ὑπὲρβηθεὶ μὲν ἐνίοτε τὴν γέννησίν της, ἀλλὰ διὰ τὴν δημιουργήσῃ μόνη αὐτὴ δὲν εἶναι ἀρκετὴ. Τὸ ἀντίθετον θὰ ἐσημεινεν ὅτι τὰ χωρικά ὄρια πάσης πολιτικῶς ὁργανωμένης κοινωνίας ἀνθρώπων θὰ συνέπιπτον ἀναγκαίως πρὸς τὰ ὄρια ἑνὸς ἔθνους, ὅτι ἐπιμένως πᾶν κράτος θὰ ἦτο ταῦτοχρόνως καὶ ἔθνος, εἰς τὸ ὅποιον θ' ἀνῆκον μόνον οἱ ἐντὸς τοῦ ἐθνικοῦ ἐδάφους γεννώμενοι, καὶ ἀντιστρόφως πᾶν ἔθνος θ' ἀπειτέλει ταῦτοχρόνως καὶ κράτος, τὸ ὅποιον θὰ περιέκλειεν ἐντὸς τῶν ὁρίων του σύμπαντας τοὺς ὁμοεθνεῖς. Ἐν τούτοις κράτη περιλαμβάνοντα ὅλους ἀνεξαιρέτως τοὺς ὁμοεθνεῖς δὲν ὑπάρχουν, εἶναι δὲ κοινῶς γνωστὸν ὅτι πολλὰ κράτη ἀποτελοῦνται ἐκ διαφόρων ἐθνικῶν στοιχείων. Ὑπῆρξαν δὲ ἐξ ἄλλων, καὶ ὑπάρχουν καὶ σήμερον ἔθνη, τὰ ὁποῖα δὲν ἀπειτέλουν ἐξ ἀρχῆς κράτη. Οὐδ' εἶναι κἂν ἀνάγκη νὰ ἔχῃ τις

γεννηθῇ ἐπὶ τοῦ ἐθνικοῦ ἐδάφους, ὥπως ἀνήκη εἰς ἓν ὁρισμένον ἔθνος, ἀπειροὶ δὲ εἶναι αἱ περιπτώσεις τῶν ὑφισταμένων θυσίας εἰς αἶμα καὶ χρῆμα χάρις πατρίδος τῆς ὁποίας οὐδέποτε ἔχουν ἀντικρύσει τὸ ἔδαφος. Καὶ τῶν ἀνωτέρω ζωντανὸν παράδειγμα εἶμεθα οἱ Ἕλληνες. Λαὸς ἐν ὑποδουλώσει ἢ διασπορᾷ ὁ Ἑλληνικὸς συνέλαβε τὴν ἰδέαν τοῦ ἔθνους καθαρώτερον καὶ πληρέστερον ἀπὸ ἄλλους λαούς, εἴτινες εἰσῆλθον συγκεκοτημένοι κρατικῶς εἰς τὸν ἸΘ' αἰῶνα. Ὅσον δὲ καὶ ἂν ἐξηκολουθήσαμεν ἔκτοτε νὰ εἶμεθα διεσχορπισμένοι εἰς ἡπείρους καὶ θαλάσσας, τόσον ἐντονώτερον ἀπεδείξαμεν πάντοτε καὶ τὸ αἴσθημα τῆς ἐθνικῆς μας ἐνότητος. Ἐχομεν ἐξ ἄλλου καὶ τὸ ἀντίστροφον παράδειγμα: Ἡ μοναδικὴ ὑδρογραφικὴ λεκάνη τῆς παννονικῆς πεδιάδος, ὑπὸ ἀδιασπάστου ὁροσειρᾶς περιβαλλομένη, ἡ ἰδανικωτέρα γεωπολιτικὴ ἔκφρασις, ἀληθὴς χερσαῖος ὠκεανός, οὐδέποτε κατώρθωσε νὰ ἐνώσῃ εἰς ἐθνικὸν σύνολον τοὺς ἐντὸς αὐτῆς περικλειομένους λαούς (Renan, Qn'est - ce qu'une Nation? (Pages françaises, Paris (1921) p. 67 s.): « Non ce n'est pas la terre plus que la race qui fait la nation. La terre fournit le substratum, le champ de la lutte et du travail; l'homme fournit l'âme. L'homme est tout dans la formation de cette chose sacrée qu'on appelle un peuple. Rien de matériel n'y suffit. Une nation est un principe spirituel, résultant des complications profondes de l'histoire, une famille spirituelle, non un group déterminé par la configuration du sol »).

Ἐπὶ τοῦ παράγοντος τῆς ἐδαφικῆς συνοχῆς βασιζέται καὶ ἡ ὑπὸ ὁρισμένων (Kirchhoff, Neumann. Volk und Nation (1888), Meinecke, Weltbürgertum und Nationalstaat (1922), ἰταλ. μεταφρ. ὑπὸ Α. Oberdofer, Perugia - Venezia (1930) 2 τομ.) ὑποστηρικθεῖσα διάκρισις μεταξὺ πολιτιστικῶν (Kulturnationen) καὶ ἐπικρατειακῶν ἐθνῶν (Staatsnationen), ἥτοι μεταξὺ ἀφ' ἑνὸς μὲν ἐθνῶν θεμελιωμένων κυρίως ἐπὶ μᾶς πολιτιστικῆς κληρονομίας κτηθείσης διὰ κοινῶν μόχθων καὶ θυσιῶν, καὶ ἐθνῶν ἀφ' ἑτέρου τὰ ὁποῖα στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἐνοποιητικῆς δυνάμεως κοινῆς πολιτικῆς ἱστορίας καὶ νομοθεσίας. Ὡς παράδειγμα ἔθνους ἐπικρατειακοῦ ἀναφέρεται συνήθως ἡ Ἑλβετία ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς ὁποίας ζοῦν ἄνθρωποι ὑπαγόμενοι εἰς τὰς σφαίρας τριῶν διαφόρων πολιτισμῶν. Ἀλλὰ καὶ τὸ παράδειγμα, ὡς καὶ ὁλόκληρος ἡ διάκρισις αὕτη, εἶναι ἀτυτῇ, διότι καὶ ἐπὶ τῶν οὕτω ἀποκαλουμένων ἐπικρατειακῶν ἐθνῶν, θεμέλιον αὐτῶν εἶναι ἐν αἴσθημα πολιτικῆς ἐνότητος οὐδόλως διάφορον εἰς ἐνοποιητικὴν ἀποτελεσματικότητα ἀπὸ τὴν κοινότητα τοῦ πολιτισμοῦ.

VI. Ἡ γλῶσσα ἔχει ὡς ἐθνικὸν γνῶρισμα, μεγαλύτεραν σημασίαν. Ἀφοῦ οἱ ἄνθρωποι μὲ τὴν γλῶσσαν διατυπώνουν τὰς ἀκρίβεις τῶν καὶ ἐπικοινωνοῦν μεταξὺ τῶν, εἶναι φανερόν ὅτι ἡ ὑπαρξὶς κοινῆς ἰδιαιτέρας γλώσσης συντελεῖ τὰ μέγιστα εἰς τὸν σχηματισμὸν τῶν ἐθνῶν. Καὶ ἀκριβῶς δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν τοῦτο εἰς τὸν τρόπον τοῦ σχηματισμοῦ τῶν νεω-

τέρων ἔθνων, μὲ τὸν ὅποιον συνεβάδισεν ἢ ἀκριβέστερον τοῦ ὁποίου προηγέθη ἢ μόρφωσις τῶν νεωτέρων ἐθνικῶν γλώσσων καὶ ἡ δημιουργία λογοτεχνικῶν ἔργων γραμμένων εἰς αὐτάς. Εἶναι λοιπὸν ἀνεξήγητον διὰ πλεῖστοι ὄσοι (Gumplowicz, Kautsky, W. v. Humbolt) ἀπέδωσαν ἐντελῶς ἑξαιρετικὴν σημασίαν εἰς τὴν γλῶσσαν φθάσιντες μέχρι τοῦ νὰ θεωρήσουν αὐτὴν ὡς τὸ μοναδικὸν γνώρισμα τοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἀποδεικνύουν ὅτι διείσδυσις μιᾶς γλώσσης εἰς ἓνα λαὸν—καὶ γίνονται τοιαῦται διεισδύσεις οὐχὶ σπανίως ἐκ λόγων διαφόρων, π.χ. ἕνεκα ὑπεροχῆς φιλολογικῆς ἢ πολιτισμοῦ ἢ ἀριθμητικῆς τοιαύτης ἢ ἕνεκα πολιτικῆς ἐπιβολῆς—δὲν μεταβάλλει ἀναγκαίως καὶ τὸν ἐθνισμὸν αὐτοῦ, οὔτε πάλιν ἡ κοινότης τῆς γλώσσης ἐμποδίζει τὸν χωρισμὸν ἐνὸς ἔθνους εἰς αὐτοτελῆ τοιαῦτα. Τὴν ἀγγλικὴν γλῶσσαν ἐπὶ παραδείγματι ὁμιλοῦν περὶ τὰ 500 ἑκατομμύρια Ἀγγλῶν, Ἀμερικανῶν, Αὐστραλῶν, Νεοζηλανδῶν κλπ., ὁμοίως τὴν ἰσπανικὴν ὑπὲρ τὰ 100 ἑκατομμύρια κατοίκων τοῦ Παλαιοῦ καὶ Νέου κόσμου, ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο οὐδεμιᾶς φύσεως ἐθνικοὺς δεσμοὺς ἀποκαθιστᾷ μεταξὺ τῶν λαῶν αὐτῶν. Δανοὶ καὶ Νορβηγοὶ ἔχουν τὴν αὐτὴν ἐπίσημον γλῶσσαν (Reichssprache). ἀλλ' ὡς ἔθνη ἐμφανίζουν χαρακτηριστὰ τελείως διαφοροετικόν. Τὸ μεγαλύτερον μέρος τῶν Ἰρλανδῶν ἀπέμαθε τὴν ἐθνικὴν γλῶσσαν, δὲν ἔχασεν ὁμως καὶ τὴν ἐθνικὴν του συνείδησιν. Ἀφ' ἑτέρου ἄνθρωποι τῶν ὁποίων ἡ γλῶσσα δὲν εἶναι κοινὴ εἶναι κάλλιστα δυνατόν νὰ διέπνυνται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐθνικοῦ αἰσθηματος. Καὶ ἂν θὰ ἔπρεπε ν' ἀναφέρω ἓνα παράδειγμα ὑπενθυμίζω ὅτι ἡ τριγλωσσία Ἑλβετῶν καὶ Βέλγων δὲν ἀπετέλεσε διόλου κώλυμα διὰ τὴν ἀπόλυτον ἐθνικὴν τῶν συνοχὴν. Οἱ φλογεροὶ καὶ φανατικώτατοι ἀπόστολοι τῆς ἐθνικῆς ἐλευθερίας τῶν Ἰνδιῶν, γράφουν συνήθως, τὰς προκηρύξεις των εἰς τὴν ἀγγλικήν, διότι δὲν ὑπάρχει ἄλλη γλῶσσα γενικῶς καταληπτὴ εἰς τοὺς γνωρίζοντας ἀνάγνωσιν καὶ γραφὴν. Ποῖος θὰ ἔσπευδεν ἐξ αὐτοῦ ν' ἀναγάγῃ τὸ συμπέρασμα ὅτι δὲν ὑφίσταται ἐθνότης καὶ μόνον ἰνδική; Ἀλλὰ καὶ μόνη ἡ ἐπιμονὴ τῶν γαλλικῶν αἰσθημάτων ἐν Ἀλσατίᾳ, οἱ κάτοικοι τῆς ὁποίας ὁμιλοῦν τὴν γερμανικὴν, δὲν θὰ ἦτο ἱκανὴ νὰ πείσῃ πάντα ἀντιφρονούντα ὅτι θὰ ἦτο παράλογος ἀξίωσις νὰ δικαιολογῆται ἐκ τῆς γλώσσης ἡ ὑπάρξις ἐνὸς ἔθνους; (Κατὰ τὸν Α. Ἐλευθερόπουλον ἐνθ. ἀν. σελ. 164 τὸ σφάλμα θὰ ἦτο ἐνταῦθα τόσον καταφανές, ὡς εἰναι ἐλέγγομεν ὅτι ἔθνος εἶναι πλῆθος ἀνθρώπων φερόντων τὴν αὐτὴν σκέπην τῆς κεφαλῆς).

Μὲ τὸ ζήτημα τῆς ὁμιλουμένης καὶ ἰδίως τῆς γραφομένης γλώσσης συνδέεται καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι μεταξὺ τῶν ἀποτελούντων ἐν ἔθνος ὁμιλοῦνται, παρὰ τὴν ἐπίσημον γλῶσσαν καὶ διάφορα γλωσσικὰ ἰδιώματα ἢ διαλέκτοι, αἱ ὁποῖαι ἀνάγουν αἰσθητὰ ρήματα εἰς τὴν γλωσσικὴν ἐνότητα, ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν συνεπάγεται ἀναγκαίως ἐθνικὸν χωρισμόν.

Οἱ κάτοικοι π.χ. ὠρισμένων μερῶν τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γαλλίας ἂν καὶ δὲν ὁμιλοῦν παρὰ μόνον ὡς ξένην τὴν ἐπίσημον ἐθνικὴν γλῶσσαν, δὲν

παύουν ἐν τούτοις νὰ πιστεύουν πάντοτε ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸ γαλλικὸν ἢ τὸ ἰταλικὸν ἔθνος.

VII. Σοβαρώτερος ἀκόμη φαίνεται ὁ παράγων τῆς θρησκευτικῆς ὁμοταξίας. Καὶ δι' αὐτὴν ὅμως ἡμπορεῖ περίπου νὰ ἐπαναληφθῇ ὅ,τι καὶ διὰ τὴν γλῶσσαν. Ὅσον καὶ ἂν εἶναι ἱστορικῶς βέβαιον ὅτι θρησκευτικαὶ ἔριδες κατέστρεψαν ἄλλοτε καὶ ἀπεσυνέθεσαν τὴν Πολωνίαν, χωρίζουν δὲ καὶ σήμερον ἐνώπιον τοῦ κοινοῦ ἐχθροῦ τοὺς Βραγμανιστὰς καὶ τοὺς Μωαμεθανοὺς τῶν Ἰνδιῶν, καὶ ὅτι ἡ θρησκεία διετήρησε τὸ ἐβραϊκὸν ἔθνος καὶ μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ ἰουδαϊκοῦ κράτους καὶ τὴν ἀνὰ τὸν κόσμον διασπορὰν τοῦ Ἰσραήλ, εἶναι ὅμως ἐξ ἴσου ἀληθὲς ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀποτελέσῃ στοιχεῖον ἀσφαλὲς τῆς ἐννοίας τοῦ ἔθνους, ἀφοῦ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἔθνος ἔχει πολλάκις νὰ ἐπιδείξῃ ὁπαδοὺς διαφόρων θρησκευμάτων. Ἐκφραστικώτατον. ὥς πρὸς τοῦτο παράδειγμα εἶναι οἱ Γερμανοί, ὁ χωρισμὸς τῶν ὁποίων εἰς καθολικοὺς καὶ διαμαρτυρομένους, δὲν τοὺς ἡμπόδισε διόλου νὰ ἰδρύσουν ἐπὶ σταθερᾷ καὶ ἀδιαιρέστου βάσεως τὴν ἐθνικὴν των ἐνότητα. Ἀντιθέτως τοὺς Μωαμεθανοὺς συνδέει πάντας κοινὴ θρησκευτικὴ ἐπαγγελία μὲ πρόσθετον συνδετικὸν στοιχεῖον κοινὸν θρησκευτικὸν ἀρχηγόν. Διέπονται ὅμως πάντες οἱ Μωαμεθανοὶ ὑπὸ κοινοῦ ἐθνικοῦ πισθήματος; Ἀσφαλῶς ὄχι.

Οὐχ' ἦττον εἶναι δυνατόν ἐνίοτε ἡ διαφορὰ τῆς θρησκείας ν' ἀποτελῇ κώλυμα εἰς τὴν σύμπηξιν ἐνὸς ἔθνους, ὅπως συμβαίνει ἐν τινι μέτρῳ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν Ἰνδιῶν, ἀλλὰ καὶ ἄλλων συγχρόνων εὐρωπαϊκῶν λαῶν. Οἱ Βέλγοι ἐπὶ παραδείγματι φυλετικῶς καὶ γλωσσικῶς διαφέρουν μεταξὺ των πολὺ περισσότερον παρ' ὅσον μερικοὶ ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τοὺς Ὀλλανδοὺς, ἀλλ' αἱ θρησκευτικαὶ διαφοραὶ ἡμπόδισαν τοὺς δύο αὐτοὺς λαοὺς ν' ἀποτελέσουν κοινὸν ἔθνος. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτάς ἡ θρησκεία συντελεῖ εἰς τὸν χωρισμὸν ἐνὸς ἔθνους καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς αὐτοτελείας ὁρισμένων αὐτοῦ τμημάτων. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ περιπτώσεις καθ' ἃς ἀντίθεταις ἐθνικῇ εἶναι δυνατόν νὰ προκαλέσῃ καὶ ἐκκλησιαστικὴν διαίρεσιν, ὅπως συνέβη εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ βουλγαρικοῦ σχίσματος, γενικώτερον δὲ εἰς ὅλας τὰς ἐντὸς τοῦ χριστιανισμοῦ θρησκευτικὰς διαιρέσεις (θρησκευτικὴ μεταρρύθμισις ἐν Γερμανίᾳ, διαιρέσις ἀνατολικῆς καὶ δυτικῆς ἐκκλησίας). Ἡ προσπάθεια τόσον τοῦ ἐθνικοσοσιαλισμοῦ ἐν Γερμανίᾳ (Ἐθνικὴ Ἐνωσις τῶν Γερμανῶν Χριστιανῶν) ὅσον καὶ τῶν ἐν Γαλλίᾳ νεοεθνικιστῶν (Action française), ὅπως διαμορφώσουν περιεχόμενον ἐθνικῆς θρησκείας καὶ ὅπως θέσουν αὐτὴν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἔθνους, καταδεικνύει ὅτι καὶ σήμερον ἐν ἡ δύναμις τῆς θρησκείας ἐξακαλουθεῖ ν' ἀσκήσῃ σπουδαίαν ἐπιρροὴν ἐπὶ τῆς ἐθνικῆς ζωῆς.

VIII. Ἡ ταυτότης, ἐξ ἄλλου, τῶν ἡθῶν καὶ τῶν ἐθίμων ὥς στοιχεῖον προαδιοριστικὸν τῆς ἐννοίας τοῦ ἔθνους δὲν εἶναι δυνατόν ἐπίσης νὰ

γίνῃ δεκτὴ, διότι ὄχι μόνον εἶναι δυσἀπόδεικτος, προκειμένου περὶ μεγάλων καὶ εἰς εὐρεῖν ἐδαφικὴν ἔκτασιν ἐξηπλωμένων λαῶν, ἀλλ' αὐτόχρομα ἀνύπαρκτος, προκειμένου περὶ ἔθνων, τὰ ὅποια ἐγεννήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐν διασπορᾷ. Οἱ κάτοικοι ἀφ' ἐτέρου τῶν βορείων τμημάτων μιᾷ καὶ τῆς αὐτῆς χώρας διακρίνονται ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῶν μεσημβριῶν τμημάτων αὐτῆς, ἂν καὶ ἀνήκουν ἀμφότεροι εἰς τὸ αὐτὸ ἔθνος, εἰς τὴν διαφοροποιήσιν δὲ αὐτὴν ἐπέδρασαν σοβαρῶς καὶ ἐξακολουθοῦν νὰ ἐπιδροῦν οἱ ἰδιόζοντες κλιματολογικοὶ ὄροι καὶ αἱ ἰδιαίτεραι τοπικαὶ συνθῆκαι. Καὶ αὐτοὶ ἀκόμη οἱ ὄροι τοῦ βίου, ὁ τρόπος τῆς διαίτης καὶ τῆς κατοικίας δὲν δύνανται σήμερον τοῦλάχιστον, ν' ἀποτελέσουν σοβαρὸν ἔρεισμα μιᾷ τοιαύτης γνώμης. Εἰς αὐτὸ τὸ στενὸν νεοελληνικὸν ἔθνικόν σύνολον διακρίνονται ὠρισμέναι ὁμᾶδες ἰδιαίτεραι, ὅπως ἡ πελοποννησιακὴ, ἡ στερεοελλαδικὴ καὶ ἡ νησιωτικὴ, καὶ ἀπὸ τὴν τελευταίαν ταύτην ἡ ἐπικρασιακὴ καὶ ἡ κρητικὴ κατόπιν ἡ ἡπειρωτικὴ, ἡ μακεδονικὴ καὶ ἡ θρακικὴ καὶ τέλος ἡ ξερωζωμένη μικρασιατικὴ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τῶν παραλίων μὲ πολλὰς παραλλαγὰς ἀπὸ τῆς Τραπεζοῦντος μέχρι τῆς Κύπρου. Ἀπὸ αὐτὰς προέρχονται καὶ αἱ διακλαδώσεις τῆς διασπορᾶς εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ εἰς τὴν Ἀμερικὴν, ὅπως ἄλλοτε εἰς τὴν Ρουμανίαν καὶ τὴν Νότιον Ρωσσίαν, εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν ἄλλην Κεντρικὴν Εὐρώπην. Τὰς ὁμᾶδας αὐτὰς δυνάμεθα νὰ συμπτύξωμεν εἰς ἄλλας γενικωτέρας, εἰς μεσογειακάς καὶ ἡπειρωτικάς, εἰς δυτικάς καὶ ἀνατολικὰς, καὶ ἀπὸ ἀπόψεως οἰκονομικῆς εἰς ἀστικάς καὶ ἀγροτικάς. Αἱ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν ὁμάδων τούτων ἀπὸ ἀπόψεως ἡθῶν, ἐθίμων καὶ βιωτικῶν συνθηκῶν εἶναι μεγάλαι. Καὶ ὅμως, εἰς ὅλας, ἀνεξαίρετως, ὑπάρχει ἓνα κοινὸν στοιχεῖον, τὸ ὅποιον ἐπικρατεῖ ὡς ὁ κυριώτερος φορεὺς τοῦ νεοελληνικοῦ ἐθνισμοῦ καὶ παρουσιάζεται μὲ χαρακτηριστὴν ὁμοιόμορφον, ἀσχέτως ἂν πρόκειται περὶ ἀστῶν, ἀγροτῶν, ναυτικῶν, κατοίκων τοῦ Βορρᾶ ἢ τοῦ Νότου (Α. Παπαναστασίου, Ὁ Ἑθνικισμὸς ἐν Ἑπιθεωρήσει τῶν Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἐπιστημῶν, τόμ. Α, τευχ. α-β, σελ. 34-41. Δ. Δανιηλίδη, Ἡ Νεοελληνικὴ Κοινωνία καὶ Οἰκονομία, Ἀθῆναι (1934) σελ. 157 ἑπ.).

ΙΧ. Καὶ αὕτη ἀκόμη ἡ ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ κοινὸν ~~νόμον~~ διαβίωσιν δὲν δύναται σήμερον τοῦλάχιστον, νὰ θεωρηθῇ ὡς συντελεστής διὰ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἰδέας τοῦ ἔθνους. Ἄν ἡ μοναρχία τοῦ Καρόλου τοῦ Ε' καὶ τοῦ Φιλίππου τοῦ Β' ἐβοήθησαν ἀποτελεσματικῶς εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ἰσπανικῆς ἐνότητος· ἂν ἡ Γαλλία εἰς τὰ ὀκτακόσια ἔτῃ τῆς ἡδιασπάστου ἱστορίας τῶν βασιλείων τῆς ὀφείλει τὴν ἰδικὴν τῆς· ἂν τέλος ἡ νορμανδικὴ κατὰκτησις ἔδωκεν ἀποφασιστικὴν ὥθησιν εἰς τὴν δημιουργίαν τῆς ἀγγλικῆς ἐνότητος, ταῦτα πάντα συνετελέσθησαν καθόσον ὑπῆρχον καὶ ἄλλαι βαθύτεραι καὶ ὀργανικώτεραι προϋποθέσεις, αἱ ὅποια ἀπέδειξαν ἀναγκαίως καὶ δυνατός τὰς τοιαύτας ἐνότητας. Τὸ παράδειγμα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας καὶ τῆς συνεχισάσης αὐτὴν ὀθωμανικῆς, τῶν ὁποίων ἡ ἐπὶ 1500

Ἀρχαῖα Δ. Καλιτσούνά, Τόμ. 19 (1939) Τευχ. Γ'

σχεδὸν ἔτη διαρκέσασα δεσποτεία δὲν κατώρθωσε νὰ συμπίξῃ εἰς ἑνιαῖον ἔθνικὸν χρῶμα τοὺς βαλκανικοὺς λαοὺς μᾶς διαφωτίζει ἐπαρκῶς περὶ τοῦτου (Περὶ τῆς συνεπείας τῆς πολιτικῆς ἐνότητος ἀφομοιώσεως ἁλλοεθνῶν στοιχείων εἰς τὴν βυζαντινὴν αὐτοκρατορίαν ὑπάρχει ἐνδιαφέρουσα μελέτη τοῦ Α. Τhumb, οἱ Νεοέλληνες καὶ ἡ καταγωγή των, δημοσιευμένη εἰς τὸ «Δελτίον τοῦ Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου», τομ. Ε, τευχ. 3-4, σελ. 165-193 Πβλ. Κ. Ἀμάντου, Ἡ ἐθνολογικὴ διαμόρφωσις τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ, Ἀθῆναι 1933, καὶ τὸ παλαιότερον τοῦ Σ. Ζαμπελίου, Περὶ πηγῶν νεοελληνικῆς ἐθνότητος). Οἱ λαοὶ οἱ ἀποτελοῦντες τὰ κράτη τὰ προελθόντα ἀπὸ τὴν διάλυσιν τῆς αὐστρουγγρικῆς μοναρχίας συνδέονται μεταξύ των διὰ πολλῶν κοινῶν παραδόσεων καὶ προσπαθειῶν ἀναφερομένων εἰς τὴν ἀποτίναξιν κοινοῦ ζυγοῦ. Καὶ ὅμως κοινότης ἐθνικὴ δὲν ὑπάρχει μεταξύ τῶν λαῶν αὐτῶν. Ἀντιθέτως λαοί, οἱ ὁποῖοι εὐρέθησαν, ἢ ἐπανάληψιν χωρισμένοι εἰς τὸ παρελθόν, πολλάκις δὲ καὶ συνεκρυσθῆσαν μεταξύ των, δὲν εἶναι ἀσύνητες ν' ἀποτελέσουν βραδύτερον ἢν ἑνιαῖον καὶ ἀδιάρρηκτον σύνολον. Οἱ κάτοικοι τῆς γαλλικῆς Σαβοῦας εὐρίσκουν σχεδὸν ἄνευ διακοπῆς τοὺς προγόνους των εἰς συγκρούσεις μετὰ τῆς Γαλλίας, καὶ ὅμως οἱ πρόγονοι αὐτοὶ εἶναι σήμερον οἱ «ξένοι» διὰ τοὺς κατοίκους τῆς Σαβοῦας καὶ αἱ ἡτταὶ των προξενοῦν εἰς αὐτοὺς αἰσθημα πατριωτικῆς χαρᾶς. Ἄρα ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους δὲν ἔχει ἀνίκητην κοινῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων, ἀφοῦ ἔνεκα ἀκριβῶς τῆς προσηλώσεώς των πρὸς αὐτὴν οἱ βραδύτερον προσερχόμενοι εἰς τὴν ἐθνικὴν οἰκογένειαν εὐρίσκειν ὡς ἰδίαν τὴν ἱστορίαν τοῦ ἔθνους των.

Ἄλλως θὰ ἔπρεπε ὅταν ἀναμφισβήτητα τμήματα ἐνὸς ἔθνους ἔρχονται εἰς σύγκρουσιν μεταξύ των, νὰ τὰ θεωρῶμεν ὡς χωριστὰ ἔθνη—π. χ. τοὺς λαοὺς τῶν γερμανικῶν κρατῶν κατὰ τὸ 1866 καὶ παλαιότερον. Ἀλλὰ καὶ ἀκατανόητον θὰ ἦτο νὰ ὀμιλῶμεν περὶ κοινῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων, ὅταν πρόκειται περὶ χρόνων, καθ' οὓς μόνη ἡ ἰσχὺς ἀπεφάσιζε περὶ τῶν διεθνῶν πραγμάτων. (Κατὰ τὴν περὶ Ἑθνους θεωρίαν τοῦ φασισμοῦ «δὲν εἶναι τὸ Ἑθνος ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον γεννᾷ τὸ Κράτος, ὅπως ὑπεστηρίζετο κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα, ὡς βάσις τῶν ἐθνικῶν Κρατῶν, ἀλλὰ τὸ Ἑθνος δημιουργεῖται ὑπὸ τοῦ Κράτους, τὸ ὁποῖον προσφέρει εἰς τὸν λαόν, ἔχοντα συνείδησιν τῆς ἰδίας ἠθικῆς ἐνότητος, μίαν θέλησιν καὶ συνεπῶς, μίαν πραγματικὴν ὑπόστασιν. Τὸ δικαίωμα τῆς ἀνεξαρτησίας ἐνὸς ἔθνους δὲν προέρχεται ἀπὸ φιλολογικὴν καὶ ἰδεαλιστικὴν συνείδησιν τῆς ἰδίας ὑπάρξεως, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ἀπὸ μίαν πραγματικὴν κατάστασιν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦτοιν ἀσυνείδητον καὶ ἀδρανῆ, ἀλλὰ ἀπὸ μίαν ἐνεργὸν συνείδησιν, ἀπὸ μίαν πολιτικὴν συνείδησιν ἐν κινήσει, ἀποφασισμένην ν' ἀποδείξῃ τὸ ἴδιον αὐτῆς δικαίωμα, δηλ. ἀπὸ ἓνα εἶδος Κράτους ἤδη συνειδητοῦ . . . », B. Mussolini, ἐν λ. Φασισμὸς τῆς Enciclopedia Italiana, σελ. 23 τῆς γαλλ. μεταφράσεως (Denöel et Steele, éditeurs, Paris, 1933) σελ. 9 ἐπ. τῆς ἑλληνικῆς ὑπὸ Ι. Μαρσέλλου (Ἐκδοτ. Οἶκος Παρνασσός, Ἀθῆναι, 1935). Ὁ αὐτὸς ἐν Nuova politica d'Italia, 4η ἐκδ. Milano (Alpes, 1928) σελ.

319. Giov. Gentile, La dottrina politica del Fascismo ἐν Romana, Rivista dell' istituto interuniversitario Italiano, Ann. I—No. 4-5 σελ. 145-159 : « ...Vide che la Patria è viva e reale nello Stato, unità consapevole della nazione : unità che non è il risultato, quasi l'effeto di una volontaria concordanza e fusione di anime, intelligenze, volontà individuali, anzi principio di tutta quella vita spirituale che circola per le anime....dei singoli individui, facendone non i citta dini di una ideale società astratta, ma le membra inscindibili di quell'organismo vivente che è lo Stato»).

X. Ἡ ταυτότης οἰκονομικῶν συμφερόντων, τὴν ὁποίαν προσθέτουν εἰς τοὺς ἄνωτέρω παράγοντας, ὠρισμένοι ὕλισται, εἶναι ἀσφαλῶς ὁ ἔσχατος παράγων τοῦ ἔθνους, καθόσον τὰ συμφέροντα τῶν διαφόρων ἐπαρχιῶν ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ἐθνικοῦ κράτους δυνατόν νὰ εἶναι πολὺ περισσότερον ἀντίθετα ἀπὸ τὰ συμφέροντα δύο χωρῶν, χωριζομένων ὑπὸ μεθορίου γραμμῆς. Ὅπως δὲ ἀποδεικνύει ἡ σύγχρονος οἰκονομικὴ πρακτικὴ, σύνορα οἰκονομικὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ χαραχθοῦν μεταξὺ τῶν κρατῶν. Ὁ σταφιδοπαραγωγὸς φερ' εἰπεῖν τῆς Κρήτης καὶ τῆς Πελοποννήσου οὐδεμίαν κοινότητα συμφερόντων ἔχει μετὰ τοῦ καπνοπαραγωγοῦ ἢ σιτοπαραγωγοῦ τῆς Μακεδονίας καὶ Θράκης. Ἀντιθέτως ὁ αὐτὸς σταφιδοπαραγωγὸς ἐξαριῖται, χωρὶς νὰ τὸ θέλῃ, οὐδὲ νὰ τὸ γνωρίζῃ κἄν, ἀπὸ τὸν σταφιδοπαραγωγὸν τῆς Αὐστραλίας καὶ τῆς Καλλιφορνίας, διότι αἱ τιμαὶ τῆς παγκοσμίου ἀγορᾶς καὶ ἡ εὐχέρεια διαθέσεως τοῦ προϊόντος ἐξαριῶνται ἐκ τῆς ὀλικῆς παραγωγῆς τῶν χωρῶν τῶν καλλιεργουσῶν καὶ ἐξαγωγουσῶν σταφίδα. Ἡ κοινότης ἄρα οἰκονομικῶν συμφερόντων, ὅχι μόνον δὲν ἀποτελεῖ παράγοντα τοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἂν ἀπεναντίας ἡθέλομεν θεωρήσει ταύτην ὡς βάσιν τῆς ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης, θὰ ἐφθάναμεν μοιραίως εἰς τὸν διεθνισμόν. Ἐπὶ πλέον, ἂν ἡ ταυτότης οἰκονομικῶν συμφερόντων δὲν δύναται νὰ χρησιμεύσῃ πρὸς δημιουργίαν τοῦ ἔθνους ὑπάρχουν συχνὰ περιπτώσεις, καθ' ὧς ἡ ταυτότης αὕτη χρησιμοποιεῖται πρὸς διάσπασιν ὑφισταμένης ἐθνικῆς ἐνότητος ἢ καὶ πρὸς καταπνίξιν μόλις ἐξεγειρομένης ἐθνικῆς συνειδήσεως. Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Τούρκοι κατώρθωσαν πολλάκις νὰ καταστείλουν τὴν ἐναντίον των ἐθνικὰς ἐξεγέρσεις ὑποσχόμενοι εἰς τοὺς μὴ ἐναντιομένους τὴν διατήρησιν τῆς προνομίουχου οἰκονομικῆς θέσεώς των ἐναντὶ τῆς ἐθνικῆς ὁλότητος. Εἶναι ἐπίσης γνωστὴ ἡ δυσκολία, τὴν ὁποίαν συνήντησεν ἡ ἐξάπλωσις τῆς ιδέας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως εἰς ὠρισμένους κύκλους εὐπόρων ὁμογενῶν. Τυγχάνει δὲ ἐκτὸς πάσης ἀμφισβητήσεως τὸ γεγονός ὅτι χαλάρωσις τοῦ ἐθνικοῦ αἰσθήματος παρατηρεῖται εἰς κεφαλαιοκρατικούς κύκλους, εἰρισκομένους εἰς στενὴν ἐπικοινωνίαν μὲ ξένους καὶ ἔχοντας κοινὰ μὲ αὐτοὺς συμφέροντα. Ἡ ἀναγωγή τῆς ιδέας τοῦ ἔθνους εἰς οἰκονομικὰ ἀποκλειστικῶς αἷτια θὰ μᾶς ἔφερεν εἰς ἀδυναμίαν νὰ ἐξηγήσωμεν ἀπείρους ἐκδηλώσεις ἐθνισμοῦ ὅχι μόνον αἰσώμων, ἀλλὰ καὶ λαϊκῶν ὁμάδων, αἱ ὁποῖαι δὲν εὐ-

νοοῦνται ἀπὸ οἰκονομικὰ συμφέροντα ἢ ἔχουν ἀντίθετα τοιαῦτα. Ἡ ἱστορία τοῦ καθ' ἡμέραν βίου τῶν λαῶν παρουσιάζει φαινόμενα τὰ ὅποια θὰ ἦτο ἀδύνατον ἐκτὸς μόνον διὰ σοφισμάτων, νὰ ἐξηγηθοῦν διὰ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου. Ἄν ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους εἶχε πράγματι τὴν πηγὴν τῆς εἰς συμφέροντα οἰκονομικά, ἂν ἡ μοναδικὴ αἰτία ἡ προσδιορίζουσα τὴν γέννησιν αὐτῆς ἦτο ὁ καπιταλισμός, ἀφ' ἐνὸς μὲν δὲν θὰ εἶχαμεν ἐκδηλώσεις ἔθνικὰς πρὸ τῆς ἐμφανίσεως αὐτοῦ, εἰδικώτερον δὲ εἰς τὴν περίπτωσιν ἡμῶν τῶν Ἑλλήνων δὲν θὰ εἶχαμεν τὴς μεγάλας νεοελληνικὰς θυσίας διὰ μίαν μεγάλην ἰδεατὴν πατρίδα, μὲ σύνορα ὑπερβαίνοντα κατὰ πολὺ τὰ σύνορα τοῦ μικροῦ καὶ περιφρονημένου κράτους τῆς πραγματικότητος. Ὁ τοπικισμός θὰ ἐξηκολούθει νὰ μᾶς διαιρῇ εἰς ἀλληλοσπαρασσομένας ομάδας καὶ θα ἦσαν μῦθοι οἱ σκληροὶ ἀγῶνες τῆς Ἑπτανήσου, τῆς Κρήτης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῶρα ἐσχάτως τῆς Β. Ἡπείρου, τῆς Κύπρου καὶ τῶν Λωδεκανήσων διὰ τὴν Ἑνωσιν. «Οἱ κάτοικοι τῆς Ἑπτανήσου, οἱ ὅποιοι εἶναι πλουσιώτεροι, εὐτυχέστεροι καὶ διοικοῦνται ἑκατοντάκις καλύτερον ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους τοῦ βασιλέως Ὁθωνος ἐπανεστίασαν κατόπιν τῶν γεγονότων τοῦ 1848. Ἦθελαν νὰ τοὺς καταστρέφουν οἱ φόροι, νὰ τοὺς διαρπάξουν οἱ φορολογικοὶ εἰσπράκτορες, νὰ τοὺς καίουν οἱ λησταί, νὰ τοὺς κακομεταχειρίζονται εἰς στρατιῶται, καὶ ν' ἀπολαμβάνουν ὅλα τὰ πλεονεκτήματα, τὰ ὅποια μία κυβέρνησις ἀξιοθρήνητος ἐξασφαλίζει ἀπὸ εἰκοσιπέντε ἔτων εἰς τὴν Ἑλλάδα». Κατὰ τὸν εἰρωνικὸν αὐτὸν τρόπον ἔκριναν οἱ ξένοι μετὰ τὴν Ἑπανάστασιν τὰς νεοελληνικὰς θυσίας διὰ τὴν Ἑνωσιν, ὡς καὶ τὸ ὅποιον δὲν ἐπέβαλλεν οὐδεμία λογικὴ, οὐδὲν ἄμεσον οἰκονομικὸν συμφέρον (Δ. Δανιηλίδη ἔνθ. ἄν. σελ. 172 ἑ.τ. Τὸν ἔθνικὸν χαρακτῆρα τῆς ἐλληνικῆς ἐπαναστάσεως ἀναγκάζονται νὰ ὁμολογήσουν καὶ οἱ ὁπαδοὶ τῆς θεωρίας τοῦ οἰκονομικοῦ προσδιορισμοῦ. Βλ. Γ. Σκληροῦ, τὸ κοινωνικὸν μας ζήτημα, Ἀθήναι (1907) σελ. 38 ἑ.τ.).

XI Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω καθίσταται φανερόν ὅτι εἶναι μάταιον τὸ νὰ προσπαθῇ τις νὰ θεμελιώσῃ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔθνους ἐπὶ τῇ βάσει γνωρισμάτων ἀπλῶς ἐξωτερικῶν, μάττιον δὲ ἴσως εἶναι καὶ τὸ νὰ ζητῶμεν καθόλου νὰ περικλείσωμεν μίαν ἔννοιαν τόσον πλουσίαν εἰς περιεχόμενον καὶ ἐκδηλώσεις παντοίας πρακτικὰς, ἠθικὰς καὶ πνευματικὰς, ὡς ἡ τοῦ ἔθνους, εἰς ἓνα σχηματικὸν καὶ κατ' ἀνάγκην ἑλλιπὴ—ὡς ἄλλωσιν ὅλοι—ὄρισμόν. Τοῦτο ἀντελήφθη κίλλιον παντὸς ἄλλου ὁ Max Weber, ὅστις, παρ' ὅλην τὴν καταβληθεῖσαν παρ' αὐτοῦ προσπάθειαν, δὲν κατώρθωσε τέλος νὰ καταλήξῃ εἰς πορίσματα θετικά. Διότι ὅπως, δι' ὅλους τοὺς μύστας τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν μετὰ τὸν καθορισμὸν καὶ τὴν περιγραφὴν τῶν φαινομένων, παραμένει πάντοτε ἀκέραιον καὶ ἀνευ ἀπαντήσεως τὸ τελικὸν «διατί», κατὰ τὸν αὐτὸν ἀκριβῶς τρόπον καὶ ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους μένει ἐκτὸς παντὸς ὁρισμοῦ, τὸν ὅποιον θὰ ἠδύνατο νὰ δώσῃ ὁ προσδιορισμός καὶ ἡ στάθμησις δλων αὐτῶν τῶν ὑπολογισίμων παραγόντων, τοὺς ὁποίους ἀνωτέρω ἐμνημονεύσα-

μεν. Ἄν ὅμως οἱ παράγοντες οὗτοι δὲν εἶναι εἰς θέσιν νὰ δώσουν λύσιν εἰς τὰς ἀπορίας μας, δὲν εἶναι ἐν τούτοις καὶ καθ' ὁλοκληρίαν ἀχρηστοί. Διότι ὁδηγοῦν ἔστω καὶ ἐμμέσως εἰς τὴν ἐξακριβώσιν τῶν ἄλλων ἐκείνων στοιχείων, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸν νὰ προσδιορίζουν τὸ ἔθνος καὶ εἰς τὴν διάκρισιν τῆς ἐννοίας αὐτοῦ ἀπὸ ἄλλων ἐφαπτομένων μὲν, ἀλλὰ μὴ ταυτιζομένων πρὸς αὐτὴν ἐννοιῶν.

XII. Οἰκογένεια. Ἔθνος, Ἀνθρωπότης. Καὶ αἱ τρεῖς αὗται ἐννοιαί ἀποτελοῦν εἶδος κοινωνίας : μορφὰς δηλ. διὰ τῶν ὁποίων ἐπικοινωνοῦν πρὸς ἀλλήλους οἱ ἄνθρωποι. Ἀπὸ ἔθνη ἱποτελεῖται ἡ ἀνθρωπότης καὶ ἄθροισμα οἰκογενειῶν εἶναι τὸ ἔθνος. Τὸ ἔθνος εἶναι ἡ οἰκογένεια ἐν μεγεθύνσει καὶ ἡ ἀνθρωπότης εἶναι ἡ οἰκογένεια τῶν ἐθνῶν. Τὸ ἔθνος ἀποτελεῖ ἴσα εἶδος κοινωνίας (Mancini, Il principio di nazionalità, Roma (1920) σελ. 20 « . . . ἡ μόνη διαρκὴς καὶ ἀθάνατος μορφή τῶν ἀνθρωπίνων κοινωνιῶν »). Τὸ ἔθνος ὅμως—καὶ τοῦτο δέον εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς νὰ το-νισθῇ—δὲν εἶναι πραγματικότης φυσική. Τὸ νὰ εἶναι μία κοινωνία ἔθνος ἀποτελεῖ προνόμιον τῶν ἐξευλιγμένων κοινωνιῶν (Mancini ἐνθ. ἀν. σελ. 47). Ἐν τῇ κλίμακι τοῦ σχηματισμοῦ τῶν κοινωνιολογικῶν ἐννοιῶν, τὸ ἔθνος παριστᾷ τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα, τὸ ὑπέρτατον ἐνωτικὸν σημεῖον, ἔναντι τοῦ ὁποίου λαὸς καὶ φυλὴ, γένος καὶ δεσμὸς κρατικός, γλῶσσα καὶ θρησκεία, δίκαιον καὶ ἡθὴ ἴστανται ὡς ὑποδιέστεραι ἐννοιαί.

Πλεῖστοι ὅσοι παράγοντες, διαφόρου ἑκάστος ἀποτελεσματικότητος, συνετέλεσαν κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐξελικτικῆς ταύτης διαδρομῆς διὰ νὰ φθάσωμεν μέχρι τῆς ἐννοίας τοῦ ἔθνους. Παράγοντες φυσικοί, βιολογικοί, ψυχολογικοί, ἱστορικοὶ καὶ ἄλλοι δυνάμενοι πάντες ν' ἀναχθῶσιν εἰς τρεῖς βασικὰς κατηγορίας ἐννοιῶν : Αἷμα, Χῶμα καὶ Πνεῦμα (L. Palma, Del principio di nazionalità nella moderna società europea. Τοῦ αὐτοῦ, Corso di diritto costituzionale (1884) I σελ. 39 « Nazione da nascor indica relazioni di origine. Talvolta nazione indica il suolo dove la moltitudine viva ». Γ. Ἀγγελοπούλου. Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ λαοῦ ἐν τῇ ἑλλήν. νομοθεσίᾳ καὶ ἱστορίᾳ (Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς ἐπετηρίδος τοῦ Παρνασσοῦ) 1899 σελ. 1 ἐπ. G. Del Vecchio, Le ragioni morali della nostra guerra σελ. 6. Τοῦ αὐτοῦ Leriini di Filosofia del diritto (1930) σελ. 261. W. Mitscherlich, Der Nationalismus und seine Wurzeln ἐν Jahrbuch τοῦ Schmoller Bd. 36, Heft 3. Duguit, Traité de droit constitutionnell (1923) τ. II σελ. 4 ἐπ. S. Panunzio. Popolo, Nazione, Stato (Firenze) 1933 σελ. 14 ἐπ.). Οἱ παράγοντες οὗτοι δὲν ἀπητήθησαν βεβαίως πάντες, οὐδ' ἔσχον ἀπανταχοῦ τὴν αὐτὴν σημασίαν. Ὡς κατεδείχθη ἐκ τῶν ἀνωτέρω παραδειγμάτων, εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ σύγχρονα ἔθνη ἑλλείπουν εἰς ἡ πλείονες ἐξ αὐτῶν, ἀλλαχοῦ μὲν ἡ κοινὴ θρησκεία, ἡ ἡ κοινὴ φυλετικὴ καταγωγὴ, ἀλλαχοῦ δὲ ἡ κοινὴ γλῶσσα κλπ. Ἐξ ἄλλου εἰς ὠρισμένα ἔθνη ὑπερῃσχύει ὁ εἰς, εἰς ἄλλα δὲ ὁ ἕτερος παράγων. Εἰς τὴν

Γερμανίαν π.χ. καὶ τὴν Ἰταλίαν δίδεται σήμερον προέχουσα θέσις εἰς τὸν παρίγοντα τῆς φυλῆς, ἐνῶ ὄλλαχού, ὡς π.χ. ἐν Γαλλίᾳ ὁμολογεῖται θαρραλέως ὅτι ἡ φυλετικὴ ὁμοιογένεια εἶναι ἀνύπαρκτος διὰ τὸ σύνολον τῶν ὁμοεθνῶν. (Ch. Seignobos, Histoire sincère de la nation française. Paris (1933) σελ. 26 « . . . Le plus ancien classement des peuples a été fait en un temps où l'anthropologie n'existait pas, fait d'après les langues par les philologues qui ont employé le terme de race pour distinguer un groupe d'hommes parlant la même langue. Ils ont ainsi introduit dans l'usage les expressions «race celtique» «race germanique» «race latine», appliquant à la race un nom qui n'a de sens qu'en linguistique. La population actuelle de la France présente un mélange très hétérogène des trois races de l'Europe ; la plupart des individus présentent à la fois des traits propres à des races différentes, par exemple des yeux bleus avec des cheveux noirs. Les Français sont un peuple de métis ; il n'existe ni une race française, ni un type français». Ἀντίθετος πρὸς τὰς φυλετικὰς θεωρίας ἦτο μέχρι τινὸς καὶ ἡ περὶ ἔθνους θεωρία τοῦ φασισμού : «Ὁχι φυλὴ, οὐδὲ περιοχὴ γεωγραφικῶς καθωρισμένη, ἀλλὰ γένος ἱστορικῶς ἐξελισσόμενον, πληθὸς ἠνωμένον ἀπὸ μίαν ἰδέαν ἡ ὁποία εἶναι θέλησις ὑπάρξεως καὶ ἰσχύος, αὐτοσυνείδησις, προσωπικότης», B. Mussolini ἐν λ. Φασισμός τῆς Enciclopedia Italiana σελ. 22 τῆς γαλλ. μεταφρ. (Denöel et Steele, éditeurs, Paris, 1933) σελ. 9 τῆς ἑλληνικῆς ὑπὸ Ι. Μαρσέλλου (Ἐκδοτ. Οἶκος Πανασσός, Ἀθῆναι, 1935). «Race : c'est un sentiment, et non une réalité : 95 ο)ο de sentiment». E. Ludwig. Entretiens avec Mussolini, σελ. 75. Ἡ πρὸς τὰς φυλετικὰς ἀπόψεις στροφὴ τοῦ φασισμού χρονολογεῖται ἀπὸ τῆς κατακτῆσεως τῆς Αἰθιοπίας, κυρίως ὁμῶς ἀπὸ τῆς συμπτῆσεως τοῦ ἄξονος Βερολίνου - Ρώμης).

Δυνάμεθα ἐν τοσούτῳ νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι κατὰ τὴν δισμόρφωσιν ἐνὸς ἔθνους ὑπερισχύουν ἀρχικῶς οἱ φυσικοὶ μᾶλλον καὶ βιολογικοὶ παράγοντες, βραδύτερον ὁμῶς καὶ σὺν τῇ ἀναπτύξει τοῦ πολιτισμοῦ οἱ πνευματικοὶ τοιοῦτοι.

Τὸ ὅτι τὸ ἔθνος δὲν εἶναι σήμερον μόνον Αἷμα, τοῦτο διακρίνει τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς συγχεομένης ἐν πολλοῖς μετ' αὐτῆς ἐννοίας τῆς φυλῆς. Ἐὰν τὸ ἔθνος ἐμφανίζεται κοινωνιολογικῶς ὡς ἐνότης εὐρυτέρα τῆς οἰκογενείας, ἡ φυλὴ ἀποτελοῦσα ἔννοιαν ἐστερημένην κοινωνιολογικῆς ὑφῆς, ἐμφανίζεται οὐχὶ κοινωνιολογικῶς, ἀλλὰ μόνον ἀνθρωπολογικῶς ὡς ἔννοια εὐρυτέρα τῆς οἰκογενείας. Διότι φυλὴ εἶναι ἔννοια καθαρῶς φυσική, λαὸς πολιτική, ἔθνος ἀπεναντίας καθαρῶς ἐκπολιτιστική ἔννοια. Ἐὰν δηλ. ἡ ἔννοια τῆς φυλῆς θεμελιούται ἐπὶ γνωρισμάτων ἀπλῶς φυσικῶν καὶ ἀνθρωπολογικῶν, ἦτοι τοιούτων, τὰ ὁποία φέρουν ἐπ' αὐτῶν ἀνεξίτηλον τὴν σφραγίδα τοῦ τυχαίου καὶ συμπτωματικοῦ, ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους βασίζεται ἀντιθέτως ἐπὶ κριτηρίων, τὰ ὁποία ἐμφανίζονται ἐν τῇ ἱστορίᾳ ὡς ἀμφι-

οβητοῦντα τὴν ἰσχὺν τῶν ἀνθρωπολογικῶν κριτηρίων τῆς φυλῆς : ἐμφανίζονται δηλ. συνάπτοντα καὶ ἐνοῦντα ἀνθρώπους τοὺς ὁποίους ἡ ἀνθρωπολογία θὰ κατέτασεν εἰς διαφόρους καὶ μάλιστα ἀντιθέτους πρὸς ἀλλήλας φυλάς, χωρίζοντα δὲ τοὺναντίον ἄλλους, οἱ ὅποιοι κατ' αὐστηράν ἐφαρμογὴν τῶν φυλετικῶν θεωριῶν θὰ ἔπρεπε ν' ἀνήκουν εἰς τὸ αὐτὸ ἔθνος (Πρὸβλ. Π. Κανελλοπούλου, Ἔθνος καὶ ἐθνισμός ἐν «Κοινωνία τῆς ἐποχῆς μας», Ἀθήναι (1931)).

Τὸ ὅτι τὸ ἔθνος δὲν εἶναι σήμερον Χῶμα μόνον, τοῦτο διαστέλλει τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ταυτοσύμου πρὸς αὐτὴν διὰ τοὺς πολλοὺς ἔννοιās τῆς πατρίδος. Πατρίς, κατὰ τὴν ἐτυμολογίαν τῆς λέξεως, εἶναι γενικῶς μὲν ἡ χώρα, εἰς τὴν ὁποίαν ἐγεννήθη τις καὶ ἀνετράφη καὶ μάλιστα ἡ πολιτεία ὑπὸ τῆς ὁποίας τὴν σκέπην εὐρίσκει τις προστασίαν καὶ ἐξασφάλισιν τῶν δικαιωμάτων του, ἰδιαίτερος δὲ καὶ κυρίως : ἡ γῆ τῶν πατέρων. Τῆς πατρίδος ἡ ἔννοια περικλείει ἐν ἑαυτῇ τὸ αἶσθημα μιᾶς συνεχείας οἰκογενειῶν διαδεχομένων ἀλλήλας εἰς τῶν πατέρων τὴν γῆν. Εἰς τὴν γῆν, ὅπου, κατὰ τὸν Ch. Maurras : «αἱ ἐστὶναι ποὺ κτίζονται, κρημνίζονται, ξανακτίζονται, προστατεύουν τὴν ταυτότητα τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Αἵματος, τὴν συνέχειαν τῆς παραδόσεως ἐνὸς πολιτισμοῦ». Πατρίς ἄρα εἶναι ἔννοια συνδεδεμένη ἀρρήκτως πρὸς τὴν γῆν, ὥρισμένην γῆν, ἐνῶ ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους, δὲν ἔχει διόλου ἀνάγκην αὐτῆς διὰ νὰ τραφῇ καὶ γιγαντωθῇ. Ἀυφότεροι βεβαίως αἱ ἔννοιαι αὗται παριστοῦν περιοχάς τῶν ὁποίων οἱ κύκλοι συνήθως ταυτίζονται, δύνανται ὅμως νὰ ὑπάρξουν καὶ ἀνεξαρτήτως ἀλλήλων Ὑπάρχουν μάλιστα περιπτώσεις εἰς τὴν Ἱστορίαν, κατὰ τὰς ὁποίας ἡ ἁγάνη τῆς πατρίδος, ὁ πατριωτισμός, ἐμφανίζεται ἀντιστρατευόμενος πρὸς τὸ γενικώτερον ἐθνικὸν αἶσθημα. Οὐχὶ σπανίως δὲ ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους ἐπιβάλλει εἰς τὸν φόρεά της ν' ἀπαρνηθῇ τὴν ἔννοιαν τῆς πατρίδος. Τὰ τραγικώτερα παραδείγματα ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ ἐθνικοῦ καὶ πατριωτικοῦ αἰσθήματος παρέχει ἡ ἱστορία τῶν πληθυσμῶν ἐκείνων, οἱ ὅποιοι φεύγοντες τὴν ὑποδούλωσιν ἢ κáμνοντες χρῆσιν τοῦ νεωστὶ ἐφευρεθέντος δικαιώματος τῆς ἐθελουσίας ἀνταλλαγῆς τῶν πληθυσμῶν θινισάζουν εἰς τὸν βωμὸν τοῦ ἔθνους τὸ πατριωτικὸν τῶν συναίσθημα. Οἱ Ἕλληνες ἠναγκάσθησαν πολυλάκις κατὰ τὸ διάστημα τῆς μακρῆς ἱστορίας των νὰ ἐκλέξουν μεταξὺ ἔθνους καὶ πατρίδος. Εἰς βῆρος των μάλιστα ἐπραγματοποιήθη καὶ ἡ μοναδικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν περίπτωσις ὁμαδικῆς ἀναγκαστικῆς ἐγκαταλείψεως τῶν αἰωνοβίων των πατρικῶν ἐστιῶν (Π. Κανελλόπουλος ἐνθ' ἄν.).

Οὐχ ἦντον ἡ σύγχυσις μεταξὺ τῶν δύο ἔννοιῶν εἶναι συχνή, εἰς τὴν κοινὴν δὲ γλωσσικὴν χρῆσιν ἡ λέξις πατρίς συνηθέστατα ὑποκαθιστᾷ τὴν λέξιν ἔθνος. Οὕτω π.χ. ὁ ποιητὴς διαν λέγει :

Τέτοια ἡ πατρίδα· Θεὸς κ' αὐτῇ. Ἀπάνον ἀπὸ τὰ σπήτια,
σὲ λογῆς τόπους καὶ δεσμοὺς καὶ πάντα καὶ προτοῦ,
ἀπάνον ἀπὸ τὰ χῶματα κ' ἀπὸ τ' ἀμπελοφύτια,
μιὰ εἶν' ἡ πατρίδα καὶ παντοῦ !

(Κ. Παλαμᾶ, Τὸ τραγοῦδι τῶν προσφύγων), ἐννοεῖ προφανῶς αὐτὴν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔθνους, ἀσυναισθήτως δέ, ἀλλὰ καὶ κατὰ τόσον ἐμφαντικὸν τρόπον διατυπώνει τὴν μεταξὺ τῶν δύο ἐννοιῶν ὑφισταμένην διαφοράν.

Ἄλλο λοιπὸν εἶναι τὸ στοιχεῖον τὸ οὐσιωδῶς χαρακτηριστικὸν διὰ τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἔθνους. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο εἶναι τὸ τελευταῖον ἐκ τῶν τριῶν. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὁ Renan (ἐνθ. ἀν.) ἀπεκάλεσεν «ἐθνικὴν ψυχὴν», καὶ ἄλλοι «ἐθνικὴν συνείδησιν» (Mancini, Prelezioni σελ. 37. «Ἔθνος, λέγει ὁ Jellinek (Allgemeine Staatslehre, 1900 σελ. 106), εἶναι μᾶλλον κατὰ οὐσιωδῶς ὑποκειμενικόν, δηλ. τὸ γνῶρισμα ἐνὸς ὁρισμένου περιεχομένου συνειδήσεως». Α. Παπαναστασίου ἐνθ. ἀν. σελ. 19 «...Ἦμποροῦμεν λοιπὸν νὰ προσδιορίσωμεν τὸ ἔθνος ὡς τὸ λαϊκὸν σύνολον, τοῦ ὁποῖου ὅλα τὰ τμήματα εἰς σημαντικὰς ἐποχὰς τῆς ἱστορίας των εἶχαν κοινὰς περιπετείας καὶ ὡς ἐκ τούτου ἔχουν, ἐκτὸς μερικῶν κοινῶν στοιχείων καταγωγῆς, κοινὰ ἰδιαίτερα στοιχεῖα πολιτισμοῦ καὶ πρὸ παντὸς συνείδησιν ὅτι ἀποτελοῦν ἰδιαίτεραν λαϊκὴν ἐνότητα». Del Vecchio, Lezioni κλπ. ἐνθ. ἀν. σελ. 262 «.....ἐνότης σκέψεως καὶ αἰσθημάτων, ἥτις συνιστᾷ τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ προϋποθέτει τὴν πίστιν εἰς τὴν κοινὴν ἀποστολήν». Μ. Hauriou, Précis de Droit Constitutionnel. Paris (1923) σελ. 27, Duguit ἐνθ. ἀν. τ. II σελ. 10, O. Ranelletti, Istituzioni di diritto pubblico, Γ' ἔκδ. (1932) σελ. 5. W. Lutoslawski, La nation comme réalité metaphysique, ἐν Atti del IV congresso internazionale di filosofia, τ. III, σελ. 449), ἡμεῖς δὲ προτιμῶμεν νὰ ὀνομάσωμεν «ἐθνικὸν πνεῦμα», Ἡ πίστις δηλ. περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν ἐθνικῶν δεσμῶν, ἡ ἀναγνώρισις τῶν συγκροτούντων ἐν ἔθνος, ὅτι ἀποτελοῦν ἐν ἰδιαίτερον σύνολον, διάφορον ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς ἀπὸ τὰ ἄλλα ὁμοίου εἶδους, ὅτι ἡ ἐθνικὴ ζωὴ ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν τῆς ἀτομικῆς τῆς αὐτῆς. Ἀπὸ τὴν συνείδησιν αὐτὴν, ἡ ὁποία σφραγίζει ἀσφαλῶς τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἔθνους, ἀπορρέουν κοινὰ αἰσθήματα, τὰ ὁποῖα συνδέουν τὰ μέλη τοῦ αὐτοῦ ἔθνους καὶ πρὸ παντὸς θέλησις πρὸς ἐνιαίαν ἐνέργειαν, ἡ ὁποία ὅταν ἐκδηλοῦται χαρακτηρίζεται ἀκόμη σαφέστερον καὶ ἀσφαλέστερον τὸ ἔθνος (Ed. Meyer, Geschichte des Altertums I. Bd, Elemente der Anthropologie, 1910 σελ. 79. Τοῦ αὐτοῦ, Zur Theorie und Methodik der Geschichte, 1902 σελ. 33 : «Τὸ ἔθνος στηρίζεται εἰς τὴν θέλησιν δηλ. εἰς τὴν ἰδέαν. Ἔθνος ἀποτελοῦν ἔχειν αἱ ὁμάδες ἀνθρώπων, αἱ ὁποῖαι πρὸς οἰανδήποτε κατεύθυνσιν θέλουν νὰ εἶναι καὶ νὰ δράσουν ὡς μία ἐνότης». Jules d' Aurias, La nationalité française, (1913) σελ. 68—85. A. Pagano, Idealismo e Nazionalismo, Milano (1928) σελ. 181 ἐπ.). Μόνον τὸ στοιχεῖον αὐτὸ εἶναι δυνατόν νὰ σηριζῇ πραγματικῶς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔθνους, στοιχεῖον τὸ ὁποῖον δὲν σχετίζεται μὲ παράγοντας ἑξωτερικούς, οὐδὲ εἶναι μόνον ἀρχὴ κυβερνώσα καὶ προσδίδουσα μορφήν νόμου καὶ ὄντοτητα πραγματικῆς ζωῆς εἰς τὰς ἀτομικὰς θελήσεις, ἀλλ' εἶναι συγχρόνως δύναμις ἐπιβάλλουσα τὴν

σφραγίδα τῆς ἡ μᾶλλον καθορίζουσα τὸν τύπον διὰ τὴν μελλοντικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἐθνικῆς ζωῆς.

Πρόδηλον βεβαίως εἶναι ὅτι, ἐὰν πρὸς τὸ οὐσιῶδες τοῦτο στοιχεῖον ὑπάρχουν καὶ ἡ ἐνότης τοῦ ἐδάφους, τῆς γλώσσης, τῆς κυβερνήσεως, τῆς θρησκείας, τῶν ἱστορικῶν ἀναμνήσεων, τῶν συμφερόντων, ἡ συνεκτικότης τῶν ἐθνικῶν δεσμῶν θὰ εἶναι ηὔξημένη. Διὰ τῆς ταυτότητος τῆς γλώσσης, τῆς θρησκείας καὶ γενικῶς τοῦ πολιτισμοῦ διευκολύνεται ἡ ἐθνικοποίησις, ἡ συγχώνευσις ξένων ἐθνικῶν στοιχείων, διαφορὰ δὲ τῆς θρησκείας, ἀλλὰ καὶ τῆς γλώσσης καὶ τῶν ἠθῶν καὶ ἐθίμων πρὸς ξένους κατακτητὰς σώζει τὴν ὑπαρξιν τοῦ ἔθνους. Οὕτως ἐσώθησαν οἱ Πολωνοὶ ἀπὸ τοῦ ἐκγεφρανισμοῦ καὶ ἐκρωσισμοῦ, ἐσώθησαν οἱ Ἀρμένιοι καὶ οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τοῦ ἐκτουρκισμοῦ, καὶ ἀπὸ μιᾶς τοιαύτης ἀπόψεως θὰ ἦτο ἴσως καταστροφή τοῦ ἐλληνισμοῦ ἡ ἐγκατάστασις τῶν Ρώσων εἰς τὴν Μ. Ἀσίαν καὶ τὴν Κωνσταντινουπόλιν, ἀπεναντίας δὲ προσελήφθησαν εἰς τὸν ἐλληνισμὸν διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῆς θρησκείας καὶ ξένοι λαοὶ (Α. Τυμπ ἐνθ. ἀν.). Τὸ οὐσιῶδες ὅμως παραμένει πάντοτε ἡ ἐλευθέρα συναίνεσις τῶν ὁμοεθνῶν. (Ὁ Κοραῆς ἔδωκε τὴν ἐξῆς χαρακτηριστικὴν ἀπάντησιν εἰς τοὺς ἀμφισβητοῦντας μὲ γλωσσικὰ καὶ φυλετικὰ ἐπιχειρήματα τὴν ἐθνικὴν φυσιογνωμίαν τῶν Σουλιωτῶν : « Ἄν ἐξετάσωμεν, εἶπε, τοὺς ἀναντιρρήτους Ἕλληνας, μῆτε αὐτοὺς, μῆτε τοὺς Μακεδόνας δὲν ὠνόμαζον Ἕλληνας μῆτε πολὺ μέρος τῆς Θεσσαλίας. Περὶ αὐτῶν τί θέλεις νὰ σέ εἰπω ; Εἰς τόσον σκότος τῆς παλαιᾶς ἱστορίας, τῶν μεταβολῶν, μετοικήσεων, μίξεων τῶν ἐθνῶν, τίς δύναται νὰ εἴπῃ τι βέβαιον ; Ἐμπορεῖς νὰ μεταχειρισθῇς προσφυνῶς τὸ παράδειγμα τῶν Γάλλων. Κατ' αὐτῶν ἐλθὼν ἀπροσδοκῆτως ἔθνος ἀγριώτατον οἱ ὀνομαζόμενοι Φράγχοι, τοὺς ἐκυρίευσαν τόσον οἱ ὀλιγώτεροι τοὺς περισσοτέρους, ὥστε καὶ νὰ ἐξαλειφθῇ παντάπασι τὸ ὄνομα Γάλλοι, καὶ νὰ γίνῃ κοινὸν καὶ εἰς τοὺς δουλώσαντας καὶ εἰς τοὺς δουλωθέντας τὸ Φράγχοι. Εἶναι ὥς καὶ ἐκ τῶν Ρωμαίων κυριευθέντες οἱ Ἕλληνες ὀνομάσθησαν Ρωμαῖοι. Μ' ὄλον τοῦτο τὴν σήμερον, ὅστις ἀπὸ τοὺς Γάλλους θέλει νὰ σεμνολογηθῇ διὰ τὴν εὐγένειάν του, χωρὶς νὰ ἡξεύρῃ ἂν κατάγεται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀπὸ τοὺς δουλώσαντας ἢ ἀπὸ τοὺς δουλωθέντας, ἢ οὐκ ἂν εἶναι Φράγχος ἢ Γάλλος, τοὺς Γάλλους ὀνομάζει καὶ εἰς τοὺς Γάλλους σεμνύνεται, καὶ ὅταν θέλῃ νὰ ἐπαινέσῃ τινὰς τὴν ἀνδρείαν, τὴν γενναϊότητα καὶ μάλιστα τὸ ἀπλοῦν, τὸ ἄδολον τῆς ψυχῆς, λέγει : « Εἶναι εἰς Γάλλος ἀληθής ». Ἔστω ὅτι, οἱ Σουλιῶται κατὰγονται ἀπὸ τοιοῦτον μείγμα νικητῶν ἢ νικηθέντων, μὴ διὰ τοῦτο εἶναι ὀλιγώτερον Ἕλληνες ἀπὸ τοὺς Κωνσταντινουπολίτας, τῶν ὁποίων πολλοὶ εἶναι ἀπόγονοι παρομοίου μείγματος Ἑλλήνων καὶ Ρωμαίων ; Εἰς τοὺς πολέμους τῶν μὲ ποῖα παραδείγματα τοὺς ἐμψύχωναν οἱ δημαγωγοὶ τῶν ; Ὅχι βέβαια Βουλγάρων ἢ Βλῆχων, ἀλλὰ Ἑλλήνων ». Χαρακτηριστικὴ ἐπίσης εἶναι ἡ παρατήρησις τὴν ὁποίαν ἔκαμε τὸ Νεοτουρκικὸν Κομιτᾶτον « Ἐνωσις καὶ Πρόδοσις », ὅταν ἐν τῇ προσπαθείᾳ του νὰ δημιουργήσῃ ἀπὸ τὸ χάος τοῦ ἀνεθνικοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους τὸ

τουρκικὸν ἔθνος συνήντα εἰς πᾶσαν γωνίαν τῆς αὐτοκρατορίας τὴν ἑλληνικὴν αὐτὴν κοινότητα τῶν θελήσεων. «Μέγα μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Μακεδονίας ἀπὸ ἀπόψεως καταγωγῆς εἶναι κάθε ἄλλο παρὰ Ἕλληνες, ἔγραφε μία ἐγκύκλιος νεοτουρκική, καὶ ὅμως ἔχει συνείδησιν ἑλληνικὴν καὶ θεοποιεῖ τὸν ἑλληνισμόν. Χιλιάδες εἶναι ἑκείνοι, οἱ ὁποῖοι θινσιάζουν ὁλόκληρον τὴν περιουσίαν των, τὰ ἑκατομμύρια των διὰ τὸν Πανελληνισμόν». Δ. Δανιηλίδη, ἔνθ. ἀν. σελ. 143). Δυνάμεθα ὅθεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ἓν ἔθνος εἶναι πραγματικῶς τοιοῦτον, ὅταν ἀπὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἑθνικῆς κοινότητος φθάνωμεν εἰς τὴν θέλησιν, ὅταν δηλ. τὰ διάφορα προαναφερθέντα στοιχεῖα προσλαμβάνουν τὴν μορφὴν τῆς θελήσεως, ὑπὸ τὴν ὁποίαν δροῦν ἐφεξῆς (F. Battaglia ἐν Enciclopedia Italiana λεξ. Nazione : «Nazione è dunque volontà di nazione, unità che da implicita (naturale) si rende esplicita (spirituale) e vuole attuarsi»).

Ἡ ἠθικὴ αὐτὴ ἐνότης, χάρις εἰς τὴν ὁποίαν ὅλων τῶν ὁμοεθνῶν αἱ ψυχαὶ ἐνοῦμεναι καὶ τρόπον τινὰ ταυτιζόμεναι ἀπὸ τὰ ἴδια αἰσθήματα, τὰς ἰδίας σκέψεις καὶ τὰς ἰδίας θελήσεις, ἀποτελοῦν μίαν μοναδικὴν γενικὴν ψυχὴν, εἶναι ἔργον τῆς φύσεως καὶ τοῦ χρόνου καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιτευχθῇ μὲ τὴν βίαν, τὴν συνθήκην ἢ τὸν νόμον. Ἡ συνθήκη, ἡ βία κατὰκτησις εἶναι δυνατόν μὲν νὰ προσορτήσῃ μίαν ἐπαρχίαν, εἰς μίαν πατρίδα ἐπίσημον, συμβατικὴν, δὲν εἶναι δυνατόν ὅμως καὶ νὰ τὴν χωρίσῃ πράγματι ἀπὸ τὴν «φυσικὴν πατρίδα», τὸ ἔθνος τὸ ὁποῖον δὲν δημιουργεῖται ἀπὸ ἡμέρας εἰς ἡμέραν, ἀλλ' εἶναι ἔργον μακρῶς σειρᾶς γενεῶν (ἐχρειάσθησαν δώδεκα καὶ πλέον αἰῶνες, ὅπως λαοὶ κελτικοί, Ἕλληνες, Φοίνικες, Ἰβηρες, Ρωμαῖοι, γερμανικοὶ λαοί, Βρεττανοὶ καὶ Νορμανδοὶ συγχωνευθοῦν εἰς ἓν ὅλον καὶ δημιουργήσουν τὸ σύγχρονον γαλλικὸν ἔθνος). Διότι ἔθνος δὲν εἶναι μόνον ὅ,τι σήμερον ὑπάρχει. Εἶναι καὶ ὅ,τι ἀπὸ τὰς παρελθούσας γενεὰς ἔχει κληροδοτηθῇ καὶ παρὰδοθῇ. «Δὲν θὰ ἦτο καθόλου ὑπερβολικόν, λέγει ὁ G. Lebon (Enseignements Psychologiques de la Guerre Européenne, 1916 σελ. 17), νὰ εἴπῃ τις ὅτι εἰς τὰ πεδία τῶν μαχῶν ἢ ἀτελεύτητος στρατιὰ τῶν νεκρῶν ἐπολέμησε περισσότερον παρὰ ἡ τῶν ζώντων». (Ἴδε, Ἑλληνικὸς Πολιτισμός, 1913 σελ. 25 ἐπ. A. Comte, Discours sur l'esprit positif, Paris (1918) σελ. 118 : «Les vivants sont toujours, et de plus en plus gouvernés nécessairement par les morts : telle est la loi fondamentale de l'ordre humain. Libéralement dotés par nos prédécesseurs, nous transmettons gratuitement à nos successeurs, l'ensemble du domaine Romain, avec une extension de plus en plus facile en proportion de ce que nous reçumes». Κ. Παλαμᾶ, Δειλοὶ καὶ σκληροὶ στοίχοι :

Γνώμες, καρδιές, ὅσοι Ἕλληνες
ὅ,τι εἴστε, μὴ ξεχνᾶτε,
δὲν εἴστε ἀπὸ τὰ χέρια σας
μονάχα, ὄχι. Χρῶστέ

καὶ σὲ ὅσους ἦρθαν, πέρασαν
θὰ ῥιθοῦνε, θὰ περάσουν.
Κριτές, θὰ μᾶς δικάσουν
οἱ ἀγέννητοι, οἱ νεκροί).

Οἱ λαοὶ κυρίως ὀδηγοῦνται ὑπὸ τοῦ ἐθνικοῦ παρελθόντος, ὑπὸ τῆς ἐθνικῆς κληρονομίας, ἡ ὁποία εἶναι τοῦ παρελθόντος αὐτοῦ ἡ ἡ προσωποποίησης. Αὐτὴ ρυθμίζει καὶ διευθύνει τὰς τύχας των. Τὸ ἔθνος λοιπὸν δὲν εἶναι μόνον παρὸν, ἀλλὰ καὶ παρελθὸν καὶ πρὸ παντὸς μέλλον. Ὅ,τι ἀπὸ ὅλους τοὺς σήμερον ζῶντας, ἀνθρώπους, ιδέας, κεφάλαια θὰ ἐκπορευθῇ καὶ θὰ προχωρήσῃ.

«Ἐκάστη γενεά, γράφει ὁ Taine (*Origines de la France Contemporaine* : La Révolution t. I ἐκδ. 18η σελ. 187), δὲν εἶναι εἰμὴ ὁ πρόσκαιρος διαχειριστὴς καὶ ὑπεύθυνος φύλαξ τῆς πολυτίμου καὶ εὐκλεοῦς κληρονομίας, τὴν ὁποίαν ἀπέκτησεν ἐκ τῶν παρελθουσῶν γενιῶν μὲ τὴν ὑποχρέωσιν ὅπως μεταβιβάσῃ ταύτην εἰς τὰς ἀκολουθούσας γενεάς». Ἡ ζωὴ τῆς προσκαίρου ἀνθρωπίνης προσωπικότητος δὲν εἶναι παρὰ μία στιγμὴ ἔναντι τῆς αἰωνιότητος, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν συνολικὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα, τὸ ἔθνος· τὰ δὲ ἱλικά τὰ ὁποῖα ἡμεῖς σήμερον συσσωρεύομεν δὲν θὰ παρουσιάσουν ἴσως τὸ ἀποτέλεσμά των, παρὰ εἰς ὄντια, τὰ ὁποῖα θὰ ἔλθουν κατόπιν ἡμῶν μετὰ παρέλευσιν αἰώνων. Τί ἐνδιαφέρει ὅμως ! Οἱ ἐργάται τῆς Ἀρχαιότητος καὶ τοῦ Μεσαίωνος, ὅταν ἔβητον τὰ θεμέλια τῶν ἀριστουργηματικῶν ἐκείνων ναῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦν τὸ καύχημα πάσης ἐποχῆς, εἶχον πλήρη τὴν συνείδησιν ὅτι δὲν εἰργάζοντο παρὰ διὰ τοὺς ἐπιγενομένους. Αἱ ἐξησθενημέναι χεῖρες των, παγωμέναι ἐκ τοῦ ἐπικειμένου θανάτου, ἔτεινον διαρκῶς τὰ ἐργαλεῖα εἰς χεῖρας νεωτέρας· ἐν τῇ μηδαμινότητί των ὅμως συνεσέφερον καὶ αὐτοὶ εἰς τὸν ἀπαρτισμὸν τῆς ἐθνικῆς κληρονομίας καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ ἔθνους των.

Τὸ ἔθνος ἀποτελεῖ κατὰ ταῦτα πραγματικότητα ἱστορικὴν. Ἀντιθέτως πρὸς τὴν πλήρη μυστικισμοῦ ἔννοιαν τῆς φυλῆς, ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους εἶναι φαινόμενον τῆς θελήσεως, εἶναι δημιουργημὰ τῆς ἱστορίας, ἐνότης δηλ. ἡθικὴ καὶ πνευματικὴ. Ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους δὲν προϋποτίθεται ὑπὸ τῆς ἱστορίας—ὅπως προϋποτίθεται ἡ ἔννοια τῆς φυλῆς—ἄλλ' ἐτέθη ὑπὸ τῆς ἱστορίας, ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ ἱστορικῶς δράσαντος ἀνθρώπου καὶ εἶναι ἡ λογικὴ κατὰληξις μακροῦ παρελθόντος προσπαθειῶν καὶ ἀφοσιώσεων καὶ πρὸ πάντων θυσιῶν. Διότι, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ πείρα, τὸ ἐθνικὸν αἶσθημα ἐπὶ τοσοῦτον εἶναι ἀκμαιότερον, ὅσον μεγαλύτεραι εἶναι αἱ κοινὰί χάριν αὐτοῦ θυσίαι τῶν ὁμοεθνῶν, καθόσον προκειμένου περὶ ἐθνικῶν ἀναμνήσεων τὰ ἐπιβάλλοντα τὸ καθήκον κοινῶν προσπαθειῶν ἐθνικὰ ἐνθὺ ἀποτελοῦν δεσμοὺς ἰσχυροτέρους καὶ διαρκεστεροὺς ἀπὸ τὰς χαρὰς τῶν ἐθνικῶν θριάμβων (Renan ἐνθ. ἄν. σελ. 68) «Ἐθνος εἶναι ψυχὴ, πνευματικὴ ἀρχή . . . τὸ κατασιδάλυγμα μακροῦ παρελθόντος προσπαθειῶν, θυσιῶν καὶ ἀφοσιώσεων. Τὸ νὰ ἔχωμεν κοινὰς δόξας εἰς τὸ παρελθόν, κοινὴν θέλησιν εἰς τὸ παρὸν,

νὰ ἔχωμεν κατορθώσει μεγάλα πράγματα ὁμοῦ, νὰ ἐπιτύχωμεν καὶ ἄλλα ἀκόμη Εἰς τὸ παρελθὸν κοινὴ κληρονομία δόξης ἢ καὶ λυπηρῶν ἀναμνήσεων, εἰς τὸ μέλλον κοινὸν πρόγραμμα πρὸς πραγματοποίησιν. . . .
 Ἔθνος εἶναι λοιπὸν μία μεγάλη ἀλληλεγγύη, ἀποτελουμένη ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῶν θυσιῶν, τὰς ὁποίας ἐκάμαμεν καὶ εἴμεθα διατεθειμένοι νὰ κάμωμεν. . . .
 Ἐν μέγα σύνολον ἀνθρώπων ὑγιῶν τὸ πνεῦμα καὶ θερμῶν τὴν καρδίαν δημιουργεῖ ἐθνικὴν συνείδησιν, ἣτις ὀνομάζεται ἔθνος». Lamartine, J. J. Rousseau, son fait contrat social (pages retrouvées), Paris (1926) σελ. 161 : «Le devoir de défendre la patrie, de vivre et de mourir au besoin pour elle, pour ceux même qui ne sont pas encore nés, dignifie, sanctifie en passion desintéressée, en devouement sublime, en sacrifice méritoire, en vertu glorieuse sur la terre, en mérite immortel dans la partie future, ce devoir patriotique»).

Ὑπάρχει βεβαίως καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ ἔθνους ἀρκετὸν μέρος στοιχείων μοιραίων καὶ συμπτωματικῶν, ἀλλὰ τὰ στοιχεῖα ταῦτα τὰ ἐξωτερικὰ δὲν εἶναι παρὰ μόνον ἄμορφος ἀπόθεσις ὑλικῶν, μόνη δὲ ἡ πίστις καὶ ἡ θέλησις τῶν ὁμοεθνῶν προσδίδουν μορφὴν εἰς τὰ ὑλικά αὐτὰ στοιχεῖα. Τὸ στοιχεῖον τοῦτο τῆς ἐλευθέρως συναινέσεως ἀφαιρεῖ ἀπὸ τῆς ἐννοίας τοῦ ἔθνους πάντα χαρακτηριστὰ ἱστορικῆς καὶ γεωγραφικῆς ἀναγκαιότητος καὶ μεταβάλλει τὴν ὑλικὴν πατρίδα οὐ μόνον εἰς ἐννοίαν ζῶσαν, ἀλλὰ καὶ εἰς προσωπικότητα ἡθικὴν καὶ πνευματικὴν. Ἐὰν εἰς τὴν ἐννοίαν τοῦ ἔθνους εἰσῆρχοντο μόνον στοιχεῖα φυλετικά, ἱστορικά καὶ στοιχεῖα συμφέροντος, κυβερνήσεως κλπ., τὸ ἔθνος θὰ ἦτο τόσο μόνον σεβαστὸν ὅσον καὶ πᾶν ἄλλο ὑλικὸν προϊόν, ἐν τῇ περιπτώσει δὲ ταύτῃ προσπάθεια παντὸς ἔθνους πρὸς δημιουργίαν πολιτισμοῦ καὶ πρὸς προαγωγὴν τῶν γενικῶν συνθηκῶν ἀναπτύξεως τῆς ἀνθρωπότητος δὲν θὰ ὑπῆρχεν.

XIII. Ἄλλ' ἐνταῦθα προκειμένου περὶ πολιτισμοῦ εἶναι ἀνάγκη ὅπως διασαφηνισθῇ ἓν ζήτημα περὶ τοῦ ὁποίου κυριαρχεῖ παρὰ πολλοῖς ἐσφαλμένη ἀντίληψις· πρόκειται περὶ τῆς ἀντιθέσεως, ἡ ὁποία ὑπάρχει κατ' αὐτούς, μεταξὺ τῆς ὑπάρξεως ἑνὸς ἔθνους καὶ τῆς προσπαθείας πρὸς δημιουργίαν παγκοσμίου πολιτισμοῦ. Εἶναι τόσο ἐκδηλὸς εἰς τὴν φαντασίαν ὀριζομένων, ὅχι δὲ μόνον ὑλιστῶν, ἡ ἐν λόγῳ διαφορὰ, ὥστε νὰ θεωρῇται ἐπιβεβλημένη ἡ παροδοχὴ μιᾶς διαβαθμίσεως μεταξὺ τῶν ἐννοιῶν Ἔθνος καὶ Ἀνθρωπότης καὶ κατ' ἀκολουσίαν ἐπιτετραμμένη ἡ εὐχέρεια τῆς μεαξὺ τῶν δύο ἐπιλογῆς.

Τοιαύτη ἀντίθεσις εἶναι κατ' οὐσίαν ἀνύπαρκτος. Ὑπάρχουν τρεῖς ἀντιλήψεις τοῦ ἔθνους (εἰς τὴν πραγματικότητα μία καὶ μόνη ἀντίληψις, αἱ δύο ἄλλαι ἀποτελοῦν παρεξηγήσεις ἀπλῶς σκοπίμους ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον) :

1) Ἡ ἱμερειαλιστικὴ. Συνδεομένη ἀρρήκτως πρὸς τὴν ἐννοίαν τῆς φυλῆς καὶ πρὸς συμφέροντα οἰκονομικὰ καὶ πολιτικά. Συμφώνως πρὸς αὐτὴν καλλιεργεῖται ἡ ὑπερφροσύνη τῆς μιᾶς περιουσίας καὶ προνομίου

Φυλῆς. Καλλιεργεῖται τὸ μῖσος καὶ ἡ περιφρόνησις τῶν ἄλλων ἔθνων καὶ ἐπιδιώκεται διὰ παντὸς μέσου ἡ κατάκτησις καὶ ἡ ἐξουθένωσις τῶν μετέλκον ἀπὸ οικονομικῆς ἀπόψεως σκοπὸν τὴν ἐπέκτασιν τῶν ἐσωτερικῶν ἀγορῶν. Ἐκαστον ἔθνος ζητεῖ νὰ ἐπιβληθῇ ἐπὶ τῶν ἄλλων καὶ νὰ τὰ ἐκμεταλλεῖται. Ἐκαστον ἐθνικὸν κράτος ὀνειρεύεται νὰ ὑποδουλώσῃ ὅλα τὰ ἄλλα καὶ νὰ τὰ ἐνώσῃ ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν του πραγματοποιοῦν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸ *imprium mundi*. Ἀποστολὴ τῆς ἐθνικῆς κοινότητος δὲν εἶναι, ὅπως ἄλλοτε, νὰ συγκεντρῶνῃ τὰς προσπιθείας τῆς πρὸς δημιουργίαν πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος νὰ ἐκφράσῃ τὴν ψυχικὴν καὶ πνευματικὴν ἰδιοτυπίαν τῆς ἐθνικῆς φυσιογνωμίας, νὰ ἐξελίσσεται διαρκῶς εἰς βάθος καὶ εἰς ποιότητα, ἀλλὰ νὰ αὐξάνῃ ἀδιακόπως εἰς ἐπιφάνειαν καὶ ποσόν, «νὰ ἐπεκτείνεται, νὰ κυριορχῇ καὶ νὰ ὑποτάσῃ, νὰ συγκροτῇται πάντοτε στερεώτερον», μέχρις οὗτου ὁ «ἄριστος—οὗτος—ἐκπρόσωπος τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ», «ὁ κατ' ἐξοχὴν φορεὺς τῶν ἀνθρωπίνων ἰδεωδῶν», ἡ «μόνη ἀληθὴς ὁδὸς πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα» κατορθώσῃ νὰ συμπῆξῃ ταύτην εἰς ἓν σύνολον ὑπὸ τὴν ἰδικήν της κυριαρχίαν.

Αἱ παρεκτροπαὶ ὅμως αὗται οὐδύλως βαρύνουν τὴν ἰδέαν τοῦ ἔθνους, οὔτε τὸν ἐθνισμόν. Ὁ ἱμπεριαλισμὸς καὶ ὁ ἐθνισμὸς ἔχουν διαφορετικὴν βάσιν. Ἐνῷ δηλ. ὁ ἐθνισμὸς στηρίζεται εἰς τὸ κοινωνικὸν ἔναρτικον καὶ εἶναι ἀφ' ἑνὸς μὲν παρίγων, ἀφ' ἑτέρου δὲ παρίγωνον τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ἱμπεριαλισμὸς ἔχει ὡς βάσιν αὐτοῦ τὸ οἰκονομικόν καὶ πολιτικὸν συμφέρον καὶ ὡς τοιοῦτος ἀποτελεῖ ἐμπόδιον ὅχι μόνον εἰς τὴν δημιουργίαν καθολικῶν ἀξιῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν στοιχειωδεστέραν μεταξὺ τῶν ἔθνων συνεννόησιν. «Υπάρχουν—ἔλεγεν ὁ Λημαριτίνος εἰς τὸν ἐπὶ τῆς καταργήσεως τῆς δουλείας λόγον του (ἐνθ. ἀν.)—δύο εἶδη πατριωτισμοῦ. Ὁ εἰς ἀποτελεῖται ἀπὸ ὅλα τὰ μίση, ἀπὸ ὅλας τὰς προλήψεις, ἀπὸ ὅλας τὰς μεγάλας ἀντιπαθείας, τὰς ὑποίας τρέφουν ἐναντίον ἀλλήλων οἱ λαοί. Ἀπεχθάνομαι πολὺ, περιφρονῶ πολὺ, μισῶ πολὺ τὰ γειτονικά καὶ τὰ ἀντίπαλα ἔθνη: Λοιπὸν εἶμαι τότε πολὺ πατριώτης! Ἄλλ' ὁ πατριωτισμὸς αὐτὸς δὲν ἔχει μεγάλην ἀξίαν, ἀρκεῖται μόνον εἰς τὸ νὰ ὑβρίζῃ, νὰ ἀδικῇ καὶ νὰ μισῇ. Ὑπάρχει ὅμως καὶ εἰς ἄλλος πατριωτισμὸς, ὁ ὁποῖος ἀποτελεῖται ἀντιθέτων ἀπὸ ὅλας τὰς ἀληθείας, ἀπὸ ὅλας τὰς ἀξίας, ἀπὸ ὅλα τὰ δικαιώματα, τὰ ὁποῖα ὅλοι οἱ λαοὶ ἔχουν ἀπὸ κοινοῦ. Ὁ πατριωτισμὸς αὐτὸς ἀντὶ λατρεύει τὴν ἰδίαν ἑαυτοῦ πατρίδα, ἀφήνει νὰ ξεχειλίσουν οἱ σιμπίθιαι του καὶ πέραν τῶν φιλῶν, πέραν τῶν γλωσσῶν, πέραν τῶν συνόρων. Εἶναι ὁ πατριωτισμὸς τῶν μεγαλυτέρων πολιτικῶν ἀνδρῶν, εἶναι ὁ πατριωτισμὸς τῶν πατέρων μας. Μάλιστα οἱ πατέρες μας, μᾶς ἔδειξαν κατὰ τὸ 92 πῶς ἐκείνοι, οἱ ὁποῖοι ἐτόλμων ν' ἀγαποῦν τοὺς ἀνθρώπους, ἐγνώριζον ν' ἀποθνήσκουν διὰ τὴν πατρίδα των».

2) Ἡ κομμουνιστική. Βασισμένη ἐπὶ τῆς θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. Κατ' αὐτὴν ἀποκλειστικὸν αἴτιον τῆς γενέσεως τῶν ἔθνων εἶναι ὁ οἰκονομικὸς παράγων, μόνος δὲ καὶ ἀποκλειστικὸς σκοπὸς τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν τὰ οἰκονομικά συμφέροντα τῆς κρατούσης τάξεως, ἥτις διὰ τῆς

διαιρέσεως καὶ τοῦ πολέμου ἐπιζητεῖ ἐκείστοτε νὰ ἐπιτυγχάνῃ μείζονα οἰκονομικὰ ἀγαθὰ. Ὡς ἐκ τούτου καὶ πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς μελλούσης πανανθρωπίνης κοινωνίας, τῆς κοινωνίας τοῦ δικαίου, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀπολύτου οἰκονομικῆς ἰσότητος, τὴν ὁποίαν ὑπόσχεται ὁ κομμουνισμός, εἶναι ἀνάγκη ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνους νὰ καταργηθῇ καὶ ὅλοι οἱ λαοὶ νὰ συγχωνευθοῦν εἰς τὸ ἀκατανόητον χωνευτήριον μιᾶς παγκοσμίου πατρίδος: Εἴδους κοινότητος τερμιτῶν, δημοκρατίας ἐντόμων. Ἀντίληψις σχηματική, ποσοτική, ἀσιατική. Τελικὸς καὶ αὐτῆς σκοπὸς τὸ *impérium mundi*, ἐπιτυχανόμενον πρὸς ὄφελος τοῦ πολυπληθεστέρου λαοῦ. Τυχὸν πραγματοποιούμενη θὰ ὠδήγει εἰς ὁπισθοδρόμησιν τῆς ἀνθρωπότητος μεταβάλλουσα αὐτὴν εἰς ἄμιρρον καὶ ἀδιαφοροποίητον μᾶζαν, ὅπου ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀριθμοῦ θὰ ἐπέθετεν ἐπὶ πάντων βαρεῖαν καὶ καταθλιπτικὴν τὴν σφραγίδα τῆς ἀφορήτου μονοτονίας τῆς. Ἄλλ' ἀπὸ τὴν μᾶζαν ἡμπορεῖ ἴσως κανεὶς νὰ περιμένη τὸ πᾶν, ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ πνευματικὸν πολιτισμόν.

Μόνον ἄνθρωποι ἀνιστόρητοι καὶ ἀφιλοσόφητοι εἶναι δυνατόν νὰ μὴ διαβλέπουν ἐν τῇ τοιαύτῃ ὁμοιογενεῖᾳ τὸν θάνατον τοῦ πολιτισμοῦ. Ἄλλ' ὁ κομμουνιστὴς ἢ ὁ ἱστορικὸς ὕλιστὴς δὲν δύναται νὰ φιλοσοφήσῃ ἐπὶ τῆς ἱστορίας, διότι δὲν πιστεύει ὅτι δύναται νὰ ἐκφέρῃ ἀντικειμενικὰς κρίσεις περὶ αὐτῆς. Ὁ θεωρῶν τὴν Ἱστορίαν ὑπὸ τὸ πρίσμα τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ δὲν ἐξάγει ἁπλῶς συμπεράσματα ἐκ τῆς ἐμπειρικῆς παρατηρήσεως αὐτῆς, ἀλλ' ὁρμᾶται ἐξ ὠρισμένης κοσμοθεωρίας καὶ προβαίνει εἰς τὴν ὑπαγωγὴν τῆς Ἱστορίας, ὡς συνόλου, ὑπὸ τὴν ἀναγκαστικότητα φυσικῆς διαδικασίας. Τὴν «σιδηρᾶν—αὐτὴν, ὡς τὴν ὀνομάζει ὁ Marx—ἀναγκαστικότητα» δὲν θεωρεῖ μάλιστα οὗτος ὡς γεγονός· πιστοποιούμενον ἁπλῶς δι' ἐμπειρικῶς παρατηρουμένης λειτουργικῆς συνεξαρτήσεως, ἀλλ' ὑπὸ ἔννοιαν ὀντολογικὴν, ἥτοι καθαρῶς μεταφυσικὴν.

Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἀρκεῖ νὰ ἐνθυμηθῇ τις ὅτι εἰς τὰ ἔργα τῶν Marx καὶ Engels γίνεται συχνοτάτῃ χρῆσις τῶν ὄρων «φυσικοὶ νόμοι» «ἀναγκαστικότης τῆς φυσικῆς διαδικασίας» καὶ τονίζεται ρητῶς ἡ κυριαρχικὴ καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ πάσης θελήσεως ἰσχὺς τῶν νόμων τούτων ἐν τῇ ἱστορικῇ διαδικασίᾳ. Τὴν φυσικὴν ταύτην νομοτέλειαν συμπληρῶνει, κατὰ τοὺς Marx καὶ Engels, καὶ ἐπεξηγεῖ παρέχουσα εἰς αὐτὴν τὴν ἀναγκαίαν βάσιν, νομοτέλεια διαλεκτική, ἥτοι τοιαύτη δυνάμει τῆς ὁποίας ἡ ἐξέλιξις τῆς Ἱστορίας θεωρεῖται χωροῦσα μὲ βάσιν τὰ σχήματα τῆς θέσεως, ἀντιθέσεως καὶ συνθέσεως (Μεταξὺ τῆς διαλεκτικῆς τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ καὶ τῆς ἐγελιανῆς διαλεκτικῆς ὑφίσταται τεραστία διαφορὰ. Ὁ Hegel ἀναζητεῖ τὴν διαλεκτικὴν ἀντίφασιν ἐν τῇ διανοίᾳ καὶ ὄχι τὰς ἐν τῷ ἐμπειρικῷ κόσμῳ ἐμφανιζόμενας ἁπλᾶς ἀντιθέσεις. Κατ' αὐτὸν «θέσις, ἀντίθεσις καὶ σύνθεσις» ρυθμίζουν εἰς τρεῖς χρόνους οἵανδήποτε πορείαν πάσης Ἰδέας, ἥτις, ἐξ ἄλλου, δὲν εἶναι οὐδενὸς πράγματος καὶ οὐδενὸς ὄντος ἡ ἰδέα, ἀλλ' ἡ Ἰδέα καθ' ἑαυτήν. Διὰ τὸν Marx ἀντιθέτως ἡ διαλεκτικὴ εἶναι ἡ ἐξέλιξις τῶν ἀντιφάσεων, πρὸ παντὸς εἰς νόμος τοῦ «εἶναι», νόμος τῆς κινήσεως τῆς

ύλης, ὁ νόμος τῆς ἐξελιξέως ἐντὸς τῆς φύσεως καὶ τῆς κοινωνίας. Ἐκφρασίς του εἶναι ἡ ἐξέλιξις τῆς σκέψεως. Ἡ διαλεκτικὴ μέθοδος, ὁ διαλεκτικὸς τρόπος τοῦ σκέπτεσθαι, εἶναι ἀναγκαῖος ἀκριβῶς διότι αὐτὸς μόνον εἶναι δυνατόν νὰ συλλάβῃ, νὰ κατανοήσῃ τὴν διαλεκτικὴν τῆς φύσεως). Ἄλλ' εἴτε διαλεκτικῶς, ὑφ' ἣν ἔννοιαν νοεῖ τὴν διαλεκτικὴν ὁ ἱστορικὸς ὕλισμός, εἴτε κατὰ τὸν νόμον τῆς αἰτίας κινεῖται ἡ Ἱστορία, τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ πράξωμεν: νὰ ἐρευνήσωμεν τοὺς νόμους αὐτῆς καὶ οὐδὲν πλεόν. Ἄν ὁ πολιτισμὸς πρέπει νὰ ὑπάρχῃ, ἂν ἀποστολὴ τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως εἶναι ἡ ἐλευθερία τοῦ πνεύματος ἢ ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ πολιτισμοῦ ἐκδηλουμένη, ταῦτα πάντα προϋποθέτουν ἐλευθερίαν συζητήσεως καὶ ἐλευθερίαν βουλήσεως, καὶ τοιαύτας δὲν διαθέτει ὁ ὕλισμός. Ὁ ὕλιστὴς ἴσως, διὰ σοφισμάτων, καὶ παρεκκλίσεων ἀπὸ τῶν ἰδίων του ἀρχῶν—καὶ τοιαῦται ἐσημειώθησαν ἀρκεταί, ὧν κυριώτερα ἡ ὑπὸ τοῦ Bernstein ἐπιχειρηθεῖσα—νὰ ἀποδέχεται τοῦ πολιτισμοῦ τὴν ἀξίαν. Ἄλλ' ὁ συνακόλουθος πρὸς τὴν ἀρχὰς τοῦ ὕλισμοῦ, οὔτε τὸν πολιτισμὸν, οὔτε τοῦ ἔθνους τὴν ἀξίαν δύναται νὰ θεμελιώσῃ. Εἶναι ὁθεν ἀναπότρεπτος διὰ τοὺς ὕλιστάς ἡ ἀρνησις τῆς ἰδέας τοῦ ἔθνους.

3) Ἡ πνευματικὴ καὶ ἑλληνικὴ (δικαιοῦται εἰς τὴν ὀνομασίαν αὐτὴν, διότι, ὡς καὶ ἄλλοτε ἐλέχθη, «ἡ δόξα τῆς ἑλληνικῆς φύλης εἰς τοὺς αἰῶνας οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἢ ἔκτασις καὶ ὁ ἀριθμός. Ὑπῆρξε πάντοτε ἡ ἐγκαρτέρησις καὶ ὁ πολιτισμός»). Συμφώνως πρὸς αὐτὴν ἐπιδιώκεται πρῶτον ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν ὑποδογμάτων, ἡ ἐθνικὴ ὀλοκλήρωσις. Ὅταν αὕτη ἐπιτευχθῇ, ἐπιδιώκεται πλεόν μόνον ἡ ἐθνικὴ ἄμυνα. Καὶ ταυτοχρόνως ἐπιδιώκεται ἡ εἰρήνη, ἡ αὐνεργασία μὲ τοὺς ἄλλους λαούς, ἡ ἀμίλλα καὶ ἡ δημιουργία ἰδιοτύπου ἐθνικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ὁποῖος θὰ ἀποτελῇ τὴν ἐθνικὴν συμβολὴν εἰς τὸν γενικὸν πολιτισμὸν τῆς ἀνθρωπότητος.

Ἐξ ἄλλου τι ὀνομάζομεν ἀνθρωπιστικὸν ἰδεῶδες :

Τὴν ἀγάπην καὶ τὴν ἐκτίμησιν καὶ τῶν ἄλλων λαῶν, τὴν ἐπιθυμίαν τῆς εἰρήνης, τῆς ἁρμονικῆς συνεργασίας, τῆς ἀλληλεγγύης καὶ τῆς ἀμίλλης πρὸς γενικωτέραν ἀνύψωσιν τοῦ ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ.

Ἡ βαθυτέρα ἔννοια τοῦ ἀνθρωπιστικοῦ ἰδεώδους εἶναι ὅτι ἡ εἰημερία καὶ ἡ εὐτυχία ἐνὸς ἔθνους δὲν ἐπιτρέπεται καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ οἰκοδομῇται ἐπάνω εἰς τὴν δυστυχίαν, ἐπάνω εἰς τὰ ἐρεῖπια τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Ὅπως δὲ αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις εἶναι σχέσεις ἐχθρικαί, ἐφόσον δὲν ἀναγνωρίζεται ἡ ἀπόλυτος ἀξία τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ ἐφόσον ὁ σεβασμὸς παντὸς προσώπου δὲν ἀπαιτεῖται ἀκέραιος, οὔτω καὶ αἱ ἐθνικαὶ σχέσεις θὰ ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν βάρβαροι, ὅπως εἰς τὸ παρελθόν, ἐφόσον ἕκαστον ἔθνος δὲν θὰ θεωρῇται ὡς ἡθικὸν πρόσωπον ἀπολύτως ἱερὸν καὶ ἀπαρβίαστον.

Δὲν σημαίνει ἐπομένως ὁ ἀνθρωπισμὸς ἐλάττωσιν τῆς ἀγάπης πρὸς τὴν πατρίδα, σημαίνει μόνον ἀναγνώρισιν τοῦ δικαιώματος τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἄλλων πατρίδων. Ἀκόμη περισσότερον δὲν σημαίνει κατάργησιν τῶν πατρίδων. «Γιατὶ τὰ σύνορα τῶν πατρίδων δὲν εἶναι χαραγμένα μὲ κιμωλία σὲ κανένα

μαυροπίνακα ἢ μὲ ραβδί στήν ἄμμο γιὰ νὰ συμφωνήσουν τὰ ἔθνη καὶ νὰ τὰ σβύσουν». Ὁ κόσμος δὲν εἶναι ὁμοιόμορφον, συγκεχυμένον καὶ ἀκαθόριστον ἄθροισμα ἀτόμων, ἀλλὰ σύνθετος καὶ δλοκληρωμένος ὁργανισμὸς ἐκ διακεκριμένων ἐθνικῶν μορφῶν, ἐκάστη τῶν ὁποίων ἔχει ἰδίαν ὑπόστασιν καὶ ἰδίαν ὑπαρξιν, ἰδιαιτέραν ἐξέλιξιν καὶ ἱστορίαν, τὰς ἰδικὰς τῆς ἀρετὰς καὶ ἐλαττώματα, διάφορον νοοτροπίαν, ιδέας καὶ συναισθήματα, ἅτινα πάντα διακρίνουν αὐτὴν πάσης ἄλλης. Ἐκαστον ἔθνος ἀποτελεῖ ἰδιότυπον κύτταρον τοῦ μεγάλου ὁργανισμοῦ τῆς ἀνθρωπότητος, μὲ ἰδιαιτέρας ἰδιότητος καὶ ἰδιαιτέραν λειτουργίαν, συμβάλλον οὕτω διὰ τῆς ἰδιορρυθμίας του εἰς τὸν πλοῦτον, τὴν ποικιλίαν, τὴν ἁρμονίαν τοῦ μεγάλου κοσμικοῦ συνόλου. «Καὶ στὸν κοσμοπολιτισμὸ δὲν μπορεῖ νὰ φθάσῃ κανεὶς οὐσιαστικὰ παρὰ μόνον ἂν ξεκινήσῃ ἀπὸ κάπου, ἀπὸ μίαν ὠρισμένη γῆ μὲ τοὺς δικούς της κάμπους καὶ τοὺς δικούς της δρόμους, ἀπὸ ἓνα ὠρισμένο αἷμα ποῦ μὲ τὸ δικό του χρῶμα θὰ συμβάλῃ στήν πολychρωμῇ (κι' ὅχι—πρὸς Θεοῦ!) μονότονη εἰκόνα τῆς οἰκουμένης, ἀπὸ ἓναν ὠρισμένο ἦχο, ποῦ μόνον ἂν εἶναι ξεχωριστὸς ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὀδηγεῖ στήν «συμφωνίαν», στήν «ἁρμονίαν» (Π. Κα-νελλόπουλος). Ἐὰν αἱ ἰδιομορφφαὶ αὗται παρεμερίζοντο θὰ ἐπῆρχετο δι,τι ἔδει πάσῃ θυσίᾳ ν' ἀποφευχθῇ. Τὰ ἰσχυρὰ κύτταρα τοῦ ἱστοῦ θὰ ἐξεμμε-νίζοντο καὶ τὸ σύνολον θὰ διεμορφουετο εἰς πλαδαρὰν μάζαν, εἰς τὴν ὁποίαν τὸ πλῆθος θὰ διεῖπε τὰ πάντα κατὰ τὴν αὐθαίρετον θέλησίν του. Μόνον ὅταν εἰς ἓνα ἱστὸν ὑπάρχουν ἰσχυρὰ καὶ διακεκριμένα ἀπ' ἀλλήλων κύτταρα εἶναι δυνατόν νὰ σχηματισθῇ ὁργανισμὸς διαρκείας καὶ ὠριότητος. (Docteur Grasset, La Science et le Philosophie, «... Jamais, en formant une société humaine univeselle, ils ne pourraient créer une organisation viable et sérieuse; on peut donc dire que l'Internationalisme... n'est pas seulement une impossibilité pratiquement irréalisable;... c'est encore surtout une erreur au point de vue scientifique et positif de la biologie humaine»).

Κατὰ ταῦτα πᾶσα ὑπονόμεις τῆς ἰδιορρυθμίας τοῦ ἔθνους, πᾶσα ἐξασθένεισις τῶν ἰδιότυπων χαρακτηριστικῶν τῆς ἐθνικῆς φυσιολογίας, πᾶσα τάσις πρὸς ἰσοπέδωσιν, ἔχει ὥς ἀναγκαίαν συνέπειαν τὸν μέλλοντα ἀφανισμόν ἰδίαν λειτουργίαν ἔχοντος καὶ ἴδιον σκοπὸν ἐξυπηρετοῦντος κυττάρου ἐν τῷ ὁργανισμῷ τῆς ὅλης ἀνθρωπότητος, καὶ ἐπομένως τὴν στέρησιν αὐτῆς οὐσιωδῶν στοιχείων τῆς ὑπάρξεώς της, τὴν πτωχείαν της, καὶ περαιτέρω τὴν κατὰπτωσιν καὶ ὀπισθοδρομήσιν τοῦ ὅλου ἀνθρωπίνου πολιτισμοῦ. Τοιαύτη ἀπορρόφησης τῶν ἰσχυρῶν καὶ ἰδίαν ἀποστολὴν ἐκπληροῦντων ἐθνικῶν κυττάρων θὰ ἔφεραν εἰς τεραστίαν ὁμοιομορφίαν, εἰς ἀφόρητον μονοτονίαν, ἡ ὁποία περικλείει ἐντός της τὴν καταστροφὴν. Διότι τῆς ἐξελίξεως καὶ προόδου γνώρισμα εἶναι ἡ πάντοτε ἐπιτεινομένη διαφοροποίησις, ἐνῶ τῆς στασιμότητος καὶ ὀπισθοδρομήσεως τὸ ὁμοειδές. Πᾶσα ζῶσα ὑπαρξὶς προοδεύει πρὸβαλίνουσα εἰς διαφοροποίησιν, εἰς συμπληρωματικὴν συγκέντρωσιν, ἡ ὁποία ἀναπτύσσει τὰς ἐνέργειας καὶ δεξιότητος τοῦ ἀτόμου

συμφώνως πρὸς τὸν νόμον τῆς προσαρμογῆς τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸν κόσμον καὶ τοῦ κόσμου πρὸς τὴν ἀτομικότητα. Ἡ δὲ ὁργανισμὸς διακρίνεται ἀφ' ἐτέρου διὰ τῆς ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεως τῶν μερῶν τοῦ πρὸς ἄλληλα καὶ τῆς σκοπίμου συμπράξεως αὐτῶν πρὸς ἓν ὅλον. Τοῦτο ἰσχύει ὄχι μόνον περὶ τοῦ ζωϊκοῦ ὁργανισμοῦ, ὅπου καρδία καὶ πνεύμονες, ἥπαρ καὶ νεφροί, συνδέονται δι' ὁλοκληροῦ συστήματος ἀρτηριῶν, φλεβῶν καὶ λεμφικῶν ἀγγείων, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν κοινωνικῶν ὁργανισμῶν, εἰς τοὺς ὁποίους τὰ συνδεικὰ νήματα δὲν ἐμφανίζονται τόσον ὁρατὰ, ὅσον κατὰ τὴν σύνθεσιν τοῦ ζωϊκοῦ ὁργανισμοῦ. Ὅπως δὲ εἰς τὸν ὁργανικὸν κόσμον ἐπικρατεῖ διαρκείας, ἀλλὰ συγχρόνως τόσον χρήσιμος ἀντίθεσις μεταξὺ μιᾶς ὁργανικῆς ὁλότητος καὶ τῶν κυριότερων αὐτῆς, τὰ ὁποῖα ἔχουν μὲν ἀπέναντι τῆς ὁλότητος αὐτοτελῆ ζωὴν, ἀλλ' ἐξ ἄλλου ζοῦν διὰ τὴν ὁλότητα καὶ ἐξυπηρετοῦν τὴν προαγωγὴν τῆς, οὕτω καὶ εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν ἡ ἀνθρωπότης φαίνεται ἀντιτιθεμένη πρὸς τὰ καθ' ἕκαστον ἔθνη, τὰ ὁποῖα ὅμως ἐνεργοῦν ὡς μέλη τῆς ὁλότητος καὶ πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν αὐτῆς. Τοιοῦτοτρόπως παύεται ἁμιλλα, ἡ ὁποία πρέπει διαρκῶς νὰ ἐντείνεται καὶ ἡ ἁμιλλα αὕτη καὶ ἡ ἀντίθεσις ἀποτελοῦν αὐτὴν ταύτην τὴν ζωὴν. Εὐθύς ὥς ἡ ἁμιλλα αὕτη παύσῃ ἡ ζωὴ ἐκφεύγει καὶ ἐπέρχεται ὁ θάνατος. Πρέπει νὰ ἀμιλλῶνται μεταξὺ τῶν τὰ ἔθνη, διότι ἐντεῦθεν ἀναπτύσσεται μία διαρκὴς πάλη, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν κινητήριον δύναμιν τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ δὲ ἀνάπτυξις τῶν ἰδιαιτέρων ἱκανοτήτων τῶν κατ' ἰδίαν ἐθνῶν τῶν συγκροτούντων τὴν ἀνθρωπότητα πρέπει ν' ἀποτελῇ οὐσιώδη φροντίδα τῶν συγκινουμένων μὲ τὴν ἑννοίαν αὐτῆς, οὕτως ὥστε τὸ ἀποτέλεσμα τῶν κατ' ἰδίαν προσπαθειῶν νὰ εὐρίσκεται ἐν ἀρμονίᾳ καὶ πρὸς τὰς προσπαθείας αὐτῶν καὶ πρὸς τὰς ἐκπολιτιστικὰς προσπαθείας τοῦ συνόλου.

Ἑθνος καὶ ἀνθρωπότης, ἐμφανίσεις δυναμικαὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς τάσεως τῆς ζωῆς πρὸς τὴν ἐνότητα, ὅσον καὶ ἂν φαίνωνται εὐρισκόμενα εἰς ἀντίθεσιν πρὸς ἀλλήλας, ὄχι μόνον δὲν εἶναι καὶ κατ' οὐσίαν τοιαῦται, ἀλλ' ἡ μία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἄλλην, ἡ μία ἐπηρεάζει τὴν ἄλλην τὴν διαπλάσσει καὶ τὴν βοηθεῖ ἀενάως πρὸς νέας δημιουργίας γίας καὶ νέας προσαρμογὰς : Οὕτε τὰ ἔθνη δύνανται νὰ νοηθοῦν ἀνευ ἀνθρωπότητος· οὕτε ὅμως ἡ ἀνθρωπότης ἀνευ ἐθνῶν. Ἄν μόνῃ ἡ ἀνθρωπότης ὑφίστατο θὰ ἐξέλειπεν ὁσημέραι ἡ ὥθησις πρὸς ἐξέλιξιν. Ἄν δὲ τὸ ἔθνος περιεχαρακοῦτο αὐστηρῶς ἐντὸς τῶν συνόρων του καὶ ἀφήνετο εἰς τὰς ἰδικὰς του μόνον δυνάμεις, ἡ ἀπομόνωσις αὕτη θὰ ἐπέφερε τὴν καταστροφὴν του.

Ἐν τῇ ἐξελίξει τῆς ἀνθρωπότητος ἡ τάσις τῆς ζωῆς πρὸς τὴν ἐνότητα χαρακτῆριζεται διὰ τοῦ παραστατικοῦ φαινομένου τῆς βαθμιαίας ἀνυψώσεως τῶν ἀνθρωπίνων συνόλων ἀπὸ τῆς ἀκαθορίστου ὁμοιογενείας τῶν ὁμάδων πρὸς τὴν καθωρισμένην ὁμοιογένειαν τῶν φυλῶν καὶ ἀπὸ τῆς καθωρισμένης ὁμοιογενείας τῶν φυλῶν πρὸς τὴν καθωρισμένην ὁμοιογένειαν τῶν ἐθνῶν—ἐν ἄλλοις λόγοις διὰ τῆς διαρκούς ἐπιδιώξεως μιᾶς ἐνός-
• Ἀρχιόν· Δ. Καλτσονάκι, Τόμ. 19 (1939) Τεύχ. Γ'

τητος ὁλονὲν ἀνωτέρας, περισσότερον ὀργανικῆς μὲ βαθύτερον ἡθικὸν καὶ πνευματικὸν περιεχόμενον. Ὅπως δὲ αἱ μικρότεραι ἀρχικαὶ κοινωνίαι τοιούτοτρόπως καὶ αἱ μεγαλύτεραι ἔρχονται εἰς συνάφειαν πρὸς ἀλλήλας καὶ ἡ συνάφεια αὕτη ὠθεῖ πάλιν πρὸς νέας κοινωνίας. Αἱ ἐπὶ μέρους ἐξελίξεις, οἱ σταθμοὶ καὶ αἱ κατακτήσεις των, βοηθοῦν εἰς τὸ ἔργον τῆς γενικῆς ἐξελίξεως τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ καὶ ἀνιστρόφως: Τὸ ἐκάστοτε δημιουργημένον κεφάλαιον ἀπὸ τὴν γενικὴν ἐξέλιξιν ὠθεῖ καὶ τὴν ἐξέλιξιν τῶν μερῶν πρὸς ἀνωτέρας μορφὰς ἐνότητος: διότι τὸ προσιδιάζον εἰς τὴν κοινωνικὴν ὑπόστασιν εἶναι, ὅπου εὐρίσκονται σημεῖα ἐπαφῆς, κατ' ἀρχὰς μὲν ν' ἀπωθοῦνται, ἔπειτα δὲ νὰ συνάπτονται βαθμὴδὸν καὶ νὰ δημιουργοῦν ἀφομοιώσεις. Ἡ ἀνθρωπότης φέρεται τοιούτοτρόπως πάντοτε πρὸς τὴν ὀργάνωσιν, τὸν καταμερισμὸν καὶ τὴν ἀνασύνθεσιν, εἰς τὴν ὁποίαν πάλιν ἀντιτάσσουν κάποιαν ἀντίστασιν τὰ κατ' ἰδίαν σύνολα, τὰ ἔθνη, εἰς τρόπον ὥστε τὸ ὅλον δὲν συρρέει εἰς ἄμορφον ἐνιαίαν μᾶζαν, ἀλλὰ διαμορφοῦται ἐκάστοτε κατ' ἰδίαν ὀντότητες μὲ τὰς ἰδιαιτέρας προσπαθείας των, τὰ ἰδιαίτερά των προτερήματα καὶ τὴν ἰδιαιτέραν των ἐκδήλωσιν, διότι ἀκριβῶς εἰς τὴν διαρκῆ ἀντίθεσιν μεταξὺ ὁλότητος καὶ διακεκριμένων μὲν, ἀλλ' ἀλληλεξαρτωμένων ἐθνικῶν μονάδων ἔγκειται τὸ νεῦρον τῆς ἐξελίξεως καὶ ἐπίσης τὸ μέγα θέλημα τῆς Ἱστορίας.

Ἡ ἀλληλεπίδρασις αὕτη μεταξὺ ὁλότητος καὶ μερῶν, εἶναι τόσο στενὴ, τόσο ὀργανικὴ, τόσο ἐσωτερικὴ καὶ μοιραία, ὥστε ὅσον ἀτελεστέρα ἐμφανίζεται ἡ ἐνότης τῶν μερῶν, τόσο χθαμαλότερον εὐρίσκεται ἡ σιδήμη τοῦ συνόλου: Ἄλλο εἶναι τὸ ἐπίπεδον αὐτῆς διὰ τὴν ἀνθρωπότητα συγκροτῇ ἀριθμὸς ἀτελεύτητος μικροομάδων, ἀνθρωπομαζώματα χωρὶς κανένα ἡθικὸν καὶ πνευματικὸν διαφορισμὸν, καὶ ἄλλο μετὰ τὴν διαμόρφωσιν τῶν μεγάλων φυλῶν, ὅταν βλέπομεν τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου νὰ προχωρῇ ἁλματωδῶς πρὸς τὰς λαμπρὰς περιόδους τῆς. Ὅσον ἀνδροῦται καὶ ὠριμάζει ἡ συνειδήσις τῶν φυλῶν τόσο ἐψοῦται ἡ ἀνθρωπότης καὶ ἀντιθέτως ὅσον χαλαρωτέρη καὶ αἰονος παρουσιάζεται ἡ ἐνότης μιᾶς φυλῆς, τόσο ἀτροφικαὶ ἐμφανίζονται εἰς αὐτὴν αἱ ἡθικαὶ καὶ πνευματικαὶ ἀξίαι, αἱ ἀποτελοῦσαι τὸ περιεχόμενον τῆς ἀνθρωπότητος. Μεταξὺ τῶν πρωτογόνων λαῶν οὐδ' αὐτὴ καὶ ἡ ἔννοια τῆς ἀνθρωπότητος ἀπαντᾷται.

Ὅ,τι ἐξ ἄλλου ὀνομάζομεν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος δὲν ἦτο παρὰ μία διαδοχικὴ ἀνῆσις τῶν ἐθνῶν. Ὅλοι οἱ μεγάλοι πολιτισμοὶ ἐγεννήθησαν ἐπὶ ἐθνικοῦ ἐδάφους καὶ ἠνδρώθησαν ἐν μέσῳ ἐξωτερικῶν ἀγώνων καὶ ταξικῶν ἀνταγωνισμῶν. Πρέπει δὲ νὰ κλείη κανεὶς τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν πραγματικὴν ποικιλίαν τῆς ζωῆς καὶ εἰς τὸν καταπληκτικὸν πλοῦτον τῶν ἱστορικῶν γεγονότων διὰ νὰ ἐπιμένῃ εἰς τὴν γραμμικὴν ἐξέλιξιν τῆς ἱστορικῆς ἀνθρωπότητος. «Ἡ ἀνθρωπότης, γράφει κάποιος ὁ Γκαίτε, εἶναι μία ἀφύρεσις. Εἰς ὅλους τοὺς χρόνους δὲν ὑπῆρξαν παρὰ ἄνθρωποι καὶ δὲν θὰ ὑπάρξουν ἑσπερὶ παρὰ μόνον ἄνθρωποι». Ὅ,τι εἶναι πραγματι-

κὸν εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ ἐκφράζεται εἰς ἔθνη, εἰς λαοὺς μὲ ἰδίαν ὄντοτητα, μὲ ἰδίας πνευματικὰς παροδόσεις. Ἐκαστος λαὸς φέρει τὴν ἰδίαν σφραγίδα, τὴν ὁποίαν ἐναποθέτουν ἐπ' αὐτοῦ ἡ ἱστορία του, τὸ περιβάλλον του, αἱ παροδόσεις του. Ἐμπορεῖ ἡ οἰκονομικὴ ζωὴ τοῦ κόσμου νὰ ἐμφανίζεται ὡς διεθνὴς λειτουργία, νὰ ἀγνοῇ τὴν φυσιογνωμίαν καὶ τὰ συναισθήματα τῶν ἐθνῶν, ἀλλὰ «γὰ νὰ γεννηθῇ πολιτισμός, χρειάζεται τὸς τόπος, χρόνος καὶ ἄνθρωποι συνθεμένοι σὲ ἔθνος».

Εἶναι ἀστείον, κατὰ τὸν Spengler (ἐν τῇ πολυκρότῳ συγγραφῇ αὐτοῦ «Der Untergang des Abendlandes»), ἡ ἐπικρατούσα ἀντίληψις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Ἱστορία ἐμφανίζεται ὡς μια γραμμὴ ἐξελίξεως τῆς «ἀνθρωπότητος» μὲ τὰ διάφορα «στάδια» οὗτῃς. Οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει ὁ ἀρχαῖος ἐλληνικὸς πολιτισμός μὲ τὸν σύγχρονον μηχανικὸν πολιτισμόν, ὁ ἀραβικὸς μὲ τὸν ἐλληνικὸν καὶ τὸν Ἰνδικόν, ὁ Ἰνδ.κὸς μὲ τὸν εὐρωπαϊκόν καὶ τὸν αἰγυπτιακόν, ὁ κινεζικὸς μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους.

Ὁ πολιτισμός εἶναι ἀνθίσις τῆς ψυχῆς τῶν λαῶν, εἶναι καρπὸς περισσότερο τοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἰδιαζούσης ψυχολογίας των, παρὰ δημιουργία τῆς γεωγραφικῆς των ἐκφράσεως καὶ τῆς οἰκονομικῆς των καταστάσεως. «Τὸ γεωγραφικὸν περιβάλλον, τὸ κλίμα, τὸ ἔδαφος, τὸ τοπίον ἐπὶ τέλους,—παρτηρεῖ ὁ σύγχρονος Ἀγγλος φιλόσοφος τῆς Ἱστορίας Τουν-βι (A. Study of History, 1935)—δὲν δημιουργεῖ τοὺς πολιτισμούς. Χῶραι φυσικῶς παραβληταί, ὅπως ὁ Καναδᾶς καὶ ἡ Ρωσσία, ἔδωσαν διαφορετικοὺς πολιτισμούς, καὶ οἱ παραιοτάμιοι πολιτισμοί, τοῦ Νείλου ἢ τοῦ Γιάγκ-Τσέ εἶναι πολὺ ὀλίγον ὅμοιοι μετὰξὺ των, ὅπως οἱ ἀρχιπελαγικοὶ καὶ ὅσον πολιτισμοί : ὁ μινωϊκός, ὁ ἰαπωνικὸς καὶ ὁ ἐλληνικός».

Εἰς τὴν φύσιν μιᾶς χώρας ἐνυπάρχει μόνον ἡ δυνατότης ὅχι ὅμως καὶ ἡ ἀναγκαιότης μιᾶς οἰασθήποτε ἐξελίξεως, ἄλλως ἂν ἐπεμένομεν εἰς ἓνα παρόμοιον γεωγραφικὸν ντετερμινισμόν, θὰ ἔπρεπε νὰ ζητῶμεν εἰς τὴν ἰδίαν τὴν φύσιν τὸν λόγον τόσον τοῦ πολιτισμοῦ, ὅσον καὶ τῆς βαρβαρότητος. «Ὁ γλυκὺς οὐρανὸς τῆς Ἰωνίας, σημειώνει κάπου ὁ Hegel, ἔχει συντελέσει πολὺ εἰς τὴν χάριν τοῦ ὁμηρικοῦ ἔπους. Καὶ ὅμως μόνον αὐτὸς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γεννήσῃ Ὀμήρους. Ὑπὸ τὴν κυριαρχίαν τῶν Τούρκων δὲν ἔχει ἀναδειχθῆ οὔτε εἰς ρωμψδός».

Ὁ πολιτισμός εἶναι σύνθεσις ἀπὸ ποικίλα στοιχεῖα ἱστορικῆς, ψυχικῆς, πνευματικῆς, ἐθνολογικῆς καὶ ἄλλα. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα πρέπει νὰ χωνευθοῦν ἀπὸ ἓνα ὄργανισμόν, νὰ ἀφομοιωθοῦν ἐντὸς του καὶ μέσον αὐτοῦ, διὰ νὰ δημιουργηθῇ ἡ ἐνότης ἢ ὁποῖα ἀποτελεῖ τὸν πολιτισμόν. Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ μὲ τὸν ἀνθρώπινον ὄργανισμόν, εἰς τὸν ὁποῖον ἀπὸ τὴν ἀφομοίωσιν διαφόρων ὕλικῶν στοιχείων γεννᾶται τὸ αἶμα. Τὸν ρόλον τοῦ σώματος διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ πολιτισμοῦ παίζει τὸ Ἔθνος. Τὸ Ἔθνος θὰ ἀφομοιώσῃ τὰ ποικίλα αὐτῇ στοιχεῖα διὰ νὰ δημιουργήσῃ τὸν πολιτισμόν του. Δι' αὐτὸ ὑπάρχουν τὰ ἔθνη καὶ θὰ ὑπάρχουν εἰς αἰῶνα τὸν ἄπαντα : διότι ἐκπληροῦν τὴν μοναδικὴν ἀποστολὴν τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν

δημιουργίαν πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ κάθε πολιτισμένη κοινωνία διὰ τὰ συντηρήσῃ καὶ προαγάγῃ τὸν πολιτισμόν της ἔχει ἀνάγκην ἐνὸς ἐνωτικοῦ στοιχείου, ἐνὸς κέντρου, πρὸς τὸ ὁποῖον νὰ δύνανται νὰ συγκλίνουν, ὡς αἱ ἀκτῖνες ἐνὸς κύκλου, αἱ πλεονεξία διόφοροι ἰδέαι ἐπιδιώξεις καὶ μέθοδοι. Καὶ τὸ κέντρον τῆς ἐνότητος αὐτῆς εἶναι πάλιν τὸ Ἔθνος. Πράγματι δὲ τὰ ἔθνη εἶναι εἰδικαὶ μορφαὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἔχουν προσωπικότητα, ἴδιον χαρακτῆρα, σχηματισθέντα βραδέως ἐκ τῶν ἐν αὐτοῖς συσσωρευθέντων ποικίλων ἀγαθῶν τοῦ πολιτισμοῦ. Διὰ τὸν πιστεύοντα ὅτι τὰ πρόσκαιρα γεννήματα τῆς ἱστορίας δύνανται νὰ ἐγκλείουν ἀπολύτους ἀξίας, οἱ ἐν ἄλλοις λόγοις αἱ πράξεις τῶν θνητῶν ἀνθρώπων δύνανται νὰ πραγματοποιήσῃσιν ἰδέας, ἡ ὑπαρξὶς τοῦ ἔθνους εἶναι ἀπαραίτητος. Ἡ δημιουργία ἐπιστημονικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν ἔργων, ἡ ἐκτέλεσις ἡθικῶν πράξεων καὶ γενικῶς πᾶσα ἐκδήλωσις τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, τοῦτο εἶναι πραγματοποιήσις ἰδεῶν, τοῦτο ἀποτελεῖ τὸν πνευματικὸν πολιτισμόν, τοῦτο εἶναι ἡ ἀποστολὴ τῆς ἱστορίας.

Ἄλλ' ἐν τῷ δημιουργικῷ τούτῳ ἀγῶνι ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἐχθροὺς τὸν χρόνον καὶ τὴν στενότητα τῆς ἀτομικότητος αὐτοῦ. Πρὸς ὑπερνίκῃσιν αὐτῶν διαθέτει ἐν μόνον ἀποτελεσματικὸν μέσον, νὰ περικλείσῃ ἐν ἑαυτῷ πολλὰς ἀτομικότητας, νὰ γίνῃ ὁ συνεχιστὴς σειρᾶς δημιουργῶν, οἱ ὅποιοι προηγήθησαν ἢ καὶ συναγωνιστὴς ἄλλων, οἱ ὅποιοι ἐγγὺς αὐτοῦ μάχονται τὸν αὐτὸν ἀγῶνα. Τούτου ἕνεκα ὁ ἄνθρωπος συνδέεται ἀναγκαίως πρὸς τὸ περιβάλλον καὶ πρὸς τὸ παρελθόν· καὶ δὲν δύναται νὰ καταστήῃ δημιουργὸς ὁ ἴδιος, χωρὶς νὰ συσσωματωθῇ πρὸς τὰ γεγεννημένα, χωρὶς νὰ γίνῃ συνεχιστὴς τῶν πεπραγμένων. Ἀλλὰ τὰ πεπραγμένα ταῦτα διὰ νὰ εἶναι χρησιμοποίησιμα καὶ ἐπιδεκτικὰ συνεχείας, πρέπει νὰ ἔχουν εἰδικὴν ἐν σχέσει πρὸς τὸ σύνολον τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι μορφήν. Ὅχι ὁλόκληρον τὸ παρελθόν, ὅχι ὅλα αἱ παρωχημένα ἀξίαι, ἀλλ' εἰδικὴ μορφή τούτων εἶναι ἀναγκαῖα διὰ τὴν σύνθεσιν τῆς δημιουργικῆς προσωπικότητος. Μόνον ἐκ τῆς τοιαύτης εἰδικεύσεως τῆς παραδόσεως εἶναι δυνατόν ν' ἀπορρέυσῃ ἡ ἐνότης ἡ ἀπαραίτητος, διὰ τὴν σταθερότητα τῆς πράξεως, διὰ τὴν συνοχὴν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, διὰ τὴν ἁρμονίαν τῶν καλλιτεχνικῶν ἔργων, διὰ πᾶσαν ἐκδήλωσιν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ.

Ἀλλὰ καὶ ἐξ ἄλλου λόγου ἔχει ἀνάγκην ὁ δημιουργὸς ὠρισμένου εἶδους ἱστορικῆς παραδόσεως. Ἐκάστη παράδοσις ὑφίσταται τὴν ἐπίδρασιν τῆς φύσεως ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐρρίξωσεν καὶ ἡ ὁποία δημιουργεῖ ἡ ἴδια ἐν ἡθικὸν περιβάλλον, συμφώνως πρὸς τὰ βιολογικὰ δεδομένα, αἵτινα τὸ φυσικὸν αὐτὸ περιβάλλον ἐπέβαλε. Κυρίως ὁμοῦς πᾶσα παράδοσις ἀντικατοπτρίζει τὰς ἱστορικὰς περιπτώσεις, τὰς ὁποίας ἔχουν κοινὰς οἱ ἄνθρωποι τῶν αὐτῶν κοινωνικῶν ἐνοτήτων. Ὅσον καὶ ἂν πέραν τῆς εἰδικῆς παραδόσεως ἐκάστου λαοῦ ἐκταθῇ ὁ δημιουργός, οἱ βαθύτεραι δημιουργικαὶ ρίζαι τῆς συνειδήσεως δὲν ἀποσπῶνται ἀπὸ τὴν φύσιν καὶ τὴν ἱστορίαν ἐξ ἧς ἐπήγασαν. Διὰ

νὰ ἦτο δυνατόν νὰ μὴ ἔχομεν παρὰδοσιν, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐδημιουργοῦμεν τὴν ζωὴν μας ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑπάρξεώς μας ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπῃ τὴν πρῶ-
την τῆς ἐκδήλωσιν, θὰ ἔπρεπε ἐν ἄλλοις λόγοις νὰ μεταβάλλωμεν τὸν σημε-
ρινὸν πολυσύνθετον ὀργανισμόν μας εἰς μονοκύτταρον πρωτόζωον. Ἀλλὰ
τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν· εἴμεθα συνέχεια καὶ ὄχι ἀφετηρία ἡ ἀπαρχή. Τὸν
δρόμον τὸν ὁποῖον διηνύσαμεν, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ τὸν ἀρνηθῶμεν ἢ νὰ
τὸν ἀγνοήσωμεν καὶ ὅ,τι ὡς ὀλότης ἐπράξαμεν ἢ ὑπέστημεν κατὰ τὴν δια-
διαδρομὴν τῆς Ἱστορίας, εὐρίσκεται χαραγμένον ἀνεξιτήλως ἐντὸς ἡμῶν.
Οἱ πρόγονοί μας ἀόρατοι μᾶς κυβερνοῦν· δρῶντες δὲ ἡμεῖς σήμερον συνε-
χίζομεν ἀσυναίσθητως τὴν δρᾶσιν των καὶ συχνὰ ἐκτελοῦμεν τὰς ἐπιταγὰς
των ὡς τὸ κατηγορικὸν πρόσταγμα μιᾶς ὑπερανθρώπου δυνάμεως. Ὁ Re-
pan δὲν εἶπε ὅτι: «οἱ ζωντανοὶ δὲν εἶναι δυνατόν παρὰ νὰ προχωροῦν
πάντοτε ἐπάνω εἰς τὴν γέφυραν τῶν νεκρῶν» :

Ἡ τοιαύτη συνδρομὴ παρελθόντος καὶ περιβάλλοντος δὲν ἄγει ἀναγκαίως
εἰς ὑποτίμησιν τῆς προσωπικότητος, ὡς θὰ ἡδύνατο ἐκ παρεξηγήσεως νὰ νομι-
σθῇ. Εἰς τὸ ἄτομον ἀνήκουν ἀναγκαστικῶς σχεδὸν αἱ πρωτοβουλίαι καὶ ἡ
ἐκτέλεσις ἐν τῇ πνευματικῇ δημιουργίᾳ, ὡς καὶ ἐν τῇ καθόλου προαγωγῇ
τοῦ πολιτισμοῦ· ὅχι ὅμως εἰς τὸ ἄτομον ὡς «ἄτομον», ὡς ἀνεξάρτητον δηλ.
ὅλων τῶν ἄλλων, ἀλλ' εἰς τὸ διαφοροποιημένον ἄτομον, τὸ διαποτισμένον
ἐκ τῶν προτέρων ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς παραδόσεως πρὸς τὴν ὁποίαν θὰ
ἀπευθυνθῇ ἡ πρωτοβουλία του, ἐκφράζουσα τὸ πνεῦμα τοῦτο, καὶ μὴ ἱκα-
νοποιοῦσα τὰς ἀνάγκας αὐτοῦ τοῦ περιβάλλοντος, εἰμὴ διότι τὰς δοκιμάζει
ζωηρῶς τὸ ἴδιον. Καὶ ναὶ μὲν ἡ μεγάλη ἀνάπτυξις τῆς οἰκονομικῆς καὶ
πνευματικῆς ἐπικοινωνίας τῶν λαῶν, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν ἐποχὴν μας,
ἐπιφέρει ἀναγκαίως καὶ ἀνταλλαγὴν στοιχείων πολιτισμοῦ, ἀλλὰ τὰ οὕτω
εἰσαγόμενα στοιχεῖα καθίστανται γόνιμα μόνον, ὅταν ἀπολύτως ἀφομοιωθῶν
ὅποτε καὶ προσλαμβάνουν τὴν μορφήν, τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ προσλάβουν
ὡς δημιουργικὴ ἐξέλιξις καὶ συνέχεια τῆς παραδόσεως, ἣς ἤδη ἀποτελοῦν
ἀναπόσπαστον κρῖνον. Ὅθεν χωρὶς βεβαίως ν' ἀποκλείεται ἡ ἀλληλεπίδρα-
σις τῶν ποικίλων παραδόσεων, παρμένει ἀναμφισβήτητος ἡ ἀλήθεια, ὅτι
μόνον ἐν συνεχείᾳ τῆς ἰδίας του παραδόσεως εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμο-
ποιήσῃ τὴν ἰδιοφυίαν του τὸ πνεῦμα τὸ δημιουργικόν, νὰ δημιουργήσῃ νέας
ἀξίας καὶ νὰ ἀνυψώσῃ τὸ ἐπίπεδον τοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν γνωρίζει ἡ Ἱστο-
ρία ἔργα μεγάλα τὰ ὁποῖα δὲν θεμελιοῦνται ἐπὶ τῆς παραδόσεως τοῦ λαοῦ
ἐξ οὗ ἐπήγασαν. Οἱ μεγάλοι δημιουργοί, οἱ ἥρωες θεμελιωταὶ εἶναι πάν-
τοτε καὶ οἱ ὀργανικοὶ φορεῖς τῆς ἡθικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους
των.

Δὲν θὰ φθάσωμεν, βεβαίως, μέχρι τοῦ νὰ ὑποστηρίξωμεν ὅτι οἱ με-
γάλοι δημιουργοὶ εἶναι προϊόντα ἔθνικα, ἐν ἄλλοις λόγοις ὁμαδικά, ὅπως
ἰσχυρίζονται οἱ ὑπέρμαχοι τῆς θεωρίας τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ. (Οἱ μεγάλοι
δημιουργοὶ εἰς ὅλας τὰς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς, οὔτε ὡς ἔθνικα προϊόντα ἐμ-
φανίζονται, οὔτε ὡς βιολογικά, οὔτε προσδιορίζονται ἀπὸ τίποτε τὸ ὁμαδι-

κόν. Εἶναι μονάδες, μορφαὶ ἰδιογενεῖς. Ἀλλ' εἰς τὸ βάθος τῆς συνειδήσεως αὐτῶν ὑπάρχουν πάντοτε τὰ ἐξ ὠρισμένης ἱστορικῆς πραγματικότητος ἀντλούμενα στοιχεῖα. Οἵανδήποτε θέσιν καὶ ἂν λάβουν ἀπέναντι τῆς πραγματικότητος αὐτῆς, θετικὴν ἢ ἀρνητικὴν, αὐτὰ τὰ στοιχεῖα καλοῦνται ν' ἀφομοιώσουν. Ἡ ἀπὸ τῆς ἱστορικῆς αὐτῆς μοίρας παρέκκλισις, καὶ ἂν δὲν θεωρηθῇ, ὅπως εἶναι, πῆδημα εἰς τὸ κενόν, συμβαίνει πάντως ἐπὶ ζημίᾳ τῆς δημιουργικότητος τῶν ἀνθρώπων καὶ κατ' ἀκολουθίαν τῆς ἀξίας τοῦ πολιτισμοῦ.

Λέγουν συνήθως : «Ἡ τέχνη εἶναι ἐγώ, ἡ ἐπιστήμη ἡμεῖς». Ἀλλὰ καὶ ἡ τέχνη ἐπίσης εἶναι «ἡμεῖς». Τὸ ὠρεῖον δὲν πραγματοποιεῖται ὡς ὠρεῖον ἀπλῶς, ἀλλ' ἐκάστοτε ὡς ἀπολύτως ἀτομικῶς προσδιορισμένον ἔργον τέχνης, ὡς Παρθενὸν τοῦ Ἰκτίνου, ὡς Ἀθηνᾶ τοῦ Φειδίου, ὡς Πέργου τοῦ Αἰσχύλου. Ὁ Hegel ὥριζε τὴν τέχνην ὡς «ἐμφάνισιν τῆς Ἰδέας» ὑπὸ συγκεκριμένην καὶ αἰσθητὴν μορφήν : συμβολικὴν ἐν Ἀνατολῇ, κλασσικὴν ἐν Ἑλλάδι, ρομαντικὴν ἐν τῇ Χριστιανικῇ Δύσει. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ δημιουργὸς δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὡς τελείως αὐτοτελὴς ὄντοτης, κατ' ἀνάγκην θὰ στηριχθῇ ἐπὶ ὠρισμένων ἤδη ὑπαρχουσῶν μορφῶν πολιτισμοῦ, ἐπὶ ὠρισμένης παραδόσεως, ἐπὶ ὠρισμένης πατρίδος. Ὑπεράνω τῶν ἀτομικῶν χαρακτήρων αἰωροῦνται πάντοτε οἱ ἐθνικοὶ χαρακτήρες· εἶναι φυσικὸν λοιπὸν ἡ αἰσθητικὴ μᾶς χώρας νὰ διεξημευῇ κατ' ἴδιον τρόπον τὴν καλλιτεχνικὴν ἰδιοσυγκρασίαν τῆς χώρας αὐτῆς, ὅπως ἄλλωστε τὴν διεξημεύουν καὶ αἰτοπικαὶ τέχναι. Ἡ Ἀγγλοσαξωνικὴ αἰσθητικὴ π.χ. ἐπιδεικνύει ἐμπειρισμὸν καὶ πραγματισμὸν μὲ παραδόξον μὲν, ἀλλ' ὅχι καὶ ἐκπληκτικόν, ἀντίρροπον μυστικιστικοῦ καὶ αἰσθηματικοῦ ἰδεαλισμοῦ. Προτιμᾷ τὰ συγκεκριμένα γεγονότα ἀπὸ τὰς γενικὰς θεωρίας.

Τοῦναντίον ἡ γερμανικὴ αἰσθητικὴ ἀρέσκειται εἰς τὴν ἀφαίρεσιν καὶ τὰς ἐπιπόνους θεωρητικὰς κατασκευάς. Ἀποβλέπει πάντοτε σχεδὸν εἰς τὸ νὰ ὁλοκληρωθῇ εἰς εὐρείας κοσμοθεωρίας, ἡλιγγιώδη οἰκοδομήματα τῆς μεταφυσικῆς ἢ τῆς γενικῆς ἐπιστήμης.

Ἡ αἰσθητικὴ τῶν Λατινικῶν χωρῶν, τηρεῖ ὀρθῶς ἓνα μέσον ὅρον, φίλη τῶν ἀπλῶν καὶ καθαρῶν γραμμῶν, ἐχθρὰ τῶν ὑπερβολῶν, ἐπιδεικνύει τὴν εὐθυκρισίαν τῆς μέσης αἰσθαντικότητος. Περισσότερον λογικὴ παρὰ συλλογιστικὴ, πιστεῦει ἑαυτὴν σοφὴν, ὅταν εἶναι ὀλιγώτερον φιλόδοξος καὶ εὐλαβεῖται περισσότερο τὴν γαλήνην τῆς.

Ὅλοι ὁμως διεξημεύουν ἀπὸ μίαν παράδοσιν, σχηματισθεῖσαν κατὰ μικρὸν ἐκ τῶν ἰδίων ἐκάστης χώρας ἱστορικῶν περιπετειῶν καὶ τοῦ φυσικοῦ αὐτῆς περιβάλλοντος, ἱκανὴν δὲ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ὑπαγωγὴν ὅλων τῶν ἀτομικῶν καὶ ὁμαδικῶν προσωποποιήσεων εἰς τὸ αὐτὸ ἰδεῶδες μεθόδου καὶ ἀληθείας. Οὕτω γεννᾶται μία ἐθνικὴ τέχνη.

Ὡς τοιαύτη ἡ ἐθνικὴ παράδοσις δὲν εἶναι μία πραγματικότης ἀπλῶς στατικὴ, ἀλλ' ἔννοια φύσεως καθαρῶς δυναμικῆς. Ἡ ἰδέα τοῦ ἔθνους γίνεται διαρκῶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ. Οὔτε καὶ ὅταν ἀκόμη σβύνῃ

ἐν ἔθνος — καὶ σβύνει μόνον ἀπὸ τὸν χάρτην, ὅπου ἡ παρουσία του δὲν εἶναι εἰμὴ μόνον συμβολικὴ — δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἐστειρευσεν ἡ δυναμικότης του. Λιότι ἀφήνει ὀπίσω του ἱστορίαν, μνημεῖα πνεύματος καὶ τέχνης, πᾶν ὅ,τι ἀπεταμίευσεν ἐπὶ χρόνους μακροὺς ἡ ἐργασία τῶν ἀνθρώπων, βοηθοῦντα ἐπ' ἀπειρον εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀνθρωπότητος. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον προσδίδει εἰς τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα σταθερότητα καὶ ὑπόστασιν. Ἡ θεωρία περὶ ὑπάρξεως ἀπολύτου φυσικῆς νομοτελείας ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι καθαρῶς μεταφυσικὴ, δηλ. ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν ἀναπόδεικτον καὶ ὄχι συμπέρασμα ἐμπειρικῆς ἐρεῦνης.

Ἀντιθέτως εἶναι πλήρως ἀποδεδειγμένον ὅτι ἡ συνείδησις τοῦ ἀνθρώπου ἔχει ἱστορικὴν ὑφήν. Μία ἐξέλιξις οἰκονομικοκοινωνικὴ εἶναι δυνατόν βεβαίως νὰ ἱσοπεδώη ὠρισμένας παλαιὰς διαφορὰς μεταξὺ τῶν λαῶν καὶ νὰ δημιουργῇ νέας μεταξὺ τῶν τάξεων ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ λαοῦ. Ἀλλ' ἡ μεταβολὴ τὴν ὁποίαν ἐπιφέρει, δὲν εἶναι ποτὲ τόσον βαθεῖα, ὥστε νὰ ἐκμηδενίσῃ τὰς ἀρχικὰς διαφορὰς, αἵτινες φανεραὶ ἢ διαλανθάνουσιν, ἐξαλιγμέναι ἢ μὴ ἐξακολουθοῦν νὰ ὑφίστανται.

Ἐὰν ἀπὸ μιᾶς τοιαύτης ἀπόψεως θεωρήσωμεν τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα ὡς πρωταρχικὴν δύναμιν ἀφομοιωτικὴν, διαμορφωτικὴν καὶ προσδιοριστικὴν πῶς θὰ ἦτο ἐπιτετραμμένον νὰ σκεπτόμεθα περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς ἐξαφανίσεως τῶν ψυχικῶν καὶ πνευματικῶν ἰδιοτυπιῶν τῶν ἐθνῶν; Καὶ πῶς θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐννοήσωμεν δημιουργίαν οἰασθῆποτε ἀξίας ἐξω τῆς περιοχῆς των;

Μόνον οἱ μὴ φιλοσοφῆσαντες ἐπὶ τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιδιώκουν τὴν κατάργησιν τῶν ἐθνῶν, τὴν κατὰπνιξιν τῆς προσωπικότητος ἐκάστου λαοῦ, τῆς διὰ μακρῆς ἐργασίας ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ πολιτισμοῦ κτηθείσης καὶ τὴν ἱσοπέδωσιν καὶ ἀφομοίωσιν τοῦ συνόλου τῶν ἀνθρώπων. Καὶ ἂν ἀκόμη ἐνεφάνιζετο ὑπερτέρα ὠρισμένη μορφή πολιτισμοῦ, πάλιν θὰ ἦτο δυστύχημα ἡ προσπάθεια τῆς ἐπιβολῆς τῆς εἰς ὅλα τὰ ἔθνη, διότι ἐκάστη πολιτιστικὴ ἀξία μόνον ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῆς ἐθνικῇ παρυδόσει δύναται νὰ γονιμοποιηθῇ καὶ νὰ ἀναπτυχθῇ.

Ἡ παράδοσις αὕτη, τὸ πνεῦμα, τὸ ὅποιον ἐμψυχώνει τὰς ὁμαδικὰς ἀναμνήσεις καὶ ἡ λατρεία πρὸς τοὺς μεγάλους ἀνθρωπίνους ἐνσαρκωτὰς αὐτῶν, εἶναι τὰ στοιχεῖα, τὰ συγκροτοῦντα τὴν ἔκφρασιν τῶν ἐθνῶν. Οὔτε ἀποκρυσταλλωμένη ἐμφανίζεται ὅμως, οὔτε σταθερὰ ἡ ἔκφρασις αὕτη, ἀενάως τροποποιουμένη καὶ παραλλάσσουσα, ἀκόμη καὶ ὅταν διαπιστοῦμεν ὅτι ὠρισμένα ἄτομα εἶναι οἱ πρῶτοι αὐτῆς δημιουργοὶ καὶ φορεῖς.

Πρόκειται περὶ μιᾶς ἐκδηλώσεως κοινοῦ πολιτισμοῦ, ἡ ὁποία ὡς ἀτμόσφαιρα ὁμαδική, ὡς ὁργανικὸν σύνολον ἀξιῶν ὑπερατομικῶν, καθιερωμένων ἱστορικῶς, ὑπάρχει πολὺ πρὶν ἀπὸ τὰ ἄτομα καὶ διαμορφοῦται ὑστερογενῶς ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν εἰς ἀξίαν ὑποκειμενικὴν ἐνσυνείδητον.

Εἰς τὴν ἀρχὴν ὑπάρχουν περίοδοι ἀτόμων ἢ ὁμάδων, αἱ ὁποῖαι παρέχουν ἢ παραδέχονται, κατόπιν περίοδοι γενεῶν, αἱ ὁποῖοι δὲν ἀρκοῦνται νὰ

δέονται μεταξύ των αἱ ἐποχαὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἱστορίας καὶ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ἐποχὰς αὐτάς. Ἄνευ αὐτῶν δὲν θὰ εἴχομεν οὐδὲν ἐνδιαφέρον διὰ τὸ ἱστορικὸν παρελθὸν καὶ ὅ,τι θὰ ἡδυνάμεθα ἴσως, νὰ γνωρίζωμεν ἄνευ αὐτῶν, δὲν θὰ ἐπεθυμοῦμεν νὰ τὸ γνωρίσωμεν».

Ἐντὸς τοῦ κλασσικοῦ αὐτοῦ πνεύματος τοῦ ἀνθρωπισμοῦ θὰ ἡδύνατο νὰ πραγματοποιηθῇ ἀσφαλῶς ἡ ἀμοιβαία κατανόησις τῶν ἐθνῶν. Ἐξ αὐτοῦ θὰ ἐγεννᾶτο ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος, ὅχι μὲ τὴν πείσιν τῆς ἱστορικῆς συνειδήσεως τῶν λαῶν καὶ ἐπὶ τῇ βάσει οἰκονομικῶν διειθνιστικῶν κοσμοθεωριῶν καὶ συστημάτων, ἀλλὰ μὲ τὴν διηγετῆ των ἐργασίαν καὶ προσπύθειαν καὶ δημιουργίαν ἐπὶ ὅλων τῶν ἐκφάνσεων τῆς ζωῆς, ἵνα ἐντεῦθεν βλαστήσῃ ὁ πανανθρώπινος πολιτισμός, ὅχι ὥς μονότονος καὶ ὁμοιόμορφος ἀνθήσις, ἀλλ' ὥς ποικιλία ἁρμονικῶν συνθέσεων, ὥς συναυλία ἰδιορρυθμίων συμφωνιῶν καὶ ὥραιότητων, ἐντὸς τῶν ὁποίων θὰ ἔχανε τὴν ὀξύτητά της ἡ τραγικότης τῆς Ἱστορίας, καὶ οἱ λαοὶ θὰ ἀνέυρισκον δικαιομένους τοὺς πόθους τῆς αἰσιοδοξίας των καὶ τῆς λυτρώσεώς των.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ἐκ τῆς ἀπεράντου περὶ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἔθνους βιβλιογραφίας τῶν τελευταίων ἰδίων ἔτων εἶχον ὑπ' ὀφθαλμοῖς τῶν ἐν τῷ χειμένῳ παραπομπῶν καὶ τὰ ἐξῆς ἔργα:

M. B a r r è s : Scènes et doctrines du nationalisme (2 Vol.).

O t h m a r S p a n n : Zur Soziologie der Nation : Geisteswissenschaften. Jahrg. I (1914).

J. M u n b a u e r : Vaterland! Gedanken eines Kath. Deutschen über Volk, Rasse, Staat und Religion (1915).

W. M i t s c h e r l i c h : Der Nationalismus Westeuropas (1920).

L. L e F u r : Races, Nationalités, Etats, Paris (1922).

O t t o B a u e r : Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie, in Marx-Studien II (1924).

M. V a u s s a r d : Enquête sur le nationalisme, Paris (1924).

Μ π ρ ό ί ν τ ο : Τὸ ἔθνικὸ ζήτημα κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ μαρξισμού, 1925 ἑλλ. μετ. Α. Χαϊτᾶ.

G. S a l o m o n : Nation und Nationalität, 1 Erg. — Bd zum Jahrbuch für Soziologie (1927).

J. F e l s : Begriff und Wesen der Nation, 6 Heft der Sammlung «Deutschum und Ausland», hrsg. von S. Schreiber (1927).

Σ. Μ ε λ ᾶ : Ἐθνὸς καὶ Ἀνθρωπότης ἐν «Ἰδέα» (1932) σελ. 7-12, 77, 90.

ΓΕΝΙΚΩΤΕΡΑ ΕΡΓΑ

H e r k n e r - Κ α λ ι τ σ ο υ ν ᾶ κ ι : Ὁ Μαρξισμὸς 1920.

H e g e l : Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte.

N. K a o u τ σ α κ υ : Ἠθικὴ καὶ ὕλιστικὴ ἀντίληψις τῆς ἱστορίας, 1923 ἑλλ. μετ. Χ. Δεδούση.

R. K j e l l e n : Der Staat als Lebensform (1924).

L. S t e i n : Εἰσαγωγή εἰς τὴν κοινωνιολογίαν, 1925 ἑλλ. μετ. Γ. Παπαϊωάννου.

N. M π ο υ χ ᾶ ρ ι ν : Θεωρία τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ, ἑλλ. μετ. Π. Σαρκάτου.

V. C a t h r e i n : Moralphilosophie II (1924).

Δ. Σ τ ε φ ᾶ ν ῖ δ ο υ : Ἱμπεριαλισμός (μέρος α', 1927).

Π. Κ α ν ε λ λ ο π ο ὕ λ ο υ : Κάρολος Μάρξ (1931).

F. R a t z e l : Die Erde und das Leben, 2 Bände (1902).

G. A m a d o r i - V i r g i l i : Il sentimento imperialista, Palermo (1906).

G. R i c h a r d : Manuel de Morale, Paris (1928).

G. B o r t o l o t t o : Lo Sfarco e la doctrina corporativa (1931).

B. G i u l i a n o : Elementi di cultura fascista, Bologna (1932).

Αἱ ἐν τῷ χειμένῳ ἐντὸς εἰσαγωγικῶν περιόδου, τῶν ὁποίων δὲν ἀναφέρεται συγγραφεὺς, ἀνήκουν εἰς τὸν Ἰωάννα Δραγούμην, τὸν γνησιώτερον καὶ πλέον χαρκτηριστικὸν ἐκπρόσωπον τοῦ νεοελληνικοῦ ἐθνισμού.